СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

КОЛО XXII, БР. 148.

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ.

ВАСА РЕШПЕКТ.

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
(КОЛО XXII.) БР. 148.

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ.

ВАСА РЕШПЕКТ.

РОМАН.

У РЕДАКЦИЈИ И С ПРЕДГОВОРОМ

Др. ЈОВАНА СКЕРЛИЋА.

БЕОГРАД
НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ — ЉУБ. М. ДАВИДОВИЋА
1913.

ПРЕДГОВОР.

Последњих петнаестак година два наша старија писца су књижевно васкрсла. То су Јован Ст. Поповић и Јаков Игњатовић. Поповић, који је од шездесетих година прошлога века почео падати у репертоар скромних дилетантских и путничких позоришних дружина, око 1900 године победнички се вратио у књижевност и на велику позорницу. Јаков Игњатовић у последњим годинама свога живота осетио је горчину заборава, публика се отпадила од њега, а књижевна критика, у колико је тада у опште и било, смањивала га је, одрицала, гурала у назад, све то више из политичких но књижевних разлога. У последње време, и књижевна критика и читалачка публика поправиле су ту велику неправду учињену према старом и заслужном писцу, и данас влада неподељено мишљење да је Јаков Игњатовић један од првих и најкарактеристичнијих реалиста наших, један од најоригиналнијих и најјачих талената у нашој књижевности, у свакоме случају писац који и данас заслужује и може да се чита.

Српска Књижевна Задруга може се похвалити да се у њој, још у доба реакције према несхваћеном Игњатовићу, видела историјско-књижевна вредност његових романа. 1900 године издала је Српска Књижевна Задруга један од најпопуларнијих и у своје доба најчитанијих његових романа, *Милана Наранџића*, са предговором Г. Момчила Иванића, у којем се са више правде и признања говори о Игњатовићу као писцу. У својим књижевним програмима Српска Књижевна Задруга је обећала да ће издати

и Игњатовићев роман *Вечити Младожења*, који је остајао изгубљен у већ ретким примерцима *Српске Зоре* за 1878. 1910 изишао је тај сочни и снажни роман, можда најбоље књижевно дело Игњатовићево, и то је било читаво једно мало откровење за данашње читаоце. Најбољи живи романсјер српскохрватске књижевности, Г. Љубомир Бабић Ђалски, био је задивљен снагом и замашајем *Вечитог Младожење*, и у једном писму приређивачу тога романа са дивљењем је говорио о дотле непознатоме му Игњатовићу. Роман се допао великој публици својом занимљивошћу и хумористичном страном својом, живописним и забавним личностима које се у њему са много живота крећу; књижевној критици се *Вечити Младожења* допао као широка и крепка слика једне средине, као један документ нашега народнога живота у прошлости. Тај успех охрабрио је Српску Књижевну Задругу да убрза и изда и други роман Јакова Игњатовића, *Васу Решпекта*, који је врло мало познат и који до сада никако није издаван у засебну књигу.

*
* *

Васа Решпект иде у боље Игњатовићеве романе. Он је из оног плодног периода Игњатовићеве духовне и књижевне зрелости, из седме десетине прошлога века, година равнотеже у његовој немирној глави, када се био сасвим ослободио романтичарских фантазија и утицаја из своје младости и када године старости и неуредан и пуст живот још нису били оштетили његове књижевне способности. Седамдесетих година Игњатовић је био на врхунцу свога књижевнога стварања. Тада је написао најбоља и најзрелија своја књижевна дела, три одлична романа: *Трпен спасен* (1874—1875), *Васа Решпект* (1875) и *Вечити Младожења* (1878). Сва та три романа остала су мало позната: *Трпен Спасен*, велики „роман у три књиге“, остао је недовршен у *Србадији* за 1874—1875, и рђаво је довршен невероватно слабом шаљивом игром *Адам и Берберин*

(1881); *Вечитог Младожењу* прештампала је Српска Књижевна Задруга из *Српске Зоре* за 1878; *Васа Решпект* прештампава се сада из *Отаџбине* за 1875 годину, где је био у целини штампан.

У низу Игњатовићевих романа *Васа Решпект* има засебно место. То је авантуристички, *пикарски* роман, врсте Ле Сажова *Жила Бласа*, широка слика једног живописног и занимљивог типа, као *Милан Наранџић*, као *Љуба Чекмеџић* (1862), као *Трпен спасен*, који би могао носити наслов *Ђока Глађеновић*. Али у оном делу где се описује трагедија посрнуле породице Стеве Огњана, то је и социјални роман, приказ пропадања једне српске грађанске породице на несолидном основу, и подсећа на социјалне романе Игњатовићеве као што су *Чудан Свет* (1868—1869), *Вечити Младожења*, *Стари и Нови Мајстори* (1883) и *Патница* (1888).

Цео роман, у опште, нема јединства. У њему управо има два паралелна романа, која су слабо међу собом везана. Главно је историја живота Васе Решпекта, од његова детињства у Сент-Андреји па док му верна Аница није очи склопила; али уз ту главну историју иде заједно и историја породице Стеве Огњана. Веза између оба романа је врло слаба, само у толико што су и Васа Решпект и Стева Огњан од исте породице. Иначе, Васа Решпект не утиче на судбу породице Стеве Огњана, и обратно, и од обе историје могла су се слободно направити два засебна романа, између којих би била иста веза која постоји између Золине групе романа *Ругон-Макари*, „природне и социјалне историје једне породице за доба Другог Царства". Трагедија пропале породице Стеве Огњана је страшна, Игњатовић је дао врло живу слику, али нашто то у *Васи Решпекту?* Самом роману то не само да не помаже, но на против штети му. То више чини утисак проширених и излишних епизода, несразмерних излетања и ударања у страну, на штету целине и јединства романа. Игњатовић, који је био невешт писац, чији је књижевни план био увек врло несигуран и

који конце догађаја у својим романима никада није могао да држи у својим рукама, није био у стању да савлада ту велику тешкоћу коју је сам себи створио. Зато је *Васа Решпект* заплетен и замршен, зато се у њему јасно осећају два слабо везана паралелна романа.

Јаков Игњатовић је дао бољих слика пропадања српске грађанске породице но што је то учињено у оном паразитском и излишном делу *Васе Решпекта* где се прича пад злосрећне породице лакоумног Стеве Огњана Али слика самога главнога јунака романа, Васе Решпекта, приказ тога типа, иде у најбоље послове Игњатовићеве. Васа Решпект је од врсте Милана Неранџића и Ђоке Глађеновића, од авантуриста који су Игњатовићу увек били нарочито драги, јер је и сам у приличној мери био од њихове врсте Он је имао нарочитих симпатија за пустолове, пропалице, нередовне људе, оне који су искочили из колосека обичнога живота, и који сваки час долазе у сукоб са јавним моралом и писаним законима. Ако такав човек има извесних добрих страна, ако зло чини из лакоумља или из силовитости свога темперамента, нарочито, ако је жив и занимљив, такав човек имао је Игњатовићеве велике, готово саучесничке симпатије. И са љубављу које је он увек имао за те људе с ону страну морала и закона, он је насликао и Васу Решпекта.

Васа Решпект је оно што би Г. Јован Цвијић назвао „виолентни тип динарског Србина“: оштар, прек, плаховит, брз на зло и на добро, и који у тренутку када му крв удари на очи, када му слепоочнице стану ударати и ноздрве се ширити, ломи и гази све што се пред њиме нађе. У Васи Решпекту, сентандрејском Србину из прве половине XIX века, детету једне грађанске породице у једној од најдаљих српских оаза на Северу, остао је сав атавизам балканских предака који су се вековима крвавили и код којих су пушка и нож били судија. Још као дете Васа показује инстинкте који га одвајају од обичних људи из грађанске средине. У „славено-

сербској" школи радије чита народне песме о Краљевићу Марку но Мразовићеву славенску граматику; у Будиму радије гледа како се на кланици волови кољу но што се труди да запамти латинске деклинације. Он је рђав ђак од кога „никад ништа неће бити". Отац, задрт, самовољан старац, чудњак на своју руку, није ни хтео ни знао изићи на крај са малим дивљаком, његове дечје мане узео је као неизлечиве грехове, и место да га подигне он га је скрхао, одсекао од себе и одгурнуо у свет. „Васа је већ осуђен, прича Игњатовић, прокажен, проклет. Нема никог у вароши који добро о њему мисли, и ако није ником зла учинио. Шта више, и ако га не познају, и то зато јер је у детињству био не знам какав онакав, и што га отац проклиње."

И младић, од кога се породица одрекла и којега је друштво одбацило, иде у хусаре, где су пред 1848 налазили уточишта „протерани и непротерани ђаци, екценсивне калфе, или иначе у животу утешњени, увређени, ожалошћени, момци". Остављен самом себи и свом несрећном плаховитом карактеру, он допада робије, у свађи убија два човека, котрља се по блату и по крви, увек праћен својим добрим анђелом хранитељем, срдачном, милостивом, оданом Аницом, која је најлепша женска личност у богатој Игњатовићевој галерији. И за тога Решпекта, какав да је, Игњатовић не крије своје симпатије, чак ни извесно дивљење. Он гледа на овога робијаша од прилике онако као Виктор Иго на свога Жана Валжана у *Јадницима.*

И сам у неколико одметник од друштва и његових конвенција, он је имао неприкривену слабост за људе који су дошли у сукоб са грађанским моралом и законом, и волео је у њима слободну природу људску, која се, некресана и неспутана, расцветала у злу. Поред тога, била је код њега и нека филозофска благост према посрнулим и грешницима. Слаб човек и сам, који је и сам грешио и много претурио преко главе, попустљив пред људима и благ према њиховим слабостима, као и сви људи

који су много живели, — јер живети значи праштати — он се бунио против онога што је он називао „грађанска тесногрудост“, тражио један хуманији морал благости и праштања.

Са тим детерминистичким објашњењима, прича он живот Васе Решпекта. Његова несрећа је што су му се још из детињства „замрсили конци живота“, што се није имало никаквих обзира према његовим дечјим манама и младићским гресима, што га нико није хтео прихватити када је посрнуо. „Има таквих људи које судба од постанка гони и готово људи их нагнају да буду рђави. Тако Васа од постанка нема мира: гонио га отац, гони га цео свет.“ Своју несрећу носи он у себи, у својој плаховитој ћуди, када му се сама рука диже на онога који се испрси преда њ. Њему је „нарав таква која се са већ усвојеним друштвеним конвенцијама не слаже; манир му је опор, готово диваљ...“ Несрећа је његова што се родио у доба када се све мери рифом и параграфом. „...За рад никакав није у мирно, обично доба, а њему за љубав, богме, неће се буне правити. Нити је ратар, нити трговац, нити занатлија, нити за чиновника. Страшан положај за човека који ипак већим духом дише, а за њега радње нема...“ Тако Игњатовић правда свога јунака, који је жртва своје природе и чија је кривица што се није родио у своје доба. „Он има душу једнога ритера из доба кад је владало песничко право, то је кондотјер из дана када су се мале талијанске републике међу собом клале, ландскнехт из времена Тридесетогодишњега Рата, а са таквим темпераментом не пролази се у доба параграфа, жандарма и препрека сваке врсте. Он је требао бити рођен у дане када је песница владала и мишица пресуђивала, у доба феодалне анархије и барона разбојника, у великим ратовима где такви људи показују сву своју меру. И његова природа која се у младости није стезала, савијала, дисциплиновала, његове страсти које васпитање није разумно канализовало, морале су праснути, искочити из граница закона и конвенционалности, на-

нети толико зла и њему и онима који су били око њега.“[1])

То је мишљење Јакова Игњатовића о Решпекту, то је смисао и морал целог његовог морала, — ако у Игњатовићевом роману у опште може бити говора о моралу. Завршетак романа то најбоље потврђује:

„Решпект је био човек од калибра једног Крастина, који у битци код Фарсале са сто двадесет својих ветерана решио се да битку против Помпеја започне, и, окренув се Јулију Цезару, рекао: „Данас, војводо, или ћеш ми живом или мртвом захвалити“, и — јуриш! И заплете Помпејеву војску да је Цезару прилике дао душмана смождити, и нашли га мртва, са сабљом у устима. Или од калибра једнога Мансдорфа, који је у Тридесетолетном Рату, у Задру, наместити се дао, самртно већ болестан, међу два топа, и тако, држећи се руком за топове, издане.

Да је отац био мало мекши, а мати мало строжа, боље би било

И опет вам кажем: то је Васа Решпект!“

Једни повичу: „Mordkerl!“
Јанаћ Сарајлија: „Бе аферим, то је делија!“

И за Јакова Игњатовића као за Јанаћа Сарајлију, Васа Решпект је „делија“, — изванредан човек који се није родио у своје доба.

*
* *

Као Борисав Станковић, који не излази из свог Врања, тако и Јаков Игњатовић остаје готово увек у својој Сент-Андреји. Он је сент-андрејски писац, а *Васа Решпект* је сав сент-андрејски роман, и почиње једном апотеозом „Сент-Андреји славној“.

Слабе маште, љубитељ само живота и истине у књижевности, Игњатовић је у својим делима причао оно што је лично доживео и што је својим очима

[1]) Ј. Скерлић: *Јаков Игњатовић*. Књижевна студија. Издање Српске Краљевске Академије Београд, 1904, стр. 174—175.

видео. Његово дело садржи сажет живот и пуно је живих личности и стварности. У *Васи Решпекту* Игњатовић је причао историју своје рођене породице, у којој је, како сам вели, „сваки био више мање особењак“. Та веза види се, у осталом, на први поглед: презиме Огњан није ништа друго до на српски преведено презиме Игњатовић (Ignatius, ignis). Сам Васа Решпект је један од блиских рођака пишчевих, који је много неприлика нанео својој породици. Стриц Јоса Огњан у роману, то је будимски сенатор Јован Игњатовић, који је подједнако представљен у роману и у једном непотписаном, али без сумње Игњатовићевом чланку.[1] Отац Васе Решпекта, стари Игња Решпект, има много заједничких црта са Игњатовићевим тутором и братом од стрица Симом Игњатовићем, кога је он живо описао у својој лепој успомени о Сими Милутиновићу.[2] Личност која прича сам роман, Војко Огњан, јесте сам Јаков Игњатовић (Војко је анаграм од Јаков), и у почетку V главе романа он узгред помиње и своје доживљаје какве их знамо из његових занимљивих *Мемоара*.[3] Милан Наранџић, главни јунак познатог Игњатовићевог романа истог имена, који је одиста постојао (старији људи у Сент Андреји знају да је то био Ђорђе Митровић, бележник у великом и лепом српском селу Помазу код Будима), и у овом роману се јавља као епизодна личност, али сасвим у својој улози. Догађај са питом због које су се две сентандрејске породице парничиле десет година и о чему у овом роману разговарају стари Игња Решпект и Деникола, јесте истински догађај, који је Игњатовић опширније обрадио у овећој приповетци *Пита хиљаду форината*.[4] У XIII глави овога ро-

[1] *Наше Доба*, 1888, бр. 27.

[2] *Три српска списатеља*, *Даница*, 1860; *Дјела Јакова Игњатовића*, књ. I, Нови Сад, 1874.

[3] *Недељни Лист*, 1879—1881; *Бршљан*, 1885—1886 *Наше Доба*, 1886—1888.

[4] *Стражилово*, 1886.

мана прича се како је Стева Огњан, када није могао да подели наследство и у спору око једне куће, извео „дунђере и зидаре да тестеришу кућу на двоје". Иста сцена, која је опет један доживљај из ексцентричне породице Игњатовића, описује се и у *Вечитом Младожењи* (глава XXI), када се Пера Кирић дели са братом Шамиком. И таквих елемената непосредно узетих из живота могло би се још наћи и у овом Игњатовићевом роману. И то, и толики живи типови, показују да је Игњатовић и у овом роману остао веран своме реалистичном методу преношења живота у књиге и непосредног сликања, што даје његовим романима снажан утисак стварности и истине.

Тим својим реалистичним особинама Игњатовић је представљао новину у српској књижевности, започињао један нов правац који ће доцније сасвим преовладати. Почетком седамдесетих година његов реализам је био примећен, и Светозар Марковић га је стављао за углед савременим српским писцима. Један непознати писац, у књижевном прегледу једног ондашњег политичког листа у Београду, тачно је оцртавао његов значај: „Он је први показао како је богата ризница за песника — *свакидашњи живот* Он је показао нашим писцима да није нужно тражити доба крстоносаца, нити византинске палате наших давно иструлелих краљева, ако ће се једна прича или роман да пише. Он показа нашим белетристичарима да није само оно велико што изгледа да је, нити да је само оно узвишено што се пâтосом говори с узвишенога амвона, и показа како се може из наше свакидашње околине написати најлепши роман, само ваља живети с отвореним очима, само ваља посматрати, учити..."[1]

Духовно и књижевно осамљен у свом нараштају, који је више волео снове но стварност, Игњатовић је имао очију да види, знао је да посматра,

[1] *Будућност*, 1873, бр. 25, „Књижевни преглед".

и зато његови романи толико одскачу над осталим покушајима те врсте у ондашњој српској књижевности, и зато Игњатовић остаје у историји српске књижевности више но и један од наших старијих романописаца. И зато *Васа Решпект*, поред свих својих техничких мана, и поред извесних моралних, а нарочито политичких наивности, заслужује да буде истргнут из заборава и изнет пред данашње српске читаоце.

* * *

Васа Решпект није могао бити изнесен пред данашње српске читаоце онакав какав се појавио пре скоро четрдесет година.

Јаков Игњатовић је био рђав писац, аљкав, неписмен, не много бољи од његовог претходника у роману, Милована Видаковића. Бранко Радичевић је жалио што је своје неуглачане песме остављао „у траљама"; Игњатовић их је за живота пуштао „у траљама". Не знајући добро језик, немаран у раду, он је писао ствари готово сасвим неписмено. Игњатовић је давао себи рачуна о томе, али, као што то обично бива, налазио и извињења за себе: „Да је наш књижевни језик заиста сакат, мало ће их бити који ћеду посумњати. Код нас пребацују један другом хрђав језик, а и то и онај кои пребацује од исте боље пати. Један прави кад пише германизме и т. д. Други опет политирају речи, изразе, мисле бог зна шта су докучили, да је у томе неки урнек у пуризму, а унутарње есенције, која се тек из народа црпити може, нема, но све је љуска без језгра!"[1] Све то може бити посебно тачно, али остаје при свем том да Игњатовић рђаво пише. Он је знао за ту своју слабост, и уредницима и појединим пријатељима остављао је широко право да његове радове поправљају. Помишљајући на свој спис *Увео Листак*, писао је своме пријатељу Ђорђу Рајко-

[1] *Из мемоара Ј. Игњатовића, Недељни Лист*, 1881, број 8.

вићу: „Волео бих да дође до ваше руке одмах, да га у језику исполирате“.[1] Уредници су по правилу „полирали“ његове списе, умивали колико год је то било могућно, али су остајали ипак слабо, каткада рђаво писани, и иду у стилски најслабије радове српске књижевности. Уредништво *Отаџбине* није било обратило довољно пажње на језик и правопис свога сарадника, и зато се *Васа Решпект* није могао понова пустити у свет онакав какав је првобитно изишао.

У овом издању морале су бити учињене поправке. Остављене су извесне битне особине Игњатовићева стила: архаизми, који су, ради потреба шире читалачке публике, истумачени. Игњатовић у овом роману често се служио оним немачко-француско-маџарским „аргоом“, аустријске и маџарске војске пред 1848, и ти војнички изрази остали су, али су се морали тумачити. Остављени су исто тако и извесни локални облици *(пред врати, за леђи)*. Није мењана врло често неправилна конструкција реченица и погрешан ред речи.

Главне измене су ово. Игњатовић је роман делио на главе, и обележио је до XV главе. После Игњатовић, који је, по својој старој и сталној навици, писао за број, није више ни обележавао главе. Према садржини и логичној целини, у овом издању обележене су даље главе.

Затим, поправљене су језичне грешке, којих је било много, на пример: *трпио* (трпео), *мрзио* (мрзео), *вами* (вама), *бољне* (боље), *строжије* (строже), *си* (себи), *мазење* (мажење), *памтење* (памћење), *млого* (много), *сво* (све), *пређавити* (пријавити), *пристати* (престати), *препитомљен* (припитомљен), *таково* (такво), *каково* (какво), *успеду* (успеју), *продрео* (продро), *допрео* (допро), *о толико мање* (у толико мање), *воле* (воли), *неутолим* (неутољив), и т. д.

[1] *Два писма Јакова Игњатовића, Јавор*, 1889. стр. 623.

Правопис је поправљен према данашњем. Тако, *умрьо* (умро), *са свим* (сасвим), *де* (где), *не ћу* (нећу), *за то* (зато), *за што* (зашто), *хфала* (хвала), *безпослен* (беспослен), *прем да* (премда), *вас дан* (вазда), *кад кад* (каткад), *на спрам* (наспрам), *у след* (услед), *преставu* (представи), *јевропски* (европски), и т. д. Игњатовић готово редовно пише: *ништ*, *нит*, *нек*, *ал*, чак и *л*; свуда је стављено како треба: ништа, нити, нека, али, ли.

Најзад, Игњатовићева недоследна, скроз произвољна интерпункција, у основу граматичка, измењена је потпуно и дотерана на данашњу логичку интерпункцију, која све више завлађује у српској књижевности.

J. Скерлић.

ВАСА РЕШПЕКТ.

I.

Знате где је Св. Андреја? Св. Андреја, мала варошица, лежи на десној обали Дунава, између Будима, Вишеграда и Острогона, столица најсилнијих мађарских краљева Матије Корвина и оца великог Лајоша, Роберта, и острогонских примас-патријараха.

Диван предео! Пред варошицом „мали Дунав“, то јест рукав Дунава; пред очима плодним селима посејана ада; прѣко даље „велики Дунав“, а тамо опет остатци, развалине римског каменитог моста за прелазак римских легиона. За леђи варошице и с лева бока све сами виногради и дивне планине, које се са вишеградским шумама сучељавају. Ту краљ Матија и други краљеви ловили су брзоноге кошуте и јелене. Па онда она лепа долина између Св. Андреје, Помаза и Будима, као амфитеатар дивовски, а у суседству древни, бели Будим-град, са чувеним купатилима. Преко од Будима опет Пешта. Кад се попнеш на врх планине Орловача, видиш преко плава Дунава модре, магловите брегове Ваца, а од стране вишеградске, како Дунав савија и спеши[1] срцу Угарске.

Св. Андреја, Вишеград, Вишеград, Св. Андреја, то су сестра и брат, али близанци. И радост и жалост су делили. У слави видели су савремене дивове, у жалости заједно су стењали и судбу оплакивали. После славе Роберта и Лајоша насташе бурна времена по удову Лајошеву, Јелиса-

[1] *Спешити*, цркв.-слов., журити.

вету, ћер босанског краља, и кад дође отимач престола кнегиње Марије, Карло од Драча, њега убије Форгач, и у Св. Андреји у латинском манастиру дух испусти.

Али у оно доба још није постојала Св. Андреја, та варошица, но само леп предео са манастиром.

II.

Још мало па ће бити два столећа како се српски народ у Србији поче кретати да би се од турског ига ослободио. Патријарх Чарнојевић извуче из Србије тридесет и седам тисућа породица, с којима се у Угарској населио. Сви који су се иселили задржали су веру да ће се својим оружјем, а помоћу ћесарске војске, опет у своју драгу стару отаџбину повратити. Оставили су Метохију, Стару Србију, алем камен српске круне, изнели су силно благо и оружје, остала је најкраснија српска земља пуста, ослабили су српски народ и бацили су ослобођење васцелог Српства за које столеће назад

И опет се нису вратили. По Угарској раштркали су их тамо и амо. Језгро, богаштина, бачена је у Св Андреју, Будим и околину. Патријарх са тисућама Срба оснује варош Св. Андреју, као нов Енеј, али Троја паде, а српски се Рим не подиже.

Патријарх после оде и стани се у српском Сиону, у Карловци, али вредни Срби у Св. Андреји за кратко време сазидаше куће, подигоше седам цркава и школу, све са красним иметком, искоренише планинске шуме и створише винограде, где роди салаксија, малвасија и нектар, прави синови дичне Метохије. Трговина поче цвасти. Св.андрејски патрицији нису лењи, они су познати по трговима Липиске и Кракове; Пешта купује на св.андрејској пијаци робу, Пешта, онда још слабачка у трговини. А Св. Андрејац поносит, у кругу породичном, у храму, као и на јавни мести, поје: *Ми же*

Сент-Андрејци, цјелог свјета славни! Леп предео, богаштина, лепо вино, красна вода. Шта хоћеш више?

Сав српски жени[1] усредсредио се у Св. Андреји. Св. Андреју увек су звали, па и сад зову Сент-Андрејом, но ништа не смета што је први слог „сент“, јер и Сентомаш је „сент“, па му опет ништа не фали. Дакле нека буде: „Сент-Андреја“, „Сент-Андрејци“. И паки, *ми же Сент-Андрејци, цјелог свјета славни.*

И доиста, могао је поносит бити Сент-Андрејац. Ту ти је било великих трговаца, знаменитих војника, чиновника ваљаних, владика и екселенција. Само по гдекојег да споменемо:

Ето ти два владике, арадског и темишварског, два Авакумовића, оба „екселенције“. Ето ти „фелдцајгмајстора“[2] Радивојевића, бранитеља Тиролске против Бонапарта, и доцније ломбардијског „командирендера“.[3] Ето ти другог Радивојевића, који се са шаком Срба против тисућа Турака брани, и кад су му „царски“ „слепе фишеке“ дали, и кад се већ пуцати не може, а он као Леонида или Хајдук-Вељко славно пада Јесте ли чули за младог „грецхусарског“[4] официра Радобицког, коме су, кад је постао обрлаћман,[5] сви у оно доба певали: *Виват, виват галант, Радобицки оберлајтнант,*[5] и који је доцније у битци код Ваграма, двaест и осам година млад, јуначан потпуковник, на челу својих уланских ескадрона на душмана јуришући, погинуо: пресече га топовско ђуле преко пола и прекиде као Хајдук-Вељка. А јеси ли чуо када је код Улме, код капитулације ђенерала Мака, надвојвода Фердинанд д' Есте са тридесет ескадрона кроз француску војску пројуришао, продерао, ко је у тој опасности надвојводу штитио и све ударце француских коњаника

[1] *Жени,* франц. génie, дух, геније. — [2] *Фелдцајгмајстор,* нем. Feldzeugmeister, артиљеријски генерал; маршал. — [3] *Командирендер,* нем. kommandierender (General), главнокомандујући. — [4] *Грецхусар,* нем. Grenzhusar, погранични хусар. — [5] *Обрлаћман, Оберлајтнант,* нем. Oberleutnant, поручник.

од надвојводске главе „испарирао“?[1] То је био Живко „вахмајстор“,[2] прави Сент-Андрејац, и док је после тога живео, био је у Будиму код надвојводе довек, при свакој паради у његовој ђенералштабској свити. Па шта да рекнемо о мајору Авакумовићу, који је знао на флаути и хегедама лепо свирати, да му се и у Италији чудише, а покрај тога био је изврстан песник, тако да све оне красне српске љубавне песме које су пре осамдесет година певане, од њега произлазе.

Па каквих је било ту још ваљаних људи у осталим сталежима!

III.

Сент-Андрејци су од вајкада врло гостољубиви. Седам цркава, свака има свој „храм“, и онда онамо долазе господа и сељани, да прославе. Особито „Храм Преображенија“ на гласу је у „Преображенској Цркви“, и многи долазе из Пеште и Будима. Дођу чак из доње земље, Бачке, Баната и Србије. Већ у очи Преображенија многи се странци показују и „великолепно бденије“ посећују. Други дан, то јест о храму, бива дупком пуна црква.

Тако једне године на Преображеније, баш 6 августа по старом, стече се силан народ. Дан што може бити леп, чисто азурско небо, топло али без препеке. У цркви служи се света летурђија. Црква пуна. Који онде места нема, тај је у порти, и онде се чује служба. Један младић, прави Сент-Андрејац, у порти разгледа плоче што мртве покривају. Пред врати на десно једна плоча, клекне па на њој чита: *„Здѣ почиваетъ рабъ божій С... О..., поживе лѣтъ 87. г. 17...“* Остало изглађено. Један „Србијанац“ у антерији и димлијама стоји до њега и пита га ко ту лежи.

[1] *Испарирати,* нем. ausparieren, одбити. — [2] *Вахмајтор*, нем. Wachtmeister, коњички подофицир.

— Мој дед, рече, живео 87 година, а ја Бог зна хоћу л' половину доживети. Он је дошао из Србије са оцем, под Чарнојевићем, као дете, са још два брата. А ко сте ви?

— Ја сам Јанаћ Сарајлија, трговац из Београда. Дошао сам у Пешту трговине ради, мало код Милоша (Тако се звао у Пешти један трговац.).

— Па где сте одсели, и где ћете ручати?

— Тамо у биртији.[1]

— Ви сте данас мој гост.

— Евала!

Сад јеванђеље читају, прангије пуцају, Србијанац се једнако крсти, моли се Богу.

После службе Сент-Андрејци „фатају" госте. Ту странац не сме у биртију; сваки дочепа једног, два или више гостију, па с њима својој кући. Треба и то знати да су у Сент-Андреји најгоре гостионице, јер Сент-Андрејци од гостионичара госте одмамљују, па не могу на крај изићи. За то у Сент-Андреји у биртији ретко да има добра вина.

Сад тај младић доведе Србијанца у једну стародревну кућу, недалеко од Преображенске Цркве. Једна стара капија с бока, а с фронта мала ниска врата. Кад уђеш, басамак доле, на лево два басамака горе, па соба, па опет три басамака више, па соба: нешто оријентално-европски. Кућа, или кућица, зидана 1700 године.

— Ето видиш, ту је тај живео што сам му плочу читао.

Кад су ушли, а већ ту је било више *страних* гостију. Наш младић није био прави домаћин ове куће; данас је и он гост, али тек кућа му је дедовина. Његов сродник је прави домаћин, али може и он кога хоће довести. То је Влада Огњан.

Гости се представе и брзо се упознаду. Најлакше је тако приликом „храма" упознати се. Служе шљиву, хлеб и ракију, па ето и ручка. После ручка оду да виде коло у порти. Опет се врате, принесе

[1] *Биртија*, нем. Wirtshaus, крчма.

време вечери. Та ће раније почети и свршити се, јер ће бити у школи бал.

Баш да се вечера сврши, а нашем полу-домаћину, томе младићу који је Србијанца довео, донесу са поште писмо.

Младић тај звао се Војко Огњан.

Чита писмо, на лицу му се боја мења. Пусти писмо на сто.

— Дакле умро сиромах Васа!

— Наш Васа! Васа Огњан! Васа Решпект!

Сви од родбине зачуђени; читаш на једном лицу задовољство, на другом сажаљење. Странци забленуто гледе.

Од родбине неко рече:

— Нека га, добро једаред што је скончао!

Други опет:

— Штета! Био је Mordkerl,[1] јунак!

Војко уздахне; њему је најтеже било.

— Сад нећу ићи на бал. Сви спомени његова жалосна жића сабили ми се у главу. Ко хоће, нек иде на бал; ко остане, томе ћу испричати живот тог несређника, ког из свег срца жалим.

Неколико њих кажу да неће ићи на бал, само да чују какав је то човек. Ту остаде и Јанаћ Сарајлија.

IV.

Када се разиђоше који хтедоше на бал, Војко Огњан овако поче причати:

Васа Огњан, или Васа Решпект, био је син нашег чика Игње Огњана-Решпекта. Које што сам од старијих чуо, које што сам видео сам, све ћу вам испричати. Пред очи ћу вам ставити једну жалосну породичну слику.

Игња Огњан, наш чика, био је прави Сент-Андрејац. Шта је био? Не зна се шта је. Рувета није имао. Имао своју кућу и винограде и од тога

[1] *Mordkerl,* нем., ђидо, делија.

је живео. И могао је поштено од свог иметка живети. Имао је жену Сару и сина јединца Васу. Неописано добра, мекана, питома жена.

Чика Игња је био мало жестоке нарави, а син исти на њега. Чика Игња био је и надрикњига, то јест нешто је читао, па је мислио да много зна. Иначе, био је поштен од пете до главе. Био је истина особењак, као понајвише њих у породици његовој што су били. Тако на пример, имао је једног брата од стрица који се по други пут женио, па кад је видео да она синовима од првог мужа вуче, поче је гањати, али кад није хтела ићи, а он узе њене јастуке и перине па изиђе пред кућу с њима, на пијацу, јер ту је кућа била, и маказама све исече. Био је баш први дан Духова, но мало је ветар дувао, па раздувано перје тако је изгледало канда снег пада. Јединца сина од прве жене није трпео, јер га је држао за трошаџију: није се с њиме тридесет година, до смрти, разговарао. Давао је оном кога је обегенисао и новаца у зајам, ма да је тврд био, и то без обвезнице, и много му је новаца пропало. И покрај свег тога није се ником тужио, држећи да би и онако временом све то његов син упропастио. Када је умирао, није се хтео ни исповедити, ни причестити; рекао је околини да није у животу никога преварио, па му није до те нужде. Док је живео, ма да је имао више кућа, лети код куће најрадије би се по тавану шетао. Економска лозинка била му је: што год купиш, то је јевтино; што год продајеш, то је скупо.

Син његов, док му је отац живео, био је раскошан; када остаде без оца, штедљив, премда је и госта честито угостио, као год и гладног нахранио. Он би рекао: „Док сам имао оца, имао сам ко ми тече, али кад га немам, бар то морам сачувати што ми је оставио". И овај је у женидби првој био срећан, али без деце: у другој, несрећан. Кад је самац био, маст је на фунту куповао, и кад му ко пребаци да је то срамота, одговори: „Када имам буре масти, куварица краде по вољи, а одмах се

не позна; а кад је мало, лакше је ухватити". И он, као прави оца син, дао је таван још лепше оправити, прозор тавански гледа на сокак, над њим красна пупчаста стрејица, као глориолета,[1] а он намести испод ње столицу, седне, па чита, а овамо гледи у паузи ко сокаком пролази. Понајвише би читао дела о социалним питањима, о источном питању, о великој Србији која се има саградити; био је ужасан српски шовениста; па онда читао би радо брошире финансијске, особито о аустријским финансијама, о могућном државном банкротству. Кад би га каква цифра финансијска у брошири пекла, устао би, па би се шетао по тавану тамо амо, као мачак, прави таванородни син свога оца. Али је био поштен, ма да жесток; слагао није никад, а то ће много рећи.

Доста то, од родбине сваки му је био више мање особењак.

V.

Чика Игња, кад му се што допало, имао је обичај на то рећи: „решпект". Ако му се није допало, и онда „решпект"; ако се ражљутио, или подсмејавао, и онда „решпект". Тај „решпект" залепио се за њега, и место Игње Огњана постаде Игња „Решпект". Кад је синак Васа почео ићи у школу, њега деца назваше Васа „Решпект", и тај до смрти остаде. Ја сам као дете нешто врло мало познавао чика Игњу Решпекта. Умро је годину две после мог оца; био сам онда још дете.

Кад ми је отац умро, тек сам наступио у шесту годину. Мог покојног оца никад нећу заборавити. Мати ми је пре умрла. Оцу ми је било преко седамдесет година. У очи оног дана када ће умрети, уђем к њему по обичају унутра, да му ноге чешкам. Он је у кревету лежао, и најволео је да га ја про-

[1] *Глориолета*, франц. gloriette, мала сеница у башти.

чешкам. А ја, чешкајући га, гледао бих му у очи хоће ли ми крајцару дати, јер увек сам крајцару или две за то добио.

Мој отац дозове ме к себи, до главе му станем, а он сиромах метне ми суву руку на главу и рече:

— Само ми је жао што не знам коме ћу тебе, сироче, оставити.

Те ми се речи ужљебиле у мозак, нити ћу их икад заборавити.

Отац заспи, уђе газдарица и изведе ме ван.

У јутру пробудим се, чујем жубор, ларму; обуку ме, уведу ме у другу собу, а мој сиромах отац лежи мртав, већ и обучен. Гледим га, лице му се смеши, Бог зна какве је муке у том смешењу, на смрти, у ропцу, претрпео! Али то смешење никад нећу заборавити; чини ми се канда се на мене смешно. И то хладно смешење остаде ми, као сироти, вечита утеха. Кад су га укопавали, ишао сам и ја за сандуком, али право за сандуком, но нисам плакао, нисам осећао значај те смрти; то сам осетио доцније.

После укопа, одведу ме код чика Игње, и даду ми кафе с кифлом. Ја сам је слатко појео. Сутра сам тек осећао бољу, и то детињу. Одведоше ме тутору, у другу кућу; из наше куће разносили су све, што је ко хтео.

Колико се сећам, чика Игња био је жустар, окретан старац. Васа већ онда није био код куће, већ је био катана, „хусар“.

Па како постаде хусар?

Кажу овако:

Отац му је био престрог. Васа опет жив деран. За најмању ситнарију га тукао. Ако учитељ каже да није знао лекцију, а он удри по Васи; ако се игра, ако се туче с децом, опет туци по Васи. Кад се већ сазнало да га ма зашта туче, лукава деца ишла су оцу на тужбу, ма да их није тукао. „Васа ме је тукао“, то је доста, па Васа извуче фуру.

И то тукао би га страшно. Када се чика Игња ражљути, он га узме обема рукама за уши и за

главу, дигне га у висину, па га пусти као јаје. Срећан Васа ако се онда може подићи и побећи. Онда побегне на таван, а тетка Сара, мати његова, одмах врата закључа, да га отац не може гонити. Једаред у шкрипу побегне и попне се на грану на дуд; отац за њим, зове га доле, прети му: неће да сиђе; отац узме пушку, плаши га да ће га убити ако не сиђе: Васа не силази; мати га моли, отац га светује да сиђе: аја, неће! Напослетку, отац да матери реч да га неће тући, и на материну реч сиђе.

Мати га је увек бранила, али она не поживи дуго, умре. Сад настадоше по Васу тешка времена. Васа тера своје, а отац своје.

VI.

Васа постаде већ повећи.

Васа се није рђаво учио, и рад је даље учити. Отац рад би га учити, али тако да иде у богословију, а после опет у калуђере, да постане владика, екселенција.

Треба знати да су Сент-Андрејци своје синове радо давали у калуђере, да постану владике, у солдате, да постану ђенерали; ако се то покида, онда за адвокате и трговце. Чика Игња страшно је мрзио адвокате. Увек би сину говорио: „Хоћеш ваљда да будеш адвокат? Од тог неће ништа бити! То су варалице! Има их као кусих паса“. Када је видео да се два пса кољу, рекао би: „Гле како алегирају“[1]. Кад је питао Васу хоће ли у калуђере да постане владика, он је казао да воли бити хусар него владика. И већ од дванаест година деран треба на што да се одважи, да не буде од њега клуподер. Али Васа неће да буде друго него хусар. Ту чика Игњи ни битка не помаже.

Док је мати живела, донде је још све добро ишло: Васа је имао заштите. До душе, сирота

[1] *Алегирати*, латин. allegare, наводити, упућивати.

мати јако га је мазила, што строгом оцу није ишло у рачун. Мати му крадом додавала што за децу није, као новац, и научио се коцкати, па после и картати. Почео је од „фрише фире“, па ће доцније дотерати до „макау“.

Већ у детињству су му решиле судбу две крајности: претерана строгост очева и материно мажење. Између њих ће сад као између Сциле и Харивде бродити, но хоће ли добра пристаништа наћи, видећемо. Боље је да је отац мало попустљивији био, а мати оштрија.

После материне смрти отац је држао газдарицу, — а да шта ће? — а покрај газдарице једну малу девојчицу, Аницу, једно сироче две године од Васе млађе.

Газдарица, Софија стара, није баш у вољи имала Васу, јер се у ћуди много са оцем слагала, па доказивала[1] све, и због ње је много пута био Васа лупан. Аница, пак, држала је Васи страну, и увек му сваку опасност доказивала. Увек би плакала кад отац Васу туче. Искрена, добра душа!

Васа је у битке тако већ огуглао да је напослетку примао их као свакидашњи хлебац.

Деца му се ругала: „решпект“. Био је врло куражан, па кад му ко то рече, а он јуриши на шегрте и ђаке, ма их колико било. У нужди и камењем се помагао. Већ из далека је на сокаку познао ко ће га задиркивати, па већ иде да га туче пре него што ће му викнути: „решпект“.

Тако једаред види из далека једног који му обично „решпект“ подвикиваше. Васа је на сокаку, а отац му стоји код капијских врата, раскречио ноге, па пуши, и гледи дерана. Васа види оца, приђе к њему па рече:

— Отац.

— Шта ћеш?

— Видиш оног онамо?

— Па онда?

[1] У смислу: казивала му све.

— Па онда, туци ме најпре.

— Зашто?

— 'Оћу оног тамо да тучем, па волем напред бити бивен, јер ћеш ме и онако после тући.

— А зашто да га тучеш?

— Чућеш, викнуће ми: „решпект“.

Отац га ухвати за кику, продрма га и заошија унутра.

Васа, ако и јесте био несташан и много пута казну заслужио, ипак свет га је држао за много горег него што јесте. Држали га за најневаљалије дериште у вароши. Кад је који отац корео своје дете, увек би рекао: „Бићеш као Васа Решпектов“. Све неваљалство је у њему сабијено, тако су мислили, и никад неће бити добар, већ је рођен рђав. Родитељи су деци забрањивали с њиме дружити се, напослетку се и сама деца испред њега уклањала, да већ ни друштва ни друга није имао.

Нема више материнске руке, отац неутолив; ником се не може изјадиковати, јер никог нема; ништа му се не верује, ма најистинитије што рекао. Тако је био већ као дете презрен и сам себи остављен. Није чудо што је све гори дивљак бивао.

Само једина Аница имала је саучешћа. Она је плакала кад би он патио. Кад га газдарица глађу казни, она сирота откида од својих уста, или мало невидимке на страну метне са сиром резанаца, пите, меса, па му крадом у качару однесе, и ту, у једном већем бурету сакривен, Васа једе. Аница стоји код бурета, на једно уво слуша полуокренута вратима да не изненади газдарица, па опет гледи како Васа једе. Сваки залогај Васин чини јој се да га она прогутала, кад види како Васа слатко једе. Када је крај, Васа се извуче из бурета, а Аница га детињски загрли и пољуби, па, заруменив се, с влажним очима из качаре истрчи.

Бог зна како осећање Аницу Васи веже!

И она је сироче, те како сироче. У гладној години, у оравској вармеђи, жупанији где се тако снажни словачки момци и девојке рађају, а жита

није ни видети, јер су саме горе: у гладној години, кад ни кромпир није родио, људи и деца су од глади умирали. Спусти се од горе, реком Вагом, у Дунав једна лађа, и доплови до Пеште. У тој су лађи премрле од глади словачке породице. Ту су сад на баиру[1] децу куповали и продавали. То јест, куповали су и продавали не онако баш као робље, као на пример у Африци, но сасвим по модерно-хришћанском начину. Словаци моле да се смилују на децу и да их узму „под своје“. Милосрдни људи узму их, који мушко који женско, па још родитељу даду по форинт-два „као бакшиш“. Тако је покојна тетка Сара баш онда у Пешти на вашару била, и видевши код дунавског баира како децу носе, смилује се и она и узме једно девојче од пет година, дâ за њ два форинта и однесе кући.

Чика Игња није се томе противио. Шта више узео је као неку срећу, као аманет. Дете се звало Ханка, но после постаде Аница. То је ова наша Аница, добра душа.

VII.

Васа је већ свршио код куће „славеносербске школе“[2] и прву латинску.[3] То је могао у Сент-Андреји изучити. Мразовића граматику[4] знао је у прсте.

Но на страну све те школске књиге, Васа је најволео читати српске јуначке песме. из неких старих „собранија“. Што је год читао о јунацима, све је држао да се баш то тако збило, ма да је на немогућност наличило. Како сече Арапе Краљевић Марко, јунаштво Страхињ-бана, — то Васа не би допустио да је могло бити друкчије. Те виле српских јунака, те су живеле и живе остале. Оне Осијанске слике где српски јунак, кад му је врућина,

[1] *Баир*, арап., необрађена земља, овде у смислу обала. — [2] Српска вероисповедна школа. — [3] Први разред гимназије. — [4] „Руководство къ славянстѣй грамматицѣ“ од Аврама Мразовића, штампано први пут 1794.

ишчупа с кореном читаву јелу из земље, па на коњу јездећи држи јелу у руци, а сунчани зраци кроз лишће на токе му падају, — то је све тако било, као год и оно кад се Марко буздованом у облаке хита.

У недељу или о „храму“ тражи слепца да му пева јуначке песме, и онда би се тако заблејао у њега, и дао би му последњу крајцару. Онда би му се представљали џиновски ликови, и тек би презирао садашњи мекушан нараштај.

Но сад треба даље да иде у школу. Сад се тек зноји чика Игња шта ће с њиме. Ако га да у школу даље, могао би временом постати адвокат, а то је смрт за чика Игњу. Неће у богословију, а неће ни докторију; па кад већ сад неће, у толико ће мање хтети кад већ време томе дође Није га рȁд за шегрта дати, јер има толико да као јединац, ма ништа не имао, може живети, и то од „грунта“.[1] Предомисли се: даће га годину-две дана на пробу. Да га у Будим у латинске школе. Кад је већ опремљен отишао, нико није за њим жалио тако као Аница. Кад је чула да ће у Будим, једнако је плакала.

Васа је био у Будиму код једног имућног касапина на „косту и квартиру“. Чика Игња је хтео да је на добром месту, где неће гладовати, да Васа не може рећи: „Не могу учити од глади“.

Васа ништа не учи, већ се коцка и карта. После опет иде са касапским шегртима где волове туку, у „битонгу“,[2] и каткад је и он помагао штрангу вући. Коме се ђаку касапски живот допадне, тај или неће више бити ђак, или је рђав ђак. Јако је пофалио[3] чика Игња што је сина код касапина дао у „кост“.[4] Боље да га је дао код свештеника, али овако од „владичества“ нема ништа. Касапски је занат за ђаче јако примамљив. Има у себи тај занат нешто јуначко, швалересно.[5] Па момци

[1] *Грунт*, нем. Grund, непокретно имање. — [2] *Битонг*, словачки провинц., кланица. — [3] *Пофалити*, нем. fehlen, погрешити. — [4] *Кост*, нем Kost, храна. — [5] *Швалересно*, франц. chevaleresque, витешко.

здрави, јаки, „феш"; кад опаше белу кецељу па сече месо, обнажене мишице му све играју, па кад метне девојци у котарицу месо, она сва дркће од радости.

Васа је имао у родбини касапа, па се већ од детињства навикао на касапницу. Овде је сад господарев син већ касапски шегрт, и његов парњак, и овај га свуд води. Васа прве године добије „другу класу" и мора школу „повторити".

Кад то чује чика Игња, ражљути се и закључи да га више у школу не да, но да га код куће задржи. Васин газда, касапин, намоли оца да га још за једну годину остави на проби. Отац се реши и на то.

Друге године Васа иде опет у ту исту школу, али не напредује. Не иде му у главу латински нипошто. Већ је момчић, па крадом иде са газдиним сином на „музику". Зна већ добро играти. Газда има красну велику ћерку, образи да јој пукну. Васа, место да иде у школу, остане код куће па с фрајлом игра полку: он звижди а фрајла пева. Газда га је здраво волео, био је жив деран. Газда је имао још једну млађу ћерку, тако око десет година, па не би бранио да га да отац за касапа, могао би му бити зет, фајн момчић, а јединац.

Прође Васи и та година, школу опет није свршио.

Кад то чује чика Игња, ражљути се; оде сам директору да запита за сина.

Носио је обично чакшире у чизмама и доламицу, али кад иде у Будим, то јест кад би се свечано обукао, онда панталоне, зелен, дугачак капут од „трајдрота",[1] и цилиндар-шешир с широким ободом, доле узан горе широк.

Кад дође директору, а овај исприча да његов син ништа не учи, да је увек у „битонзи" где волове туку, и већ коље овце, но боље ће бити ако га на занат да. Чика Игња се упрепастио. Две године изгубити, две године трошити, па узалуд!

[1] *Трајдрот*, нем., једна врста финога штофа.

Доведе Васу кући, са великом натегом истуче га, јер се Васа већ отимао, и закључи да мора код куће остати и економ бити. Чика Игња је тај мах последњи пут Васу тукао.

Васа је донекле оца слушао. али кад одједаред реши се и каже оцу да би рад бити касапин. Отац неће да зна за то, и нападне на Васу да га туче. Васа се отме из шака и побегне, не зна се куда.

Свуд га траже, нема га. Отац жалостан, озлојеђен.

Само је Аница знала за њега куд побеже, јер му је она још онај дан нешто хаљина додала.

VIII.

Васа је побегао у Будим, управо своме газди, и јави му да је рад код њега остати као шегрт. Газда га драговољно прими, премда није допуштењем очиним, но он ће то, мисли се, код оца уредити.

Отац га свуд тражи; оде у Будим, нађе га код газде, зове га кући.

Васа се поплаши, но неће кући, већ побеже и сакри се у касапницу. Отац сад не зна где је. Газда моли оца да га код њега остави, но он се не да ни осолити, већ науми тражити, курентирати, сина. Оде у варошку кућу и ствар пријави, но узалуд. Онај исти дан газдин један момак, „понкнехт“,[1] због неке кривње добије дванаест палица. То је момка јако осрамотило, ражали му се, па, не рекавши газди ни речи, оде у Пешту у „вербскоманду“ и врбује се за катану.

Још онај дан начује то Васа, и сутра дан оде и он у „вербскоманду“ да се врбује за хусара. Био је у шеснаестој години, и мера му је била таман као што треба. Приме га.

Отац, љутит, иде кући, заборавио је у „вербскоманди“ тражити га. Мислио је, вратиће се доц-

[1] *Понкнехт*, нем. Bankknecht, касапски момак.

није газди, или ће кући доћи. Кад се чика Игња кући вратио, чека три четири недеље, месеце чека, но Васе нема. Бог зна где је већ Васа!

Чика Игња доцније чује да је његов Васа катана, прави хусар. Дошао је један момак кући на „урлауб"[1] од те исте региментe, и све му испричао. Чика Игња падне у велику жалост. Није шала, изгубити добру жену, тетка Сару, сад опет јединца. Јер бадава, како је Васа постао хусар, прави је блудни син, изгубљен син, за чика Игњу, нити хоће више да зна за њ.

Сад се тек чика Игња дао на дешперат.[2] Постао је прави мизантроп.[3] Пре тога трезвен човек, а сад се пропио. Није трпео друге људе већ мизантропе, као што је и он. Газдарица и Аница служе га. Газдарица још већма ватру потпирује, грди Васу, и гледи како би Аницу истисла, јер она једнако за Васом плаче. Но чика Игња не да Анице, она му је сад као рањеница.

Најрадије примао је старог Јову Дениколу, бесног немеша, племића. Ужасног изгледа старац, ужасан пијанац. Седе куждраве косе, очи крваве, седе брчетине спуштене; велика коштуњава људина, канда га сад гледам.

Кад се њих двоје састану, онда да чујеш дивана!

Долазе један другом на вино, па се теше. Деникола теши чика-Игњу: „Видиш, вели, и ја сам био хусар, па још и на робији; па још сам ту, поштен човек".

Деникола је у фурији[4] убио човека, ни сам не знајући из какве накане,[5] и би осуђен на много година робије. Кад чика Игња дође к њему, а он изнесе вина. Чика Игња пије из чаше, а Деникола из зеленог бокала од две оке; тај бокал је још од његовог оца остао, на њему је изрезано: „Stephanus de Nikola nobilis, anno 1804".[6] Када се Деникола

— [1] *Урлауб*, нем. Urlaub, одсуство. — [2] ***Дешперат***, франц. désespoir, очајање. — [3] ***Мизантроп***, грч., човекомрзац. — [4] ***Фурија***, лат. furia, бес. — [5] ***Накана***, побуда. — [6] Лат.: Стефан од Никола, племић, године 1804.

разузури, а он натегне бокал, па онда узме стару кустуру и на сокаку пред кућом сече дуд, псује, а деца све беже испред њега.

Кад опет код Игње Решпекта дође Деникола, онда се тек започне важан разговор: како је било некада и како је сада.

— Какав је сад магистрат,[1] а какав је био некада! вели чика Игња. Негда су били сенатори[2] као јунаци, ишли су у седнице у оперваженој долами, са самур-калпаком, па златан појас, тако као што се још наши стари на контрафама нацртани виде; а сада носе фрак, калајисан шешир, ноге као забодене две тачке, прави шнајдери. Па какви су онда судови били строги! Тако, почупале се две женске, и једна оној другој витицу из главе ишчупала, и процес није дуго трајао, ни три дана, па каква праведна, строга осуда! Будући су обадве криве биле, досуђено би да се у записник стави укор изречен обадвема, а витица да буде зашивена за лист протокола, под истим бројем, и тако да се метне у архиву на сахрану, на вечиту срамоту те две бештије, а не као што сад суде ти шнајдери. Као што смо чули ових дана за онај процес због пите, где су две господске куће због тога десет година процес терале. Једна госпођа дала у симицилницу питу баклаву, а и друга таку исту; тепсије су једнаке, пите једнаке, па симиција, враћајући им, промени пите. Ту сад једна госпа „с увредителним речма“ пошље другој питу; увреда не само пите, него и ко је правио, и ко ће је јести, те изиђе отуда процес повреде поштења, и после десет година једва се сад сврши, и те пите, као што кажу, с процесом коштале су хиљаду форината.[3]

Тако чика Игња постаде све већма заједљив. Од сад тек на свашта је казао: „решпект“. Тако

[1] *Магистрат*, лат. magistratus, општински суд и одбор. — [2] *Сенатор*, лат. senator, у смислу: општински одборник у Мађарској. — [3] Пети предмет, карактеристичан за парничарску ћуд Сент-Андрејаца, разрадио је Игњатовић у већој приповетци *Пита хиљаду форината* (1886).

и старој газдарици, која је циљала на удадбу, рекао је: „решпект“. У том његовом заједању тако је дотерао, те га се сви бојаху, особито кад је са Деніколом у компанији, па ако су га и прозвали Решпект, сад су тек од њега имали решпекта.

Чика Игња, што старији, све несноснији. Једаред је љут, заједљив, други пут опет подсмешљив Ако ко више троши него што му је доходак и прави дугове, тог испрескаче и проричe му пропаст, а сам себе уздиже што није ником дужан, и вели да никог није преварио. Кад би му ко опет пребацио да има неваљалог сина, да не види трн у свом оку, одговорио би да је он сина на добро упућивао, да га је доста тукао и да му је очинска савест сасвим умирена, и није крив што му се такав син родио.

Чика Игња могао је свог сина искупити, новаца је имао, знао је и где му је регимента, но није хтео; јер, у оно доба, ко се тако врбовао, и рођени отац држао га је за блудног сина, па кад би га баш искупио, ко би сад код куће с њим владао! Могло би доћи да син оца још туче.

Па чим се у свом дешперату јоште бавио? Мало надгледао економију, па читао је књиге, особито што се тиче Русије и Србије. Није ни чудо, цела породица је шовенистична, то јест свој народ у звезде кује, и све се нада великој будућности, но увек и све редом смрт превари.

Чика Игња читао је књигу о „Наваринској битци“,[1] о Црном Ђорђу, о Милошу Обреновићу. Радо би слушао о Чарапићу и Хајдук-Вељку; руског цара Николу обожавао је, и на дан Св. Николе увек би испио чашу и „у здравље свесилњејшег императора Николаја“ и у здравље свију баћушака, да добију Цариград, да подигну крст на цркви Св. Софије, а Србима да даду Босну и Херцеговину и Призрен — „даже до морја“.

У соби у челу висила је икона патрона Св.

[1] 1827, када је руска, француска и енглеска флота уништила турску.

Стевана, а пред овим опет висило је велико сребрно кандило, и кад се год на пут спремао, очитао би пред великомучеником молитву, прекрстио би се и икону пољубио. И онда је куражно ма куд ишао.

Код кревета његовог над главом висио је у оквиру рукопис његовог оца, једно писмо, и то из великог поштовања спомена очиног. Даље на зиду висиле су контрафе „Винтер, Фрилинг, Сомер и Хербст“[1] и један велики „кводлибет“[2] на ком се могло видети много чудотворних фигура.

— Ето такав вам је био мој чика Игња Решпект, и сад смо се мало дуже забавили, а ја не могох још свршити. Него ако изволите који дан опет овде гости бити, ако вас даље интересира, верујте занимљиво је познати живот тог особењака Васе Решпекта. И ви, брате из Србије, остан'те овде као гост код нас, да знате код куће испричати шта се овде збива.

— Бе аферим, слушао бих те три ноћи. Хоћу, вала, код вас остати, да чујем хоће л' тај Васо делија постати.

— Дакле, сутра ћемо продужити.

IX.

Сутра опет млади домаћин овако даље приповеда:

— Тако пролазе дани и месеци чика Игњи; прођу и две године, све у друштву Дениколе и подобне братије. Тако прођу две године.

Ја могох имати тако седам година. Било је баш Преображеније као јуче; ту се баш у овој кући, овде, родбина састала, и страни гости, баш тако као јуче, па кад почеше наздрављати, клопну неко

[1] *Винтер, Фрилинг, Сомер, Хербст,* нем. Winter, Frühling, Sommer, Herbst, Зима, Пролеће, Лето, Јесен. — [2] *Кводлибет,* од лат. quod libet, слика састављена без реда из више делова.

на врата, кад оно уђе један млад хусар, у потпуној униформи, чаков бео на глави, и поздрави: „Добар дан! На здравље ручак!“

То је био Васа Решпект!

Сви се гости убезекнуше.

— Ето вам Васе у госте. Хоћете л' ме примити, нећете л' се стидити вашег рода! Нисам ником зла учинио, рече гост.

Збуњени га гледају. Домаћинов син, у оно доба тако млад као ја сада, приступи му, ухвати га за руку, и каже му:

— Седи, Васо, добро дош'о! Ти си наш; ако се отац на те срдио, не срдимо се ми.

У колико се могу опоменути, био је јако угледан, висок, танак, вицкаст, све светло на њему.

Он седне, и прво спомене како га отац к себи није пустио, како је најпре отишао код чича Деникол да овај за њега моли да му отац опрости. Деникола је оцу отишао и јавио, али отац неће нипошто, не прашта. Каже да му је кућу осрамотио и стару његову главу. Деникола му је претио да ће га он сам довести онамо, али отац је казао да неће ни њега пустити. И Деникола кад је њега онамо одвео, чика је већ врата и капију забравио, па вичу да се отвори. Газдарица љутито одговара да се данас више ником не отвара.

Треба знати да је у оно доба Угарска давала годишње у „царску војску“ само 36.000 регрута, више ништа; комплетовање бивало је путем добровољаца, и хватали су на силу бећаре и светске битанге ма откуда; добровољно су ишли протерани и непротерани ђаци, ексцесивне калфе или иначе у животу утешњени, увређени, ожалошћени момци. Регрути су били сами сељаци, паори. Ко је добровољно или самовољно у војнике стао,[1] а иначе од добре је куће, ту би се кућа, породица, држала осрамоћена; такав „самовољац“ је блудни син, и

[1] *Стати у војнике*, постати војник.

као солдат прави изгубљени син, *enfant perdu*. Таки су обично бесни били, и од њих би зазирали.

Сад почнемо испитивати га како је постао солдат. Донесу му јела, па једе и прича. Каже како је стао: добио је десет форината „хандгелт“,[1] па онда га бацише у „транспортсхаус“,[2] одатле опет у региментски „депо“,[3] па онда учи се јахати, екзерцирати. Знао је читати и писати, и рачунати, и сад тако млад, па већ је каплар постао. Васа Решпект већ је каплар.

Сад је добио „урлауб“ да посети свој завичај и да моли оца за опроштење. Он је својим стањем задовољан, и кад ислужи може опет што бити од њега. То јест, вели он, ако рата не буде; али ако рат какав букне, онда ће остати, куд пукне да пукне, јер војевао би радо.

„Урлауб“ само три дана траје, па мора натраг, па онда ће опет с региментом у Пешту марширати „у логор“.

На мене дерана Васа је велики утисак учинио. Нисам очи с њега скинуо. Он то примети, после ручка дигне ме у крило, и каже ми: „Је л', баћо, и ти ћеш бити хусар? Немој бити „цивил“.“

Већ онда сам га волео, ма да су га сви мрзили. Бадава, мени је већ онда као јунак изгледао. Неки су на њега попреко гледали. Од моје родбине један је главом махао, није му се цела његова та историја допадала.

Толико се само још опомињем да су неки од родбине оцу ишли да га приволе да му опрости. Отац није на то пристао. Васа је ожалошћен што га отац не прима, но одарен од родбине врати се регименти.

Чика Игња сузе рони што има неваљала сина. Сам се исповеда пред целим светом да му је син неваљао, да од њега ништа неће бити, да ће на

[1] *Хандгелт*, нем. Handgeld, новац који се даје добровољцима при ступању у војску. — [2] *Транспортсхаус*, нем. Transportshaus, касарна за привремено бављење војника у пролазу. — [3] *Депо*, франц. Dépôt, војно слагалиште.

послетку до вешала доћи. Чика Игња поштен је човек, па кад он сам то каже, свет му верује; па већ сваки у напред Васу за неваљалца држи, нити га може ко одбранити. Васа је већ осуђен, прокажен, проклет. Нема никог у вароши који добра о њему мисли, и ако није ником зла учинио; шта више, и ако га добро не познају, и то зато јер је у детињству био не знам овакав онакав, и што га отац проклиње.

Чика Игња све дешператнији бива, и по две недеље не обрије се. Сваки дан опада. Толико имање, мисли се, а нема добра наследника, нити радости под старост да види вредна сина и веселу унучад. Мисли се на кога ће све то оставити. Има два брата рођена, а браће од стрица и полусестара вазда̄н. Као год што је сам он особењак, тако су му и браћа; само сваки у другој форми.

Чика Игњин отац био је имућан човек, и својим синовима је леп иметак оставио. Чика Игња био је најстарији, и као слеме куће. Млађи до њега исплаћен је, и „све школе" је изучио. Најмлађи је, које у новцу, које у „грунту", удовољен.

Средњи, „високоучени" брат, већ свршивши све школе, дошао је кући, и рад је да ступи у „варошку службу", код магистрата „слободне, привилегирате, короналне вароши сент-андрејске", као трећи „почастан" виценотар, или подбележник. Страшна служба! И доиста у Сент-Андреји теже је било то постати, него ли у свету, на страни, нешто више, јер је овде била велика конкуренција.

Тај средњи брат, Јоса Огњан, најпре још као јурат потрошио је имање своје, које је прилично било, и ипте се[1] код магистрата за „почасног" виценотара. Глава што може бити добра, — али не доби, буде одбијен.

Душевним и телесним врлинама обдарен младић то к срцу прими; огорчен, опрости се од својих, и закуне се никад у своју варош више нступити.

[1] *Искати се*, провинц., тражити.

Са Сципиона речма: ingrata patria, non habebis ossa mea[1], оставио је своју Сент-Андреју, и доиста одржао је реч, није се никад више вратио, као год и многи други њени синови.

Овај брат дође у Будим, без иметка, без познанства. Сродне душе, особито у нужди, нађу се, познају се. Не може ни овде одмах службу да нађе, но на срећу узме собу у једној кући где је седела и свој дућан имала једна најзнаменитија, најлепша „машамода“.[2] Ова „машамода“ узме га на „кост“, поче га потпомагати, и као што је имала додира са већим кућама, буде извор његове среће. Потпомагала га и новцем, могло јој бити.

Упозна се наш Јоса са једном знаменитом и „зјело“[3] богатом породицом. Чланови те породице у Русији код „гарде“ служе.

Он оде у Русију, у Петроград. Пре него што ће отпутовати, да пријатељици реч, ако се срећно врати, одмах ће је за вечитог друга узети. Јоса се бавио око пет година у Петрограду, и то покрај те породице као „дворски гост“. Онда је још Александар I царовао. Јоса је био отворена глава, добар играч, па у додиру том стекао је неку неописану дипломатску углађеност. Красан му се изглед ту отворио, нудили га службом; изгледи по њега изредни. Сваку понуду одбија, није рад своју отаџбину, своју пријатељицу оставити, за то добром „баћушки“ који онде ваљане људе примерно одликује, на свему захвали Пун знања и искуства врати се натраг, и буде одмах лепом службом у Будиму одликован.

Како се вратио и службу добио, одмах је узео своју пријатељицу за жену; премда су му понуђавали „прве богате“ партије, он је остао својој пријатељици веран, и живели су чак у дубоку старост, обоје, посредни, да им јединац не умре и породица данке омрчи. Као сад да су ми пред очима кад се на

[1] Лат.: Незахвална отаџбино, нећеш имати кости моје. — [2] *Машамода*, франц. marchande de modes, модискиња. [3] *Зјело*, слов., врло.

променади шећу. Она маестетична[1] дама, он такођер; чакшире беле у финим виксованим „штифлама“, без напршњака, бела кравата, обријано фино лице, ход лаган, господствен, прави дипломатски изглед; па пребачени преко леве руке госпојин шал. Баш сви су за њима гледали.

Дипломат човек, из Метернихове школе. Његове колеге су га јако решпектовале, живео је на већој нози, што 'но кажу. Кућа му је у сред града, на кат, мраморни басамаци, мраморни бунар у свакој кујни, красно обиталиште, леп салон, у једној соби слике од првих европских сликара, у другој соби тропско цвеће, па у трећој опет саме тице, канарине, папагаји. У позоришту је његова ложа прва до командујућег ђенерала. Кад о Божићу у цркву дође, његова бунда од куне што је из Русије донео, све очи к себи привлачи. Тако скупоцених имао је три.

Најмлађи брат Игњин, Стеван, и то је био особењак, али у жалосној форми.

Прохујао је мале школе, па даље није хтео, али га отац није дао учити, но остаде код куће, покрај Игње.

Кад је Стева момак био, проводио је своје дане у лудо. Није ништа радио. Био је леп, образи су му били фини, нежни као у какве девојке, и то му је шкодило. Девојке су грамзиле за њим. Изредан играч, понајвише је време у женском друштву проводио; обичаји су му женски, мекушни. Кад се хтеде женити, оно јагма за њим; свака је мислила: благо оној која ће га добити; чика Игња није био леп, нити се за њега грабиле. Стева, кад се жени, наравно да се мора оженити себи равном, то јест кокетом. И доиста, оженио се лепом девојком, добром играчицом, кокетом, све као што је он, и тако немарљивом газдарицом као што је он. Таман пар људи кућу да упропасти! Игранке, ба-

[1] *Мајестетичан*, од лат. majestas, величанствен.

лови, светковине, шале, то је био њихов посао, а код куће, све се наопако промеће.

Сва три брата један с другим нису говорили. Узрок је томе. као обично, деоба.

X.

Васина регимента одмаршира у Пешту, у „логор".

После „логора" та регимента не врати се на пређашње место, а то је било далеко, већ добије друго ближе место за штаб, и Васа дође са својим ескадроном у једно село, сасвим близу Будима, на штацију. Сад улучи прилику, па иште „урлауб" на неколико дана у Будим и добије га.

Дође у Будим и представи се свом чика Јоси. Живог изгледа, „феш", млад каплар допадне се стрицу; задржи га као госта, каже му да кад год дође на „урлауб", да остане код њега у квартиру, да се добро влада, а он ће за њега распитивати и, ако заслужи, преко пријатеља „командирендера" препоруку израдити.

Тако је Васа више пута у Будим долазио. Једаред чује да му је отац умро. Сиромах чика Игња доиста из дешперата умре. Васа то јави свом обрштару[1], каже да има после оца наследити. Регимента по реду заузме се за њега, пише магистрату, и пита за наследнике. Магистрат одговори да је Игња Огњан умро без тестамента, а оставио је после себе јединог сина Васу Огњана. Па још у поруци и то дода: „да је оставио сина који је већ у детињству због неваљалства од оца прогнан, да је то целој вароши познато, и да је непоправим".

Када то Васа чује, крв да му се смрзне. Баш судба га гони. Шта је могао он магистрату сметати? Има таквих људи које судба од постанка гони, и готово људи их нагнају да буду рђави. Тако Васа од постанка нема мира: гонио га отац, гони га цео

[1] *Обрштар*, нем. Oberst, пуковник.

свет. Отуда увукла му се у црте лица нека необична озбиљност, истесана туга и огорчење. Никад од како га знам не видех да се насмејао. Шта! Ни да се насмешио!

То се у регименти, а нарочито у његовом ескадрону, прочуло. Како би најмање што фалио[1], одмах би га претпостављени укорио да је окорео тврдоглавица и „непоправим“, баш и да није тако било. То је Васу јако болело. Већ у младости навукао је неку црту дешперата; у том дешперату дао се кад и кад и на пиће и на карте.

Од његове регименте доћи ће једно одељење у Будим, на „фајерпикету“.[2] У том је одељењу и Васа Решпект. Сад је Васа Решпект у Будиму. Посети каткад стрица. Овај га добро прима, и по некад обдари га. У граду је седео гроф К., „зјело“ богат. Имао је тај гроф једну лепу собарицу да јој је пара требало тражити. Била је од јаке куће, али у првом васпитању поклизнуто. Од степена до степена, од куће до куће, из руке у руку, дошла је до садашњег стања. Иначе није јој ништа фалило, само што је носила титулу „собарица“.

Васа начини познанство с том собарицом. Звала се Матилда. Васа и Матилда, каплар и собарица, кад се шећу, изгледају као два пеливана. Васа мисли да је срећан, добио друга у свом очајању, и доиста, дао би живот за њу. Боље би било да није дошао на „фајерпикету“, да није никад Матилду видео!

Матилди се добро води. Васи додаје новаца. Васа не пита откуд тај новац; шта се то кога тиче. Васу је обузела страст картања, која је толикима имање, здравље, част и живот одузела. Отпутује гроф са породицом у купатило. Остане код куће стара грофица његова мати, са пар чељади, и са Матилдом. Грофова породица имала је много злата и драгог камења у великој вредности, и то у последњој соби. Матилда нађе на кључ који све то

[1] *Фалити*, нем. fehlen, погрешити. — [2] *Фајерпикета*, нем. Feuerpiquett, вод војника унапред одређен да прави ланац при пожарима.

отвара, извади драго камење, покида шкрињицу у чем је све то лежало; још на врати истави браве, да се чини канда је ко на силу ушао и покрао. Грофица је нешто глува била, а ноћу је учињено. У ту собу чељад нису одлазила. Сутра дан још је било толико времена, те драга оде Васи, и замоли га да он то чува. Васа прими све то на сахрану[1]. А како не би примио младић од двадесет година такво што на сахрану из руку такве виле Равијојле, такве Сирене!

Матилда још онај дан јави старој грофици да је брава од собе где се драгоцености чувају откинута и обијена. Кад онамо грофица, има шта видети: обијена, скрхана шкриња, а драгоцености нестале. Подиже ларму, дођу од полиције, позатварају чељад. Чељад засведочише alibi[2], то јест да ону ноћ нису ни спавали код куће; пусте их, а сумња паде на Матилду, и затворе је. Паде сумња и на Васу, јер се готово сваки дан онде у кући показивао. Матилда заплашена баци кривицу на Васу, то јест изрече могућност такву. Затворе и Васу. Из Матилдиног изрека, и подударних околности, а можда што се сам Васа није знао или није хтео бранити, осуђен би Васа Решпект на дванаест година робије.

Васа Решпект је осуђен, издржао своју казну, и умро. И то дело остало је као психолошка загонетка код свију који су га познавали. Може бити да је невин. Силна љубав према Матилди начинила га жртвом за спасење Матилде. Васа је био од тог калибра да је то могуће.

Васу мало су још у вароши познавали. Матилдин бурно прохујан досадањи живот налик је да је Матилда тај злочин учинила и на Васу бацила. Тај злочин је у вароши велику узрујаност проузроковао. Публика већином кривицу баца на Матилду. Пред моралним судом ствар та није ни дан данашњи

[1] *Сахрана*, чување. — [2] *Alibi*, лат., присуство једне личности на другом месту а не на оном на коме се злочин или преступ десио.

на чисто. Доста то, Васа постаде робијаш. Па робијаш без оца и мајке, без брата и сестре, да га свесрдно оплачу!

А шта ради Аница?

XI.

Чика Игња нагло је умро, као што рекох, без тестамента. Газдарици су нешто исплатили, а и Аници очи замазали. Све имање су му продали и новац метнули у сиротињску касу.

Кад је Васа постао хусар, нико га тако није жалио као Аница. Увек је о њему распитивала. Кад је Васа споменутог Преображења овде био, заборавио је за Аницу, није о њој распитивао. А она, сирота, дошла је крадом амо у кујну, па кроз прозор Васу гледи, а сузе брише. Кад је Васа напоље изишао, у тој пратњи није Аницу приметио, а она се стидела ословити га. И ко му могао то у оној забуни замерити; особито Аница је била још дете кад је Васа кућу оставио. Код Анице клице љубави проникле су још у детињству наспрам Васе. Из сажаљења израсла је љубав. Она је Васу из срца љубила, као што тек може бити.

После смрти чика Игњине Аница мора у службу. Чује да је Васа у Будиму. Иде и она у Будим, у службу. Лако јој било наћи. Висока, красног стаса плавојка, бело лице, азурске плаве очи, златна коса, умиљате румене усне, све је само препоручивало. А и вредна је била. Кад доби службу, у недељу шета се, гледи на солдате хоће ли Васу угледати.

Васа у галами протискује, али већ из далека око драганино примети драгог. Да, Васа је њој драги; међу сузама је она њега својој души, свом срцу приденула. Позна га, притрчи к њему. Он је тек онда познаде кад му се исказала. Али се Васа онда још са Матилдом поносито шеташе, на поздрав тек хладнокрвно отпоздрави, метнув јој руку на главу, па са: „Анице, шта радиш?“ даље оде. Матилда је

мрко погледи и пита Васу ко је. Он каже да је служавка и код оца отхрањена, и са тим би крај. Васа, не да је презире, но није му на памет пало да је Аница своју негдашњу срдачност у љубав претворила. Аници је опет жао што је Васа тако хладно предусрео. Гледи дуго за њима а очи јој се влаже.

Кад год би га на сокаку видела где на коњу језди, увек би стала и на њега гледала, и, ако би је приметио, клањала би се. У касарну није хтела ићи; стидела се, и толико већма што се он од ње клонио. Није знао Васа какав бисер љубави и оданости у њој лежи!

Но није дуго трајало, и пуче глас о Васиној несрећи. Чула је и сирота Аница. Њена љубав нађе себи пута и преко тамничара к сужнику, робијашу. Васа је прави робијаш. Чами са осталим несрећницима у „казамату“, плеснивом робијашком лагуму. Какав је жалостан робијашки живот! Тамо око „Београдске Капије“, тамо су ти лагуми. Па какви су ти лагуми? Мрачне јаметине, влажне; кроз гвоздене решетке светлост продире тамо. Па змије, гуштери и јакрепови! Кревет му је влажна слама. Видиш робијаше како гмижу; жута, зелена, подбухла лица; очи тамне, угашене; на ногама вуку им се ропски ланци.

Тако сад Васа, живостан младић од двадесет година, извлачи се из „казамата“; на њему робијашко руво од дебела сукна, страшан синџир на ногама, а он још поносито, јогунасто главу горе држи. И стрицу је његова несрећа велики удар задала. Он у општем поштовању, а синовац му синџир носи, па још зашто, због великог злочина. И сам није на чисто је ли доиста крив, јер је учин јако заплетен. У толико већа жалост, а срамоту тешко је скинути.

Ја сам онда ишао у мале латинске школе. Чуо сам за његову несрећу: ма је крив ма није, мени је било жао. Робијаши морали су грубе послове извршивати. Видим једаред робијаша прате два солдата, он у среди, путуња на леђи, иде на чесму

да воду граби. Кад напуни путуњу, а они опет натраг. Ја станем пред њега и понудим му десетак што сам прескрбио.[1] „На, браца Васо, узми! Ја сам твој братац Војко." Погледа ме оштро, пољуби новац, и тек ми рече „Буди добар", па даље. Солдати допуштају робијашу милостињу давати.

„Буди добар", из уста једног робијаша који је због злочина на дванаест година осуђен — страшно штогод! Никад те речи заборавити нећу. Нисам веровао да је он такво зло учинио.

Деца су ми у школи пребацивала да имам рода робијаша: ја сам га из петних жила бранио, нити сам га се онда, нити после икада постидео. Свецем робијаши пуштени су да иду у цркву; дођу у пратњи у цркву, ту је и Васа. Стоји у синџиру управо као укопан, висок, танак; ситних образа, танки мали брчићи, црни као зифт, црна коса, лице бледо, очи мрке, али оштре да те пресеку, руке прекрштене. И сад канда ми је пред очима. Очију нисам са њега скидао. Кад је крај служби, у порти стану робијаши у ред, па им деле милостињу. Кад ко пружи милостињу, он руком руку одбије и дародавца мрко погледи. Већ га после знали, па нико му није ни пружао. Само би од мене примио; али му ја нисам у цркви давао, него на сокаку, где нас нико не види. Но и стриц му слао сваког свеца и колача и новаца, и то само свецем; иначе није било дозвољено.

Тамничар је строг човек, али Аница упозна се са тамничаревом ћерком. Од своје мале плате, и што је још код куће скуцкала, дарује тамничара, и он је пусти Васи на разговор, и да му преда потајно донесене му ђаконије и коју пару. Сад тек трезни се Васа. Увиђа какво је благо имао, и какво сад има у Аници. Сам се на себе једи што тако доцне познаде скроз Аницу.

Једаред на само исприча јој сву своју патњу, а она опет своју жалост и тугу. Каже му да јој

[1] *Прескрбити*, уштедети.

тешко пало што није хтео с њом ни да се разговара, да је она њега још кад је био код куће волела. Васа је сасвим тронут, седи на креветној слами, Аница до њега. Ухвати јој десном десну руку и заклиње јој се живим Богом да ће је узети ако се једаред из ропства ослободи. Ропска заклетва, у тамници много важи. Аница се опет њему закуне да га никад неће оставити, ма шта од ње и њега било. Тако је Васа све изгубио, али добио је Аницу, верну другу, најбољег пријатеља. Она му је била све.

Тамо где је Васа био у тамници, у околини је диван предео; али и тај диван предео покрај тих тамница постаје смутан. Тако једног децембарског дана шећем се онуд не бих ли случајем Васа из тамнице изишао, да му дам коју пару. Пада снег, чавке, вране, те тамничарске тице, над главом гракћу. Све мутно. Падају ми на ум жалосне мисли. Недалеко је одавде пијаца Св. Ђорђа, где је Матије краља, брата Сибињанин-Јанка, син Владислав погубљен што је у Београду грофа Цилског Улрика, зета Ђурђа Бранковића, убио с дружином. Ту су погубљени још многи други, све за слободу, као хедерварски Конт[1] од краља Жигмунда.

Вратим се опет, али врата се тамнице не отварају. Смућен вратим се кући, и уз пут дам пару слепој просјакињи, за ослобођење Васино, и с тим ми срцу одлакнуло.

XII.

Умре тамничар, који је истина био строг, али ипак Васи је чинио многа добра. Много пута да се такво што сазнало, био би и сам затворен. Дође нов тамничар, не строг, но баш немилостив. Нека страшна неотесана људина, на прсима златна и сребрна колајна и крст „Kanonenkreuz“[2] од Липиске Битке.[3]

[1] В. *Конт*, песму од мађарског песника Гарајија, у познатом преводу Змаја Јована Јовановића. — [2] *Kanonenkreuz*, нем., топовски крст. — [3] *Липиска Битка*, битка код Лајпцига, 18 октобра 1813, када су савезници победили Наполеона I.

Дошла је строга наредба да морају робијаши учити занат. Један робијаш, абаџија по занату, тај ће их учити абаџилуку. Васа неће да учи, коморати[1] се једе. Један оптужи — денунцира Васу тамничару. Тај је обично оптуживао. Јаростан тамничар изгрди Васу под формом укора, и каже му да ће страдати ако се усуди још од посла отимати се. Васа дозна денунцијанта робијаша. Нападне на њега са таком жестином, и поче га гњавити да душу испусти. Остали не могу да помогну гњављеном робијашу: не сме нико да приђе Васи. Он једном ногом клечи на прсима душманину, левом га руком држи за врат, а десном прети осталима. Робијаши почну се код врата решетке дерати за помоћ, јер Васа ће камарата да удави. На вику дође тамничар са стражом и спасе робијаша. Да доцније дође — био би удављен робијаш.

Жестоки тамничар дигне штап, па поче по Васи ударати, но Васа ђипи као рис, не промишља се, но одмах тамничара за прси, па га онда с ногу превали, и поче давити. Да не би страже, не би тамничар више жив изишао. Робијаши га не би одбранили. Стража поче претити Васи да ће одмах дешаржирати[2] ако не пусти, или ће га бајонетом пробости. Стража је познавала дивљег тамничара, па није рада Васу без велике нужде да утамани, а толико мање што је тамничар био нападач, што опет није у реду.

Васа добије каштигу[3] Какву? Нећу ни да спомињем. Но и тамничар је добио велики укор, и једва те га није и што горе постигло. Васу затворе у један лагум самцата, једно да не удави каквог камарата, друго за каштигу да остане самцат. Васа је забележен у робијашком протоколу што се тиче владања као „непоправим“, „incorrigible“, али није морао абаџилук учити. Махнули су га. Васа то и воли.

Васа је тако задовољнији. Он нема ни онако друга ни пријатеља, осим Анице Али Аницу нови

[1] *Коморати*, франц. camarade, друг. — [2] *Дешаржирати*, франц. décharger, опалити. — [3] *Каштига*, тал. castigo, казна.

тамничар Васи не пушта. Кад дође, отера је. Она му тек на сокаку може што додати, кад га стража прати а тамничара онде нема. Васа опет жалостан што Аница не долази. Зна да је тамничар не пушта, зарече се осветити му се, ма га шта коштало. Прилика ће доћи.

Васа у тамници од дуга времена прави прстење, ланце и минђуше од коњске гриве. Један хусар, на његову молбу, ишчупао му из репа његовог милог парипа „Беќара“ длаке, па је од њих начинио Аници минђуше, ланац на врат и прстен. И мени је начинио прстен и ланац на сахат, и својим негдашњим камаратима такође. Ја сам волео тај мали поклон. Али Аница не би га дала ни за драго камење. У самоћи тако, кад му се и то досади, а он је научио једног миша да му са длана хлеб једе. У тамници има доста мишева и, кад спава, трче му преко образа. Тај његов миш научио се баш онда појавити кад Васа једе; био је сасвим припитомљен. Па онда опет имао је великог паука крсташа који му је долазио, и тако би му по руци и прстима трчкарао. На његовој паучини остављао га на миру, и гледао би га како муве и бубе хвата. Кад га паук чешће обилази, то јест посећује, боље је воље: видеће Аницу и нешто ће му пружити. То не фали. Па опет из дуга времена наново плете ланце и прстење. Од крпа и штранге и пар клинова начини као љуљашку, па ту седне, баш до решетке куд зраци продиру, да може боље видети.

Тамничар је знао и за миша и за паука и за прстење. Учиниће он да Васи преседну мишеви и пауци. Тамничару је срамота било што га је један робијаш гушао и гњавио; он, поседник двеју медаља за храброст и липиског крста, јунак од Липиске, то не може тако оставити, но мора се осветити, и то јуначки. У једно доба отиде у лагум Васи, сам, без страже, у намери да се с Васом потуче између четири ока, или управо да га туче. Откључа врата, уђе, а Васа баш даје хлеба мишу. Миш, кад виде тамничара, побеже. Тамничар пљесне

штапом Васу по руци, покида паучину и љуљашку, одскочи па штапом ожежи Васу. Васа скочи, па онда одбије руком ударац, и јуриш на тамничара. Сад се почну борити. Није имао тамничар времена ни сабљу да извуче. Једнако се гушају; тамничар је јача, храбра људина, каткад дигне Васу у вис да га о земљу тресне као јаје, а Васа танак, еластичан, извуче се, ногу од земље одбије и на послетку тамничара свали. Сад га из шака више не пушта; клекне на њега и дави га. Тамничар риче као во, удавиће га. Опет дотрчи стража и избави га. Васа опет буде кажњен, али би кажњен и тамничар, јер се видело да је он био опет нападач.

Овог тамничара преместе, дође други. Овај је по Васу био много бољи. Чуо је каква чуда праве с Васом, па се махнуо тиранског поступања, па је саветом Васу настављао. Сад може понекад њему доћи и Аница. Васа се мало опет смирио. Страстан карташ, нема сад ни с ким да се игра, али опет увек има код себе пак карата, па их разбацује. Карташу је лакше тек кад види карту. Радо је метао на „лутрију". Колико је пута добио „амбо"[1], ни рачуна нема, а добио је и један повећи „терно"[2] од шест стотина форината. Нешто је дао од тога госпођи тамничарци за њену и мужа јој доброту као подарје, нешто себи задржи, а оно друго да Аници, да нешто за себе употреби, а оно остало у сахрану узме. Васа није био жељан новаца, још је он погдекојем робијашу делио, особито који је имао деце. Ма да је у ланцима, али је по улицама ишао слободним лицем; сав га град познавао, и многи би га сажаљевали.

Тако проводи Васа у тамници дане и године.

Највећи терет лежао је на срцу, на имену његова стрица, чика Јосе. Можда би му како год за руком пошло да га одавде каквим упливом у други какав град преместе, али онда још горе: у случају

[1] *Амбо*, тал. ambo, два добитка на лутрији. — [2] *Терно*, тал. terno, три добитка на лутрији.

каквог Васиног изгреда овде може коју добру реч прословити, али на даље, тешко је.

Но сад да видимо, док се Васа тако пати, шта други раде.

XIII.

Споменуто је да је чика Игња умро. Оплакала га родбина и Деникола. Био је, сиромах, поштен, али особењак, и много је узрок Васиној несрећи. А због тога и сам је био несрећан. У жалости, без искре наде, умро је. Куд ће горе?

Сад да видимо шта је са Стевом. Прве године добро пролазе; већ има и двоје деце, мушко и женско. Стева и госпа му нису Игњине форме, они све на веће теже. Узели су за мустру чика Јосу и његову госпу. Ништа се не заслужује, само се троши. Па се више троши него што иметак доноси. Све једнако капом ветар тера, све у шали живот проводи. Нико њима није раван. Живе као два голуба. Али настану рђаве године, почну дугове правити, и опет ни једно не ради; нити он прискрбљава, нити она чува. Он цело после подне у кавани, а она по „визитама“; још није хаљине износила, већ их собарици поклања. Деца све у свилу обучена, као папагаји, на ваздух их не пуштају. Држе се као какав принц и принцеза. Већ знаду шта ће син бити и за кога ће се кћи удати. Син ће бити „владика“, ако га срећа послужи и митрополит, а кћи ће поћи за капетана млада који ће сигурно постати ђенерал.

Доктор и бабица су увек онде: он уђе, она изиђе. Опет се праве дугови и живи се обично галантно. Но подигне се један, други кредитор, дође се и до „егзекуције“.

У оно време могло се помоћи и донекле и против егзекуције, а то је била „резистенција“[1]

[1] *Резистенција*, лат. resistentia, отпор.

правосуђа, феудалан остатак. То је у Маџарској овако ишло. Дође егзекуција да попише и процени, на лице места. Оптужени, који треба да плати, узме судца испод пазуха за руку, па га изведе напоље; али ако овај неће да иде, а он га избаци заједно са адвокатом тужитељевим. Судац опет јави то вармеђи, а она одреди „brachium"[1], то јест оружану силу, пандуре или солдате, па ако је оптужени јачи, има много слугу, он и ове отера, па се опет иште помоћ. И таква егзекуција каткад трајала је и по пет година, али на послетку сломи се осовина дужнику, јер на послетку опет све мора са грдним трошковима платити. Наравно, такав дужник морао је имати адвоката, свог „фишкала".

И Стева је имао једног таквог фишкала. Звао се „Бабоња" и био је од „тренчинске столице".[2] „Зјело" паметан муж, латински је говорио као Цицерон. Како дође каква егзекуција, а Бабоња је већ ту па Стеву научи, а Стева опет судца под руку, па с њим напоље. Произвео „резистенцију", а судац се после и сам смеје, и кад се састану, они заједно једу и пију. Кад Бабоња дође, онда је увек трактација.[3]

Кад је какав адвокат из Пеште морао ићи у Сент-Андреју на егзекуцију, тако му је било као да иде у Африку, и који се одважи тамо, тај је адвокат јунак. И покојни чика Игња, кад Стева није хтео да пристане на то да он, то јест Игња, остане у наследству веће куће, извео је такође судца испод руке, и довео је дунђере и зидаре да тестеришу куће на две поле, и тако његова остаде, јер се на то измирише. Стева је и сам по нешто продавао, и, што 'но кажу, „рупе запушавао", то јест нешто отплаћивао, али је већ било доцне.

Тако је то трајало петнаест година. Лепо се живело и процеси терали. Но сад је ту крај. Не помажу већ „резистенције". Продаје се једно за

[1] *Brachium*, лат., рука. — [2] *Тренчинска столица*, тренчинска жупанија, област у Маџарској. — [3] *Трактација*, лат., tractatio, гошћење, чашћење.

другим; само је још остала једна кућа, у којој живи. Бар да хоће она остати. Дође и та кућа на мунту.[1] Стева се и сад у Бабоњу узда да ће мунту покварити. Бабоња је био од те сорте адвоката којима је доста два три процеса те да могу од њих живети. Дође дан мунте. Ту је и Бабоња. Већ је друга мунта. Кућа се мунта и прода. Бабоња судцу преда писмен протест. Стева се још нада да ће му кућа остати. Ручак ваљан за Бабоњу справљен. Бабоња добро руча, добро вино. Стева је од своје родбине вино добио. После ручка дигне се Бабоња да иде, и иште мало новаца. Стева ни сам нема, па се извињава. Бабоња, незадовољан, полази. При поласку Стева га ухвати за руку, па га пита: шта ће са том мунтом, са тим његовим протестом бити? Бабоња уз пут одлазећи, рече му: „Кроз двери си пришел, кроз облок прођеш". То ће рећи толико: кад си наследио, ушао си кроз врата, кад те промунтали, бежаћеш кроз прозор. Бабоња оде и не ступи више у кућу Стеванову, која већ и онако није његова.

Дође време да Стеван из куће излази. Неће. Купац га са „брахијумом" избаци. Сад Стева нема ништа осим покућанства. Узме квартир. Родбини досађује, виче: „помагајте!" Родбина нешто помаже, али ко ће трута хранити? Престане и то. Па Стева је добио за време процеса још три девојке, а син добије конштак[2] и остане још у детињству хром.

Има људи и жена који међу собом буду и у нужди једнаки и једнако стрпљиво нужду сносе. Но има опет таквих који, ако су пре добро живели а осиромаше, одмах се међу собом кошкају и кољу. То су мали духови, па их има доста и у највећем сталежу, као год и у најнижем што има који чвршћом душом нужду подносе. Стева није био од оних духова који нужду стрпљиво и срчано сносе, па ни његова Катарина. Док им се добро водило, ту је једно другом тепкало: она њега звала „Штефка", он њу „Катарина-материна", па где год се сусретну

[1] *Мунта*, лицитација. — [2] *Конштак*, болест у костима.

у кући, у соби, свуд се гладе, глоцкају. Она њему намешта косу, навија му бркове; он њој закопчава хаљине, витице јој у склад удешава, и то је све тако трајало донде док нису натрашке пошли. Сад се Стева и Катарина у нужди почну кошкати, инатити, и једно другом несрећу пребацује. У браку, како видиш да се кошкају, или је од које стране мањкање или недостатак љубави, или немају новаца; тако ћеш у гдекојој кући познати да немају новаца како чујеш кошкање. Катарина пребацује Стеви, вели: камо срећа да није за њега пошла кад није кадар жену издржавати, „могла сам се за бољег удати“. А он опет вели: камо срећа да се није никад женио, или да је узео ма како просту, само чуварну: он је имао имања, али Катарина није знала чувати.

После је није више ни звао „Катарина“, већ „Ката“, а она њега не зове „Штефка“, већ „човече“.

Деца расту, а нужда све већа. Овако се дуже живети не може. Он би тражио какве службе, али није ни за шта; и да нађе, не може такву добити да породицу захрани. Стева почне из куће ситнарије продавати, па иде у биртију. Пропио се. Узајмљује од оних којима је он некад бацао, но и они га после одбију. Жена не да из куће продавати, у кући сад крв и нож. Жена га пред светом оговара да је кукавица, да је свему он крив. Тим је, мисли се, она извињена. Стева долази кући после по ноћи и пред зору, виче, лупа. Деца се пробуде, јаучу, моле. Она се пусти у коштац, и потуку се. Он њој ишчупа витице, она њега изгребе. Он оде и не врати се кући; она оде родбини својој и покаже кроз плач ишчупане витице, они је наговарају да не живи с њиме, а она се зарече да доиста неће више.

Ето лепог Стеје, гласовитог играча, и лепе Катарине! Све је сад пропало: и лепота, и част, и имање!

XIV.

Катарина је била одважна и отворена женска; да је свој природан дар употребила, не би пропала

кућа. Добије нешто помоћи од своје родбине, остави своју варош и пресели се у Пешту. Но шта ће сад са четворо деце без ичега? У нужди развио се њен „жени“. Треба лаким послом заслужити и опет живети. Оде у грчке куће, код великокупаца који са свилом раде. Добије посла да мота свилу. То се на фунту израђује. Хроми син већ има двадесет година, хром, али добар, вредан и паметан деран. Једна кћи, најстарија, од осамнаест година, једна од петнаест, а трећа, најмлађа, од дванаест година. Све могу радити, свилу мотати. Њих четворо и мати пета, много се може урадити, може се живети. Сад сви приону послу и почеше честито живети, особито син као црв је радио, један за двојицу.

Деца се звала: Петар, Катарина, Милка и Марија.

Тако мотајући свилу, могли су поштено живети, само да није ђаво у два лица ствар кварио. Катарина била је вредна, окретна, али малоаћиперка. Кад се удала, да се тако окретала од почетка, боље би било. Донекле је све добро ишло. Када се опет новац по руци преметао, као да је ђаво у њу ушао. Није доста што је добро на крај излазила, него се бацила опет на неки нобилитет.[1]

Била је поносита својом женском децом, особито Милком — Емилијом. Сином Петром била је иначе задовољна, јер готово он је највише радио, али је здраво жалила што је хром. Док је мањи био, не једаред је рекла: „Да га хоће Бог примити“. Таква лепота као што је Катарина била, да добије хрома сина — то јој није ишло из главе. Сад кад је спала на њега, онда је био добар; али тек Емилија била је прва.

Петар или је свилу мотао, или је спремао. Имао је и мали дућан, бакалницу; продавао је дуван, луле, шећер и друге ситнарије, и све је држао у красном реду, да је знао где свака чиода лежи. Мати кад донесе новац, Петар планује где шта

[1] *Нобилитет*, лат. nobilitas, отменост, господство.

треба уложити, купити, и не јedаред је матер одвратио да не купи ову или ону луксузну ствар; не јеdаред је одвратио матер да какву баклаву питу не направи, јер је мати волела посластице, а он је био чуваран.

Али бадава, матери Емилија, па Емилија! Али и јесте била врашко девојче та Емилија. Стас, мало виши од средњег, али фино опругласт, онако као што бива код девојчица у првом периоду младости; пуна, а у струку танка, па опет пуна, па опет ужа; ножице танке и узане, али пуне и повисоке, па витка — цео стас онаки као што Арап газелу спева, а лице бело, као у „пенородне Венере“: млеко и крв. Образи полудугуљасти, са две јамице; усне као јагодице, а у куту мале чаробне рупице; рупица и на малој брадици; очи сиве и умиљате; обрвице танке и нежно завијене; коса плава у зеленкасто се превија. Чаробно створење! Додуше, морала је сваком у очи пасти. Свако ко је види загледи се у њу, особито белоћа лабудска сваког је као центом у срце ударила. Кад је ишла с матером, увек спуштене очи, не сме у свет погледати; сваки као асас[1] на њу гледа. Емилија није на матер личила, већ на оца, премда је и мати угледна женска била. Сад је већ прешла славу своју, очи су јој већ мало упаднуте, али њена црна маст, изазивајући поглед, жешће понашање, имало је још нешто примамљивог. Сваки Емилију хвали; била је и паметна девојка. Већ има и просилаца, ма и преко реда, и то ваљаних људи: један трговац, један гвожђар. Петар каже да је да̂, мати нипошто. Вели, прво да је врло млада и не да је преко реда пред старију сестру, друго, лепа је, паметна је: даће је да се још изучи, па Бог зна какве партије још може правити.

И доиста, да̂ је да се учи. И на шта је дала? Дала је код „машамоде“, да се приправи за „модистку“, ако до нужде дође да може живети. Хајде

[1] *Асас*, арап., верска секта, у Палестини у XIII веку, овде у смислу разбојник, зликовац.

нека. Па онда је дала да учи играти. Нека и то. Али дала је да учи одједаред и гитар, и хегеде,[1] и певати. То је већ много и излишно.

Емилија је имала леп таленат, и за годину дана све је научила. И док је све то учила, мати је правила познанства, само да Емилију што боље на углед стави. Мати води већ Емилију на бал, са другом сестром. Бадава је Петар одговара да то не чини, да је то за Емилију рано, и да јој с тиме сујету улива. Мати га не слуша.

Сад настаде Емилијино златно доба.

Први пут дође на један редутски бал.[2] Може се рећи да су се баш за њом отимали. Дође на други бал, већ је припозната лепота и играчица. Дође јуристански бал,[3] Емилија не сме фалити. До тога је дотерала да је већ и „соло" играла. Свуд јој пљескају на игри, јуристе да се помаме за њом, прате је из почасти с бала кући. Емилији није више требало, она је у седмим небесима. Мати је сад не би дала ни за каквог трговца ако тек није мали милионар. И доиста, Емилија била је на врхунцу срећног изгледа, али сујета, та кога захвати, мори га као куга. Сад јој већ не требају ни трговци, ни јуристе: њене очи бацају се на кавалере, на богатство и високо племе.

Петар са сестрама једнако ради и лепо заслужује; и чика шаље девојкама новчану припомоћ. Могу се лепо, елегантно носити. Шта више треба једној младој и лепој девојци? Онда је њен цео свет. Кад се улицом шеће, кад покаже свој вилински створ, на бела рамена спуштене бурмасте косе, стане и онај па је гледи који иначе за годину дана поглед на женску не баци. На променади свако око на њој почива, сваки распитује чија је, а мати од милине све расте, смеши се кад од пола увета чује лепу реч за Емилију, и шетајући се сажаљив поглед баца на ружније и скромне девојке. Већ је бољи

[1] *Хегеде,* виолина. — [2] *Редутски бал,* тал. ridotto, бал с маскама. — [3] *Јуристански бал,* бал ђака правника.

кругови друштва познају. И у позоришту је звезда Даница — Емилија. Наравно да иде у позориште. Већ знаду и чија је кћи, зна се да је сирота девојка.

То је Емилији јако шкодило. Не би јој шкодило да је мати није тако на високо дизала, али то је на њу сенку бацало. И јест, чудна је то ствар кад свет види једну младу лепотицу да се носи као прва дама, а дозна се да је сирота; тим много губи. И свака таква лепотица дође до свог врхунца, па онда — или лево, или десно, или стрмоглав!

Чика Јоси није се допадало што је мати Емилију тако подигла, а и онако за матер није много марио. Жао му је било сироте девојке, а толико више што је на себи носила сасвим оригиналан тип његове породице. Хоће да је уда, долазе к њему ваљани људи и препоручују се за Емилију. И ону двојицу је чика послао, но матери је то све мало. Чика види да то неће на добро изићи, па једаред за свагда поручи да је мати за честита човека ког је он препоручио уда, или неће више за њих да зна. Мати не попушта. Чика укине сваку припомоћ. Матери ни бриге. Мати, кад откуд кући дође, ништа друго не приповеда него како Емилију хвале.

Емилија је код куће ослобођена од кућевних послова. Обуче се, па гитар или хегеде у руке, па свира. Па онда опет гледи кроз прозор; какав познати кавалер на коњу пројезди, па је поздрави. Било је и непознатих, па су је поздрављали, само да се могу упознати. Нема опасније за младу девојку него кад је извичу да је лепа. Онда је све код огледала, једнако се намешта и сама себи се највише допада. И никад јој не падне на памет да лепота пролази, дође болест, дођу године, и набори се лице. И већ то у природи лежи да доцније доба не пада на ум, јер би иначе још пре остареле.

Емилија је готово сваки дан у свили и кадифи обучена; ако није у свили и кадифи, ипак је на њој каква скупља материја, него обична. Чика Јоса пошље опет једног ђувегију за Катарину. Мати Катарину, премда је њено име носила, није волела

као Емилију. Дâ Катарину за једног малог трговца. Чика јој нешто у име мираза поклони.

Сад чика, још последњи пут своју доброту да покаже, заиште Емилију к себи, да је он чува и уда. Мати се не да осолити. Каже: ко ће Емилију, тај мора и матер к себи узети, па и Петра и Марију. Све, све, али ко би матер узео кад је бурне нарави; особито чика, који је научио са дипломатским, углађеним људма живети.

Сад се њих чика сасвим махне. Он је баш то и хтео, да из материних руку девојку извуче.

Како се Катарина удала, већ је у кући теже ишло. У почетку сви су радили, њих петоро. После је престала Милева радити, сад опет Катарине нема. Мати опет слабо ради, иде по кућама познанства правити, и да чује шта се о Емилији говори. Дакле раде само Петар и Марија. Четири руке да издржавају пет душа, много је! Чика ништа не шаље. Већ почну у кући натезати. Петар каже матери да понуде Марију чики, можда ће је примити, па би се ваљда и на остале смиловао. Мати неће; пркоси. Шта више једнако грди чику и стрину како неће да је потпомажу, да је то срамота. Не само код куће, него и изван грди их. Све то стрина чује.

Мати Катарина била је, као што је споменуто, одважна, решителна, и знала је ствар покренути. Кад су пропали, то је лепо било од ње да се у нужди са толиком децом знала наћи; али бадава, код ње је била та погрешка као код многих других по свету: како се мало опорави, како боље пође, одмах почне, што 'но кажу, „беснети", па се опет замрсе конци живота. Петар и Марија не стају с послом, у кући све на мањак иде, нужда се већ почиње осећати. Да упрегну и Емилију у посао, опет би боље ишло, али од тог нема ни разговора. Треба Емилији „по сезони" нових хаљина; не може се. Мати жива да се изеде. Мати купи излишне ствари,

и сиромах Петар да свој нов капут матери, а она с тим „потајно" у заложну кућу, па донесе новаца. Емилија мора имати опет нове хаљине по најновијој моди. Али и то дуго не траје, а сиротиња се не може притајити, као год ни кашаљ.

У кућу слабо је ко долазио, мати је на то врло пазила, и кад би ко у кућу долазио од њене воље, тај би морао бити „кавалер". Из трговине откуд су свилу за мотање добивали, покушали су гдекоји момци да праве познанство. Ко зна, може бити да би ко срећу донео. Мати је сама ишла са девојком у дућан по еспап, Емилија никада; мати јој не да, а ни она не би ишла по еспап који све њих храни. Емилија неће ни за „калфе" ништа да зна. Дођу трговачки момци на „визиту" и незвати, кушају срећу, Емилија их хладно прими. Они се морају са Петром задовољити, који их усрдно прима. Још дођу једаред двапут на визиту, а Емилија је у својој соби затворена, чује их а не јавља се; мора свирати, виолину штудирати. Један од њих клопне да уђе, а Емилија извињава се да не може. Фумигира их.[1] Овима више не треба, отиду, али више никад се не сете да дођу.

И то је целој породици јако шкодило. Они се сад сасвим друкче према њима понашају. Кад мати дође у дућан по еспап, или исти прерађен натраг донесе, сви хладни према њој. На мери не сме ни једна длака фалити, а пре по који лот[2] — и кроз прсте се гледало. И то је било на штету. Па онда почеше их мало и претресивати: какав је то нобилитет? Каква је та фрајла Емилија „дама" да не прима момке из „велике трговине" који ће такође временом „велики" трговци бити? Па онда још и то се знало да их чика више не потпомаже, и тим им је кредит смањен. Емилија већ стекла непријатеља.

Емилијино понашање истина није било лепо

[1] *Фумигирати*, исмејавати, презирати. — [2] *Лот*, герм., некадашња мера за тежину, у последње време за 10 грама.

спрам тих момака, али у положају на жалост њеном доследно. Питаћете, како то? Мати је Емилију навикла на ту мисао да она мора какву „већу“ партију постићи од трговаца који су још „калфе“. По томе морала је избегавати и сенку, а да се са „калфама“ не разговара, да се такво што не прочује. И у томе сама себи доследна, није волела када су је калфе на јавним местима, као променади, позоришту, поздрављале. Отпоздрављала се тако као да се то ње и не тиче. Наравно, таква девојка, да је ма како лепа, морала је стећи непријатеље. Мати је још и јавно говорила да она под небом ни за каквог калфу њену Емилију не би дала. Свему је томе мати крива била.

Но још један их ђаво гонио. Отац, Стева, као што је већ био сасвим пропао, казато је како је својима био на терету, и како се њега сваки отресао. Ко ће лењивца хранити који није ништа научио радити! Док је шта било, док је шта добивао, трошио је, и све утукао. Дошли му каткад баш тако црни дани да га баш и глад поче напастовати. Код брата, чика Јосе, не сме се ни показати. Шта ће сад да ради? Чуо је да се Катарини и деци добро води, и да нешто помоћи од чике добијају. Нужда закон мења. Он ће к њима у походе.

Био је угледан човек још и сад, лице нежно скоро као у Емилије: она је сасвим на њега личила; само су образи већ мало спали, очи упале и зверовито стрељају, онако као што се то код дешператних људи показује. Хаљине отрцане, чизме закрпљене, бледе, шешир-цилиндар оклепан, на врату масна марама.

Тако као блудни син дође породици. Мати ларма, тера га, деца не даду и умире је. Даду му најпре јести, па онда Пера нађе још који форинт, оде с њим на јеврејску пијацу, на „тандлморк“,[1] и купи му, ако баш и не нове, а оно опет такве хаљине да их и уредан човек носити може. Кад

[1] *Тандлморк*, нем. Tandelmarkt, старударски пијац.

се врате, он му приправи и беле хаљине, мало „веша". Мати се уклонила некуд пријатељици, мислила је да ће добри супруг што пре даље ићи. Али се убезекнула кад га је код куће нашла. Што би код куће појео, то још не би кућу утукло, особито кад би сам Стева хтео свилу мотати. Почну се опет грдити, и једва Петар ствар утиша. Отац плаче, љуби Перу, и Емилију и Мариіу, пружа руку и жени. Ова неће ништа да зна. Тера га само да иде даље. Стева је био мекушац, па у својој одвисности[1] и слабости капитулирао је, клекао је пред сином, па га моли да га не упусти. Петар је добар и матер обрлати, премда је она приметила да од тога неће ништа бити, јер ће Стева опет своје терати.

Приме га, он зада реч да ће и свилу мотати. И доиста, неколико дана је мотао, ћутећи једнако. Сви су мислили да ће добро бити, особито Петар се радовао. Но после неколико дана, када је Стеви нужда из главе излетела, почео се мешати у ствари унутрашње, поче критиковати Емилијине тоалете. Мати се на то ражљути; опет инат, кавга, док се опет мало не смири. Већ му је дуго време било и жели се напоље. Петар му да два три форинта да купи сигнарије за кућу. То је била проба. Стева оде и више се не врати.

Мати је мислила да више неће доћи — али преварила се. Стева два три дана није дошао, али после их је опет посетио. Он је држао: кад је он, док је имао, жену и породицу хранио, сад кад нема мора породица њега издржавати. Дакле, држао је да има неко право. Кад опет дође, онда крв и нож међу њом и Стевом. Стева руши по собама, и што дочепа, однесе и прода, па га опет донекле нема. Тако је он периодично те ћефове или шкандале истеривао, не знаду шта да раде с њим. Катарина тужи га у полицију, али јој ништа не помаже — шта му могу чинити? туђи и затворити га не могу, а човек је иначе од реда, а никако злочино дело

[1] *Одвисност*, зависност.

учинио није. То је сад белај. Шкандал за шкандалом тера, а овамо Катарина чека „кавалера“ за зета. И то је Емилији и целој породици за много шкодило.

Тако је Стева живео, и по Пешти тамо и амо тумарао. Стана није нигде имао, а несигуран и ручак и вечера. У Пешти, као год и у свакој већој вароши, има малих кавана, или боље рећи дућанаца где само каву продају: „кафешанк“ зову их Немци. Удовице са једном или две кћери дају се на то кад другог имања немају, и могу поштено живети. Изискује се наравно углађено понашање и уредна послуга. Стевина Катарина, и она је могла каву продавати и покрај тога свилу мотати, али је Катарина поносита, неће госте да служи, а богме ту мора и сиромашне служити, јер ти понајвише тамо иду: кава је у пола цене јевтинија него у правим каванама. У такве каване дању иде Стева, па је добро познат; јевтина кава, а даду му и на вересију, где где и бадава. Пре годину две дана умрла је млада кћи надвојводе Палатина Јосифа и публика из сажаљења према њеној младости и доброти спевала је у лепој немачкој песми. Ту је песму знао Стева на памет врло лепо певати. Још се опомињем, као да ми још и сад звони у ушима та песма; почетак је: „Hermine liegt in Zügen“.[1] И кад је Стева тим малим кавециницама и њиховим кћерима певао прежалосним тоном, а њима сузе роне, и у том магновењу добије Стева каве без крајцаре. И добро му је стајало кад је певао, ишао је певајући горе и доле по дућану, а руком, највећим жалосним патосом, маше, управља смисао. Стева је добро знао да оне то радо слушају, и та песма у тој борби за опстанак била му је као мали капитал, а кава као интерес. Јер бадава, не може се казати да је ту био мухтарош,[2] него баш заслужио је.

Ноћу је опет ишао у кавану „код Зриња“ на друму. Та кавана никад се не затвара, ту су фалични картароши, „козаци“, блудни изгубљени

[1] Нем.: Хермина је на умору. — [2] *Мухтарош*, „муфташ“.

синови свих друштвених слојева, и женскиње без опредељеног занимања, и несигурног стана. Стева је био истина у правом смислу речи „пропалица“, али ипак неодвисан човек, јер каву је себи отпевао или, боље рећи, допевао; какав стари познаник или пријатељ платио му ручак или вечеру (иначе није много јео), а кад се све жице покидају, онда рупи к својима, руши, ваља, разбија, узме ма шта па прода.

Са ђацима је био такође добро познат, и они су му по некад добра чинили, јер су се с њиме шалили, и морао им „Херминину песму“ отпевати. И к мени је долазио. Тако каткад дође ујутру у пет сахати од „Зрињија“ и пробуди ме, узме четку, очисти себи капут и ципеле, исприча ми како је ноћ провео, какве су шкандале „код Зрињија“ починили, још отпева песму, па тако оде — у малу кавану.

И то његово чишћење није било свакидашње: некад му сасвим побеле ципеле, и то уз пут.

*

Стева је својим животом својој породици шкодио, особито Емилији. Овамо рачуна мати на „кавалера“, а овамо отац прави шкандале. Таквог оца имати, од мотања свиле живети, чекати кавалера — не иде. Мати сваки дан тај терет све већма осећа, и сиромах хроми Петар и Марија страшно се усиљавају, само да заслуже што је нужно. Дању и ноћу раде.

Петар добије врућицу, доктори не могу да му помогну, умре. Сиромах Петар, већ је од детињства богаљ, према другој деци као жалосна „прида“ од родитеља држат, презрен; смрт му се од матере желела, и ако је доцније кућевно слеме, одржавалац породице. Укоп је леп био: чика га дао о свом трошку сахранити. Сви су у црнини, плачу, јецају. Емилија у црним хаљинама могла се узети као узор лепоте „дувнах“,[1] тако јој на бело бледо лице црно

[1] *Дувна*, калуђерица.

добро стајало. И као да зна за то, јер кад плаче, у једном магновењу јаче развучене усне, црта искреног плача, у другом магновењу скупљене усне, црта којом се она прва поправља. Бадава, лепа женска и у жалости кокетује!

Марија у црнини, жалосна, као пупољак вирећи из гусеничине чауре. Мати чупа косу, осећа шта је изгубила. Ту је и Стева, плаче; кроз сузе околним приповеда како је Петар био добар и вредан, слеме породице. Није му добро стојало: такве речи из уста једног оца који је све прошћердао!

После укопа врате се на даћу; биће вечера. Мати и девојке послужују и плачу, један дебели попа председава. Стева седи до њега, једе, па кроз плач приповеда попи своје врлине, но попа покрај свега тога с добрим апетитом једе. Петрове врлине ни најмање не сметају му, а то је све наука, обичај: мирис лешине, иначе већ окајене, није му несносан, као год касапину крв који сваки дан коље. Особито кад је за душу, ту се и јело мора идеализирати.

И ја сам био на укопу и па даћи, али слабо сам могао јести; чинило ми се као да једем залогај од лешине умрлога.

После даће Емилија покупила је по налогу матере по нешто од Периних ствари, хаљина, и дала је оцу. Стева је од тих ствари нешто продао, а нешто за себе задржао. Сад тек иде по малим кавaнама и пева познату жалосну „Херминину“ песму, само с разликом. Сад не пева више: „Hermine liegt in Zügen“, но: „Peter liegt in Zügen“, и то нешто кроз плач се пева, али опет каткад, по жељи какве кавецијске фрајле, онако на прво пева.

Сад се у кући поче нужда осећати. Емилија не мота свилу, мати мора овамо онамо трчкарати, сав терет је на Марији, девојчици од једва четрнаест година.

Дуго то не може трајати.

Емилија пише, моли чику да помогне: ни одговора не добије. Шта ће сад? Није на ино, мора и Емилија свилу мотати, не може се иначе живети.

Велики је то ударац за Емилију. Затвори се у другу собу да је нико стран не види кад мота; па кад мота, по гдекоја суза јој на свилу кане. Још мати да прионе, па њих три женске опет би могле живети, али матери је мука већ и што Емилија мора да ради, но ипак и она помаже.

Али сад им Стева још већма смета. Док је Петар жив био, њега је Стева колико толико слушао, али куда ће женска с њиме! Сваке недеље по двапут долази, и, ако не даду му што иште, зло. Кад долази, девојке га већ по ходу познаду, па страх и трепет! Разбија, отима и побегне. Већ се мати по полицији због тога повлачи, али ништа не помаже.

Катарина је свог мужа Стеву за луду извикала, не би ли се како тим помогла. Стева није био луд, више пуст и бесан послу ненавикнут као и Катарина, па док је шта имао, није се на њега тужила; сад он опет држи да она њега баш мора хранити. Кад Стева чује да га жена за луду прогласила, онда тек поче рушити и отимати, шта више и чупати.

Имао сам доброг пријатеља ђака, Милана Наранџића.[1] Велики је ђаво тај Наранџић. Ја сам одлазио у кућу код Катарине као сродник и ђак, и тако би са Емилијом којешта преклапао. Рекао бих јој како је хвале да је лепа, како кавалери на њен прозор гледају, и подобна, што је њој мило било. Много пута био сам им на руци кад је Стева шкандале правио, и не једаред сам га умирио. До душе, те њихове комендије и тужбе нису ми по вољи биле. И Наранџић је са мном к њима долазио. Увек је нешто с матером шушкао, био је мало муфлиз.

Дође к мени, баш је био четвртак, рекреација. Дође и Стева; баш га Наранџић код мене и тражио. И зове Стеву напоље, и нешто с њим шушка. Врате се, Стева им рече збогом и оде. Наранџића лице развлачи се подсмешљиво, а ништа не говори. Зове ме да идемо после подне у Кајзербад, и каже

[1] В. роман Јакова Игњатовића *Милан Наранџић*.

ми да се нећу кајати ако пођем: нешто особито ћу видети, но таји шта. Красан летњи дан; дам реч да ћу ићи. После подне у три сахата састанемо се и на пароброду одемо у Кајзербад. Дођемо у кавану, станемо биљарити се и пити пиво. Није по сата трајало, а Стева дође. Зачудим се откуд он ту. Наранџић понуди га пивом. Стева пије чашу, две, кад Наранџић после свршене партије шушне да га мало почекам, сад ће се он вратити. Добро, да Стеви знак и оду.

Ја их чекам, али богме прође и сахат док се Наранџић врати, и то без Стеве, и питам шта је са Стевом радио тако дуго, и где је он. Наранџић исприча шта је са Стевом било. Што је с њим учињено, учињено је по договору склопљеном између Наранџића и Стевине жене Катарине. Наранџић је Стеву домамио у Кајзербад на пиво, и обрекао му да ће га водити у болницу отаца „мизерикордијанаца" близу Кајзербада; они требају једног рачуновођа, имаће „кост" и плату. Већ се са патром управитељем о томе разговарао, и сад га већ чека. Стева радостан брза кораке, свети се жени; само да му Бог помогне, даће он њој ветра. Дођу до врата управитељевих, клопне Наранџић; одзове се, код куће је. Уђу. Патер директор седи на дивану, поглед му ишчекивајући, понуди госте сести после преставке. Стева прави „дубочајше" комплименте. Седну. Почну се разговарати о рачуноводству, како је један за ту ствар потребан. Стева радосно каже да је добар рачунџија; приповеда колико је он имао имања, и срећно израчунао. Управитељ намигне на Наранџића, овај устане, каже Стеви да се са директором разговара док се он не врати, и оде.

Директор разговара се са Стевом, једнако га мери, и препоручи му мало стрпљења: мора ићи напоље, нешто је заборавио.

Директор изиђе, а Стева остаде сам: но није трајало неколико минута, али дође један мизерикордијанац, са два јака момка, и јави Стеви да мора њему следовати, да је болестан и мора се ле-

чити. Стева протестује да он није болестан, нити је дошао тамо да се лечи, и хоће напоље, али му не даду како он хоће, него га ухвате испод руке да га воде у његову ћелију, где је унапред све преправљено. Он се отима, али бадава. Савладају га; виче као бесан. Помаже и патер, те га силом одвуку у његову ћелију и затворе га.

Он је у протоколу већ записан као под сумњом да је „луд", и метаће га на пробу свакојако је ли баш доиста луд.

Тај је план Катарина сковала, а Наранџић извршио.

Стева је сад под затвором, а Катарина мирна; плаћаће онде месечно за њега.

Катарина је сада до душе мирна, али с тим није престала њена нужда. Мора за Стеву месечно плаћати, а помоћи ни откуд. Тек једва могу да живе: залаже једнако ствари да сиротињу покрије. Треба Емилији новац за позориште; не може се. Још мало па ће настати очајно стање.

И што је најгоре, у јавном мнењу познате публике на правди страдају. Почну већ не најлепше примедбе о њима правити. Знало се да су од чике остављени, па онда Стевине шкандале, вуцарање по полицији, па опет укућани знаду да носи ствари у заложну кућу — а шта неће укућани дознати? — а овамо ради би били неко господство да проводе. Публика је сасвим друго шта о њима држала него што Катарина мисли, ма да и неправо. И тешко оном о коме се у публици рђаво мнење поведе, па ма и неправедно.

Пред кућом кавалери различите феле[1] шетају се, све на прозор гледају, но до душе још није никог у кућу пуштала. Мати је хтела да уда Емилију за каквог богаташа, па покрај ње да живи, — ето то је био њен план. Но ствар се сасвим

[1] *Фела*, мађ., врста

друкчије развија. Емилија не сме сама да иде улицом од насртљивих пратилаца. Свакому пада у очи, сваки је рад био знати чија је, како живи. Кад су чули да има чику који за њу не брине, и то јој шкодило, јер сваки се питао како може бити да богат чика, без деце, па да за таквог анђела не брине. Пролазе покрај ње, завиркују јој у лице, нуде је да је до куће прате. То је за њу понижавање. Већ пре тога су јој писма у свакојакој форми слали, но она све то преда матери, а мати после заљубљенике одбија; али сад писмима нема краја, и гдекоја су писана продрзљивим тоном. Срећнија би била да није лепа, бар би могла радити у миру и без зазора; и већ наново раду се навикла.

Глава трговачке фирме откуда су свилу доносили био је ожењен човек, врло богат. Његова је госпођа Емилију познавала, и ова јој се врло допадала. И трговцу се врло допала; а особито уверен је био о Емилијиној ваљаности. Договори се са госпођом да Емилију од матере заиште да је честито издржавају, да јој добро плате, а да буде госпи побочна господична.[1] Трговац посети матер и саопшти јој ту намеру. Мати нађе се увређена. Како би она Емилију дала у службу; то је на форму службе! Стара сујета још је у њој тињала. Већ само то што је држе за такву сироту, већ је за њу увреда. Већ је пре тога једна бароница удова затражила, па је упорно одбила. Трговац нашао се увређен, и вратио зајам: отказао, укинуо јој сваки посао, не да јој више свилу мотати. То је пораз по читаву породицу.

Емилија, којој је тешко било научити се радити, кад се већ навикла, сад јој одузеше посао, једину котву непорочног жића. Већ година дана од како је Петар умро, требало би црнину скинути — нема се откуда, мора и даље црну хаљину носити. И то је најмање: шта зна свет кад је Петар умро, ко води о томе рачун! Настало је веће зло, не

[1] *Побочна господична*, госпођица дружбеница.

може се редовно ни свакидашњи ручак набавити. Удата кћи Катарина нешто додаје, али не може ни она целу кућу издржавати а да се мужу не замери. Већ и по собама сиротиња у очи пада: собе много празније, што шта је продато и позаложено. Несрећна Емилија, кратка јој слава девовања! Па што је најтеже, неправедан свет баца љагу на Емилију, а она је још и сад дивна, невина девојка.

Сад се мати сећа Емилијиних просилаца, поручује, иде сама к њима пз нуди Емилију — неће ни један да зна за њу. Још је тим већма на глас извикала. Држали су је да је црвом подгрижена ружа, а она је још пролетња љубичица. Мати је нуди и бароници коју је одбила; ни бароница неће да зна за њу.

Гроф Алмозин већ има две године како Емилију иште од матере да је пусти с њим на његово добро, код његове госпође грофице, па нек се мати за њу не брине; шта више, и матери ће бити поможено. Он је видео Емилију на балу, и од то доба дао се обавестити тачно о стању њиховом, и знао је за сваку већу и мању промену код њих. Но мати му одговорила да Емилија чека на добру партију да се уда: просилаца има доста. Гроф Алмозин јој поручио, кад је тако, нека буде срећна, што јој од срца жели, али кад би кадгод дошло до тога да мати какве помоћи потребује, на њега се у свако доба може ослонити. И после тога је гроф увек распитивао о њиховом стању. Гроф је био тако око педесет година стар, повисок, pur sang[1] аристократ, углађен, доста изображен, врло озбиљан, и фриволност не би му читао на лицу, тако је скривена. Тек они ће је познати који су с њим у чешћем додиру. Има фину изображену госпу и петоро деце, међу њима једну удату кћер и једну неудату, тако Емилијиног доба.

Био је „зјело" богат, имао је три велика спахилука.

[1] *Pur sang*, франц., чистокрвни.

Већ је до крајности доспело, нужда неисказана; мора се на лево или на десно. Све се већ позалагало и продало, настаје глад. Емилија већ одавна оплакује судбу, али ништа не помаже. Дођу опет на ту мисао да се Емилија понуди чики, па макар сама онде остала: мати ће се већ после којекако онамо увући. Бадава, мати мора покрај ње живети.

У тој великој нужди дође к њима „модистка" Марија Ломбарди, иште Емилију к себи, допада јој се, срце јој остало на девојци, дичила би јој дућан. Мати не да. Ломбардиница замоли матер да допусти Емилију намалати за „цимер"[1] изложбу код дућанских врата, даће јој за то десет фрината. Мати на то пристане, и тако дође молер, намолује Емилију, и тако буде она изметнута пред Ломбардинице дућаном под насловом: „Zur schönen Braut".[2]

Хајд нека, неколико дана су животарили с тим, али и то нестане. Емилија оде чики. клекне пред њим, и моли да се смилује на њих. Чика је одбије хладнокрвно, и каже да иде откуд је дошла, да он с њима нема ништа. Остави је клечећи, он оде у другу собу. Још изиђе и стрина, па је мрким погледом оправи. Емилија, сирота, плачући врати се кући.

А зашто је тако строг чика? Стрина је свашта којешта чула о њима, па је чики казала: извикани су; а што се Емилије тиче, баш ништа није истина. Особито Емилијине речи да се смилује „на њих", то је и сенку милости утукло, јер чика за матер не мари, баш је мрзи, па кад моли за „њих", онда је ту и мати. Па је чика, тако паметан човек, заборавио да је и он у својој младости тако исто страдао невино, да га у својој рођеној вароши за малог чиновника примити нису хтели. Ха! али се то већ заборавило.

Ужасан положај за Емилију и целу породицу. Шта ће сад радити? Да буде „модисткиња", Емилија нешто је научила, а много заборавила, па нема

[1] *Цимер*, фирма. — [2] *Zur schönen Braut*, нем., Код лепе невесте.

кредита дућан да отвори, а као проста „мамзела“ да стане, ту матер не може хранити, једва тек себе. Да буду шваље, за то су слабе, невичне. Прање, и то је зло. Да држе дућан, нити новаца нити кредита имају, а после Петрове смрти дућан су тек онако на лако распарчали.

Још имаде две струке где имају изгледа. Зна се већ одавна њихова сиротиња, а чувена је лепота Емилије. Један кавеџија иште Емилију „за касу“; да седи онде и купи новце. Имаће добру плату, а може што и мати профитирати.

Први у вароши посластичар зове је у свој „кондиторај“.[1] Врло добру плату даје, већу него кавеџија. Дође сама његова госпођа, па матер наговара, богзна шта обриче како може бити Емилија срећна. Одмах на по године даје напред да се уреди; мати је у почетку на већој цени држала, али је после попустила, и нагода[2] је готова. Емилија се приклонила, нужда је притисла. Но мати је још и то условље додала: да Емилија сваки дан увече у осам сахати мора кући доћи, мати ће је допратити; ујутру пак у осам сахата опет онамо.

За неколико дана хаљине су готове, скине црнину, и мати је отпрати у своје звање. У „кондиторају“ лепа окретна госпа, окретан и углађен њен супруг, две девојке, фрајле, једна лепша од друге, сад је трећа Емилија. Позната је ствар да већ и по каванама „код касе“ мора бити каква лепа. бар угледна женска, али баш не мора бити девојка, и сасвим млада. Друкчије је то већ у „кондиторају“. Овде већ и сам шегрт мора као Ганимед[3] изгледати, сав сладак, да га човек полиже; девојке морају бити младе као роса, лепе као еденске[4] хурије. Те су после мамци за публику, и господар и госпођа леп новац згрћу. Те младе фрајле, као год и по другим разним заводима где их више

[1] *Кондиторај,* нем. Konditorei, посластичарница. — [2] *Нагодба,* погодба — [3] Митолошко божанство које служи богове на Олимпу. — [4] *Еденски,* јевр., рајски.

имаде, мењају се, „аблезују"[1] као солдати у послу, али, кад је већа налога, све су ту.

Ту сад долазе млада. старија и најстарија господа, пред ручак, пред вече и после позоришта. Споменуто је да је Емилијин „кондиторај" био први. Први кавалери овамо долазе — haute crême[2] од аристокрације. Око дванаест сахати у подне долазе на мали доручак, јер ручају тек у пет сахати пред вече. Тај доручак „мени"[3] кратак је доиста: вестфалске шунке, мало посластице, шампањско вино, али опет толико стаје да би се тим новцем једна породица од десет душа заситити могла. Ту после има разговора о коњма, опери, глумицама, дуелу и скандалозној хроници, како је ова или она одбегла. Кад се плаћа, новце примају понајвише фрајле; ако се има натраг што вратити, не прима се, остаје код фрајле.

Ту долази и гроф Алмозин. Он, као старији кавалер, не афектира као млађи, него понашање му је озбиљно, годинама сходно, и нико не би рекао да у његовим грудима галантне страсти тињају. Када дође, сви се рукују, клањају, фрајле комплиментују учтиво, а он мајестетично отпоздрави. Углађен је што може бити, свуче деликатно рукавице, метне их на сто, па иште „cognac" или „curaçao".[4] Кад виде Емилију, зачуди се, али ништа не говори. Он се није с њима шалио, као млађи, али није ни онда лице променио кад који млађи кавалер што год рекне на што се фрајле смеју. Више дана прође а он никад Емилију неослови. Но ипак дао је преко свог улака испитати како је Емилија у „кондиторај" дошла. Сад већ зна како ствар стоји.

Долази једнако у „кондиторај", али ништа не да себи приметити. Млађи дворишу, шале се, а он седи мирно, као лав у заседи. Једаред остане на послетку, сви најпре одоше. Емилија сама с њиме. Дâ себи донети посластице. Емилија донесе. Ухвати

[1] *Аблезовати*, нем. ablösen, смењивати се. — [2] *Haute crême*, франц., највиши слој. — [3] *Мени*, франц. menu, јеловник. — [4] *Curaçao*, франц., кирасо (врста ликера).

је за руку, начини отачаско лице, запита за матер, поглади је по лицу, и озбиљним тоном рече јој да буде овако смерна и учтива као сада, он ће показати према њима учешћа — ако би породици до каке нужде дошло. Емилија се зарумени и захвали. Мисли се: како је то фини господин, добротвор, а не као други пиривтрови што тек девојке секирају. Емилија је његове речи добро утубила. Кад се млађи кавалери с њом разговарају, све се намећу, гдекоји таква обрицања чини што Емилија не верује, јер кад би све то тако било, изгледало би као земни рај.

Емилија се мало по мало навикла том животу, и већ је много веселија. И мати је нешто умирена. Кћер Марију дала кћери Катарини, сад јој је сасвим лакше. Емилију мајка свако јутро отпрати, и увече допрати. Мати је држала да је то у реду, а с тим је још горе.

Кад мати с њом иде, њен изазивајући поглед, њено окретање, сад остраг, сад на лево — бадава, није било у складу. Представите себи само: таква девојка као Емилија, а покрај ње такав демон као мати — шкодило јој; нису се могле бранити од пратилаца.

Но и то још како тако, али најђе опет нешто ново.

*

Ја баш, једне недеље после подне, код куће приправљам се да изиђем напоље. Неко хукне у собу. Кога видим? Наш Стева Огњан. Зачудим се.

Не каже ни „добар дан", иде горе доле бесомучно као дивља животиња, и пита: „Где је Наранџић?" Каже: „Тај штрангов, само сад да је ту, дао бих му ветра!" Ја га мало утишам, и сад ми све по реду исприча шта му се десило код „мизерикордијанаца" и како се ослободио. Дакле, кад су га онда у ћелију одвукли, једнако је протестовао, но претише му силом, па је морао миран бити. Жена га, вели, продала, пријавила га да је полудео, и од власти је потајно добила дозволу да

га може на пробу метати да ли је заиста луд или не. Јести су му мало давали, а вина ни кап. Па онда, метали су га под „туш“ и воду му на главу сипали. Ћа послетку почео је и сам сумњати да ли је луд или није. Још жена је за њега плаћала. Данас је изиграо стражара и срећно утекао. Сад иде да је тражи, да убије бештију: није је могао наћи, променила је квартир.

Сав труд положим да га мало утишам. Водио сам га којекуд, а приповедао сам му каква је промена у кући, да му је Катарина сасвим од сиротиње срушена, да је узела и нов квартир, једну собу и кухињу, и морао ми је реч дати да ће миран бити, и да се мане Наранџића, јер може од стране ђака грају навући.

Чује то Катарина, и неколико дана сакривала се, али једанпут је опет ухватио. Ту се грдише, и Катарина му да коју форинту да се уклони. Стева је посетио и своје мале кавеџије све редом, и испричао им шта се с њиме десило. Доста му се насмејали. Стева је отишао и у „кондиторај“, да види шта му Емилија ради. Моли га да иде напоље, да ту сами кавалери долазе, и мора га митити да оде. Но зато опет долази. Господару је то несносно, па га да избацити. Он у пркос врати се, па поразбија све прозоре. Зато је био један дан затворен. Кавалери нису то добро примили, и на сиротој Емилији морало се и то излити. Једни је сажаљевају, други је багателишу због тога. Који је сажаљевају, нуде је да остави службу, и да ће се они за њу бринути. Господар јави Емилији да укроте оца, јер ако још једанпут дође, мора јој отказати, јер му гости неће више долазити.

Стева сад дође до неколико форинти, па се јако напије, и сутра дан, на мамурлук, баш пред подне, дође у кондиторај кад су ту гости. Седне и он и заиште ликера; Емилија му не да, моли га да иде: неће, хоће за свој новац да пије. Кавалери мумлају, фрајле зову господара, овај шегрта, па да га избаце; но посластичари нису били тако јаки

људи, Стева се не да, руши флаше, компоте и све редом, док не дође хаускнехт,[1] па га тако избаце и затворе. Господар је био сав подеран и изгребан; још на свету ни у каквом кондиторају таква вашара није било. Опасност је да ће гости изостати, није иначе. Емилији се откаже и већ сутра дан не сме доћи.

Плач и ридање. Опет се продаје и залаже. Господар од куће суров је човек. Док је Емилија у кондиторају била, морала је много пута и врло доцне с матером кући долазити, а особито кад је недеља или какав светац. Капија код куће већ је затворена, газда кључа не да, сам отвара капију. Већ више пута им казао да доцне не долазе, јер неће им капију отворити. Сад су већ и за стан нешто дужни. Газда им прети да ће их избацити. Нужда највећа. Падну на памет Катарини речи грофа Алмозинија, да се у свако доба ослонити може. Спомене то Емилији, она мало одбија, али види се да није у одниједкању[2] тврда. И њој су пале речи грофове на памет. Још и сад са друге стране долазе писма и понуде. Ни Одисеја Пенелопе није имала толико наметљивих просилаца. Ходају једнако пред кућом, гдекоји пређе већ и праг, и питају да ли би се као швиље посла латиле, али то је само „фент“.[3]

Мати је отишла једно вече код једне пријатељице на разговор, управо да скупа Емилију обрлате. Још им сасвим није испало за руком.

Мало су се задоцниле; дођу кући, затворена капија; стану лупати, газда отвори, почне их грдити што су тако доцкан дошле, и прешније им имена која нису заслужиле, баш Емилија није заслужила. Мати, увређена, опоро му одговори, а сурови човек стане матер тући. Емилија да помогне, а он и њу прочупа: обавио курјук њен око руке, заошијао и бацио о земљу. Вриска и јаук, једва их комшије одбране.

Сутра дан туже се у полицији против газде. Шта ће сироте у полицију против газде, „хаусхера“,

[1] *Хаускнехт*, нем. Hausknecht, слуга. — [2] *Однијекање*, оприцање, одбијање — [3] *Фент*, франц. feinte, претварање.

израдити? Ништа. Газда од куће извињава се да су мати и кћи флангираче,[1] не може се бранити од њихових „пасажера“,[2] ноћу долазе кући као блуднице. Мати хоће да тужи даље, у суд; имају потпуно право; не да Емилија од стида, зна унапред да, тако остављене, свуд ће изгубити, на правди страдати морају. Не треба више Емилију наговарати. Сама се матери исповеди да је готова ићи грофу и грофици. Неће више да се тако пати, и да је сваки гази. Мати је утешена. Одмах оде тој пријатељици, јави ствар; одмах се то лети овамо онамо до грофа Алмозина. Дође и мати до грофа, пријатељица је тамо одвела. Гроф је лепо прими, нагоду учврсте као што треба, добије знамениту своту новаца „на еквипирање[3] Емилије“, и за осам дана ићи ће Емилија на добро грофа и грофице.

Још онај дан мати и Емилија изиђу из стана и преместе се на друго место. Сад мати купује силне ствари, хаљине за себе и за Емилију. Женске, шваље, модисте једнако се врзу, као да дарове спремају, као да ће се Емилија удати. Прођу и осам дана; све је спремно. Дâ се грофу на знање: сад дође грофов ћирица, па у једна кола натовари Емилијине ствари, јави да ће сам гроф сутра ујутру к њима доћи, и одвезе се, са кочијашем и багажијом.[4] Баш су грофска кола била. Још навече да мати једну малу вечеру, за пријатељице. Све честитају срећу Емилији. Емилија већ еквипирата, дарови однесени, тако изгледа као каква млада коју ће сутра водити, а пријатељице као сватови. Кад Емилија оде, могу оне саме отпевати: „Одби се бисер грана од јоргована“. Емилија је нешто смутна, брижљива, збуњена, не може одмах да заспи: није шала, још данас је ту, а сутра — у стран непознат завичај, без правог животног наслона за девојку.

Ујутру у осам сахати ту је гроф сам са фи-

[1] *Флангирача*, од франц. flâner, скиталица. — [2] *Пасажер*. франц. passager, овде у смислу посетилац, гост. — [3] *Еквипирање*. франц. équipement, опремање. — [4] *Багажија*, франц. bagage, пртљаг.

јакером. Уђе у собу, поклони се, јави да је готов, и Емилија, сасвим спремна, последњи се пут јако зарумени, пољуби се с матером, узме је гроф испод руке, матер узме за руку и рече јој: „Збогом, до виђења“, па изиђу, седну у фијакер и отпутују. Мати није ништа била невесела; тако је задовољно изгледала, као да је цел своју постигла.

Неко време сакрива се од Стеве. Стева их тражи, но не може да их нађе; до две недеље оде и мати Емилији у походе.

Стевина кћи Катарина смилује се на оца, па приклони мужа да Стеву к себи узме, — на пробу.

Тако се та породица за време утишала.

XV.

Време пролази, прођоше и робијашке године Васи Решпекту. Пуних дванаест година! Доста се напатио. Аница му је непрестано била верна друга.

Како се ослободи, а он иде чика Јоси, каже му да је невино страдао. Овај га озбиљно, као каквог слугу прими, на његову споменуту невиност ништа не примећује, извади сто форината и поклони му. Васа прими и захвали се, и замоли га да га препоручи у какву службу, па кад добије своје наслеђе, вели, узеће Аницу, која га верно служила, и паметно ће живети. Чика га мрко погледи, каже му: за годину дана, ако се добро узвлада, наћи ће му службу, па збогом, оде у другу собу. Чики се није допадало што је Аницу споменуо, шта више још, доцније и то му отпоручи да после једногодишњег доброг владања тек ће онда добити службу ако се Анице махне. Он ће га оженити, а Васа и онако има наслеђа, па ће му толико лакше ићи.

Васа се најпре одене, па онда са Аницом оде у своју рођену варош. Аница га прати као сателит,[1] и пратиће га док је жив. Дође кући, чини му се као

[1] *Сателит*, лат. satelles, франц. satellite, пратилац.

да је у каквом страном месту. Радо га слушају кад приповеда о своме страдању, али ипак су зазирали од њега, нису га хтели ни у кућу примати, него су се с њим у кавани састајали где се са Аницом и настанио.

Није се на њему ништа познавало да је дванаест година био на робији. Сасвим раван и прав човек, није имао угнуте прси или бангаве ноге, што се обично код ислужених робијаша примећује. Главу горе држи, бркови хусарски заковрчени, глава му прави при погледу и говору једнако „halb rechts"[1] и „halb links",[2] што је онда још регула била код војника, па некако је дивље изгледао. Деца су бежала од њега кад су га видела. „Ето Васе Решпекта што је био на робији, бегајте!" И он је то из далека слушао, и није га ништа узнемиравало.

Његово наслеђе износи осам хиљада форината, ни више ни мање. Новци су у сиротињској каси под интересом, а рукује њима сиротињски отац.[3] Васа иште своје наслеђе. Кажу му да су обвезнице ту, али мора се на пола године отказати, мора чекати. Задужује се, мора узимати на зајам сто на сто. Прође и пола године, а новце опет не добија. Сиротињски је отац у договору са једним најсилнијим чланом у магистрату да ствар дотле одуговлаче док се Решпекту једанпут не досади и њима наслеђе у по цене не уступи.

Решпект једнако иде им на ноге, моли, на послетку и прети. Ови га на неизвесно време одбијају, а сиротињски отац у четири му ока изјави да, ако хоће одмах новце, а он ће му дати одмах четири хиљаде место осам, а да му уступи. На то се Решпект разјари, у мало није га за гушу ухватио, и каже им да му све исплатити морају.

Једно пре подне у магистрату држаху седницу. Решпект баш види сиротињског оца када оде у седницу, има онде посла. Решпект оде за њим. Седница се за-

[1] *Halb-rechts*, нем., полу-десно. — [2] *Halb-links*, нем., полу-лево. — [3] *Сиротињски отац*, општински чиновник који врши дужност старатељског судије у месту.

почне. Решпект уђе у седницу. Сви се убезекнуше. Решпект је добро знао који се сенатор држи са сиротињским оцем. Ужасно на њега погледи и громким гласом запита: хоће ли он већ једанпут своје новце добити. Председник наложи му да одмах изиђе, јер ту он нема сад посла. Но Решпект неће напоље, већ стане сав магистрат грдити; председник звони, дође пандур, коме председник заповеди да Решпекта напоље изведе. Решпект извуче нож из потаје, па тек што га покаже, пандур не сме к њему. Сенатори сад од страха начине ларму, али Решпект поче их около зеленог стола ножем вијати, особито оног мрског му, и за тили час сви побегну, и вичу на убицу. Дотрче и пандури, но не сме ни један к њему, и тако с ножем у руци дође у свој стан, закључа врата, мете преда се пиштољ и нож, и чека хоће ли ко по њега доћи. И доиста дошли су, али кад им покаже пиштољ и нож, и каже да ће сам на све јуришати, не усуди се нико.

Неким посредовањем ствар се уталожи, а и сам сенатор и сиротињски отац кривим се осећају, па воле да се та ствар мало утиша, но ипак, да га застраше, даду му казати да ће они с њиме криминално поступити. Но ипак сиротињски отац нуди га нагодом. Решпекту се већ све досадило, па се једанпут реши и погоди да му сиротињски отац исплати одмах шест хиљада место осам, а да му уступи. Тако и би. Решпект задовољан да се један пут магистрата курталише, а магистрат опет њега.

Решпект са Аницом оде у Пешту да тражи службу. Нема среће. Једно, није ништа изучио; али ипак, покрај кауције могао би какву службу добити. Али и где му обрекну, пропадне, јер дочују да је био на робији — то је најгора кондуита — па је пропао. Шта зна радити?

Јако се огорчи на цео свет, па и на самог себе. За економију није био. Кад га нико није заједао, у мирном расположењу, био је у пићу умерен, али у јарости опасан. А тај Васа Решпект, кога се многи бојали, није никог дирао док ко у њега не дирне.

У очајању и пропио се, и одао се картама. У оно доба „Зрињи“, чувена ноћна кавана, била је у цвету. Није се ноћу затварала, није се већ ни могла затворити, врата су тако забрекла. Има више карташких бандâ, козака, који на лéп намаме неуке, особито стране „пасажере“, сеоске натароше, кнезове и вашарџије. Васа је радо играо „рулете“ и карте: „фарао“, „фарбл“, „колберцвелфе“, али тек најрадије „фарао“. Знао је добро играти, али је био жустар, страстан; „козаци“ читали су му на лицу какве има карте. Тако Решпект игра кад на „рулети“ кад на „фарао“, а кад и на „фарбл“.

Било је три козака, једна банда, који се увукли у игру, и један другом „похљепствује“, „паклирају“, т. ј. варају. Решпект у почетку добија — пусте га — па онда губи, и то више него што је добио. Сад тек почне страсно играти, све ноћу, а дању спава, само да може ноћу играти.

Решпект, од како је ослобођен, и мени је каткад долазио. Иде горе доле по соби, хуче, тужи се да је већ две хиљаде изгубио. Опомињем га да се не карта, да су тамо у „Зрињију“ сами козаци. Само да му је повратити новце, вели, па би одмах престао: мора вратити своје новце. Решпект се једнако карта и једнако губи.

И Аница је јако забринута. И она иде ноћу у „Зрињију“ да пази. Васа јој то не забрањује. Но ништа то не помаже. Аница иште од њега новаца каткад; то она зато чини да остане и за црне дане. Решпект мало по мало све проигра. Од Анице још иште последњи пут на срећу сто форината. Аница му да, под уветом[1] да то последње буде. Тако и би. Решпект и то проигра.

Сад нема ни новаца, ни службе, ни заната. Дође к мени једно јутро и замоли ме да му не одречем данас да и ја дођем код „Зрињија“, и да ћу нешто особито видети. Ја се отимам, али он ми да реч да се неће више код „Зрињија“ картати

[1] *Увет*, услов, погодба.

ако му ту љубав учиним. На то му и ја дам реч да хоћу: рад бих био знати шта ће то бити. И доиста, дође пред вече да ме одведе. Аница је остала код куће.

Сутра дан је имала бити жупанска „рестаурација“, т. ј. бирање поджупане и цео магистрат. Ту је већ у вароши хиљадама бирача, све сами племићи, „немеши“. На све стране циганске банде свирају; „кортеши“ врбоваши, момци, вође, свуд напред, из другог јата себи маме. Новац се баца, вино не само да се пије него се и просипа. Све то партија плаћа. Да ће од тих „кортеша“ бити и код „Зрињија“, нема сумње. Мислио сам да меВаса води да видим како кортешују, но њему, као што ће се ниже видети, није до тога стало.

Дођемо у кавану. Ту су кортеши, цигани и козаци. Ови све мере кога ће на лéп намамити. Међ њима су и она тројица што су од Решпекта новце добили и са бандама поделили. Решпект нађе ми место, па ми да донети вечеру, а он иде овамо онамо међ кортеше и карташе. Баш та три козака играју са кортешима. Напити кортеши, где ће изићи на крај са козацима! Нешто су изгубили, па се опет дигну да им свирају, па да врбују. Решпект је приметио како су козаци варали. Приближи се тим кортешима, с њима се упозна и стане пити и мађарца играти, онако право хусарски. Сви га заволеше, па га грле. Сад је време да Решпект свој план произведе. Сад ослови кортеше, покаже им прстом те козаке који су од њега за осам месеци толике новце подобијали, и то фалишном[1] игром, те изгубио све наслеђе своје. Докаже им како су и њих варали. Узбуђени кортеши хоће с места да козаке туку, али Решпект их утиша и замоли их да му даду ту почаст да их он сам сву тројицу туче, да се и за себе и за њих освети. Кортеши на то пристану да свирка престане, а сви да ћуте. Нешто ће се збити.

Музика престаде, а Решпект приђе к тим трима

[1] *Фалишан*, лат. falsus, лажан.

козацима, покаже прстом на њих, и јаким гласом исприча како су му све имање на картама фалишно добили, и од публике само то моли да њима не помажу: њему помоћи не треба. Па сад зграби једног, па удри; дође други у помоћ, овога једним ударцем сруши; тако исто и трећега. Док једног свали, други се диже; опет овог згњечи, и тако их је на гомили поштено истукао, а кад су устали, онда опет кортеши узели су право да их у својој форми, онако кортешки, са турским комплиментом, избаце.

Тако се Решпект освети. Кортеши га на рукама носе и ту последњу ноћ добро се провеселио. И доиста је одржао реч, последњи пут је био код „Зрињија“, нити се више он ту картао.

Но шта ће сад? Аничине новце неће за живот потрошити, ма шта од њега било: задату јој реч хоће одржати. Док не дође до какве службе, за време примиће се ма какве било. Гроф К. потребује једног катану. То је Решпект начуо. Грофова кућа где седи, у граду је, у Будиму, на најлепшем месту: на „парадној“ пијаци, близу главне страже, „хауптвохта“. Ту је и чикина кућа. Иде тамо да се понуди за катану. Грофове катане имају издржавање, добру плату и сребрну униформу у паради, и још лепе лаке хаљине.

Дође Решпект грофу и пријави се. Гроф га гледи, мери. У Решпекта је држање катанско, танак и вицкаст, а није ни стар, тек што је напунио тридесет година: нема замерке. Пита га како се зове, на које он одговори: „Име ми је Васа, а презиме Огњан“. Пита га имаде ли рода; вели, има, и ту му је недалеко један, у већем звању, чика Јоса Огњан. Фалио је што је то казао. Гроф му каже да дође трећи дан. Гроф још онај дан састане се са чика Јосом, били су врло добро познати, готово пријатељи. Упита га гроф да ли има каквог сродника Васу Огњана, рад би био код њега ступити за катану. Чика Јоса му каже да има, но не препоручује му да га узме ако није рад, смешећи се рече грофу, да буде бијен од Васе. Гроф одмах

одустане. Решпект трећи дан, као што је заказано, пријави се грофу. Гроф му накратко рече да га не може примити, јер га сам стриц не препоручује, и да он срамоти стрица кад се нуди за катану. Решпект оде поражен.

Дан два промишља шта ће да ради. Од службе нема ни разговора. Волео би да је од циганског рода него што такве родове има који су само мост његовој несрећи. Шта му друго остаје него опет да оде у војнике. План је већ готов. Решпект иде опет у хусаре. Светује се са Аницом, и она је на све готова Већ је решено. Но пре него што ће се снова врбовати, рад је чика Јоси да захвали на његовој доброти.

Чика Јосина је кућа близу главне страже. Чика Јоса и његова госпођа били су мирни људи, код њих ноћу ни миш не сме се чути. Решпект ноћу у дванаест сати иде у град, и дође пред чикину кућу. У џепу је понео камења, па онда се баца њиме у чикине прозоре. Све их је полупао. Алармира[1] се стража, јуриш на Решпекта, и двоје га већ дочепаше, но он се брзо и чудно искобеља, побегне одмах близу водено-варошке капије. и ту се формално низ бедем спусти или скочи доле. Доста је то што је тако избегао, и у мраку ни једно ђуле није га погодило.

Он није хтео веће зло чики учинити, држао је да му је и то доста било, а особито стрини, и да су самртни страх ти мирни људи претрпели. И доиста се није варао. Чика три дана није могао у звање ићи, тако су му живци узбуђени, а стрина је у почетку мислила да је земљотрес, и почела већ драгоцене ствари скупљати, да с њима беже. Доиста фатална ствар, и чики, таквог синовца, а синовцу таквог чику имати, а сваки у својим мислима има право.

Сад Решпекту није до чекања, јер ће га тражити, но мора одмах на пут. Погоди кола, Аница

[1] *Алармирати*, франц. alarmer, узбунити.

све спреми и упакује, па за два дана су у варошици Ђ. Решпект зна у прсте штабална места. Кад је дошао, није му ништа необично било. Узме једну собицу за себе и Аницу. Ту је обрштарска дивизија, па се флегматично пријави самом обрштару. Обрштар га накратко пита шта је и како му је име, но Решпект прећути своје право презиме и назове се Васа Решпект; обрштер се само насмеши на то презиме: такво што није никад чуо. Није ни то казао да је био хусар, но каже да је касапски калфа. У оно време особито нису много разбирали о презимену: могао се ко и Наполеон назвати; особито ђаци кад тајно оставе школу, или их истерају, па нису ради да их код куће знаду куд су се дели, надевали су себи чудна имена.

Решпект дође у „депо“, у „еквитацију“[1], и за кратко је време опет готов хусар. И боље, то му је већ урођено. Кад су га вежбали, он се правио као да ништа не зна, али ипак чудили су се како добро напредује, и питали су га како то њему све лако иде; каже да је много гледао вежбања. При јахању опет казао је да је од заната касапин, а касапи нису рђави јахачи. Но било је који му нису веровали, него су држали да је већ пре морао бити хусар, и какво зло учинио. Али све се то не испитује. Доста је то, Васа Решпект је већ по други пут хусар, и то још какав, да ће сви скоро осетити у регименти каквог хусара имају, да се с њим поносити могу. Одмах у почетку није било ни једног који би га у његовој струци надмашити могао. За то су га и задржали код обрштарске дивизије. Аница ступи у службу за куварицу код обрштарке док се ствари на боље не преокрену, да не троши новац, премда има толико сачуваних новаца да би могла и годину дана без службе комотно живети.

Није трајало ни по године а Решпект је аванзовао за каплара. У дужности својој био је тачан, у вежбању врло искусан, јахач прве класе. У дре-

[1] *Еквитација*, лат. equitatio, овде зграда за јахање.

сирању је коња ваљан, његов је коњ увек добар, па и сам капетан мења свога шарже-коња[1] са његовим. Ако је коњ тврдоуст, има splecu,[2] то тек њему треба дати. Кад каквом халовитом и бесном коњу нико не сме да приђе, он га погледом победи, па га онда пљесне по плећима, коњ се стресе, а не копа земљу ногом нити уједа. Он је волео свог коња, а овај њега; живели су као два брата.

Једанпут, при дугом патролирању по рђавом путу трчећи, јако се умори коњ; сав у води од зноја, а штација још далеко. Коњ сустане и стане. Решпекту није до чекања, гони га даље. Коњу је већ много, маше главом, па неће. Решпект се ражљути, па га сабљом пљоштимице удари по врату; онда коњ пође. Кад су дошли на штацију, сиђе и преда коња момку да с њим по реду чини. Кад се коњ одмори, а момак хоће да га нахрани, али коњ неће да окуси ни зоби ни сена, па ни воде. Момак се поплаши, тражи каплара да му јави, јер иначе може зло бити, доћи ће под одговор. Решпект дође, загледи коњу у очи, коњ незадовољно маше главом. Зна већ шта му фали, почне га гладити, загрли га и пољуби, па га онда мало потапка. Сад га опет понуди сеном: једе; да му зоби: једе; метне пред њега ћупу воде: пије. Дакле, шта је у ствари? Не фали коњу ништа, но био је увређен што га бадава сабљом пљоштимице по врату ударио, naљутио се, и сад се опет помирио; управо, помирили су се.

Дођем и ја у ту регименту. После кратког времена сам у штаб-канцеларији. Васа се томе јако радовао. Кад сам већ и ја у овај ред и колосек дошао, распитивао сам о Решпекту; сви су га хвалили, само су казали да је ћудљив и жесток. До душе, с њим се није шалити но то ништа не чини.

Доћи ће „проприетар“,[3] „инхабер“[4] регименте. Биће региментско вежбање. Ту су свакојаке еволуције у ескадронским и дивизијским колонама, у ју-

[1] *Шарже-коњ*, коњ за јуриш(?). — [2] *Splecu*, изгледа да је омашка при писању, или штампарска грешка. — [3] *Проприетар*, франц. propriétaire; [4] *Инхабер*, нем. Inhaber, сопственик.

ришу. При „швенкунгу“[1], кад се притисну бутине и заштине сусед с коњем, многи и многи од муке шкрипе зубима, гдекоји и у несвест пада, али Решпект не помиче се, седи као изрезан, исто као пеливан, и јури. И доиста, онда је лепо било Решпекта видети. Могао га је човек за изложбу или за хусарски ремек намалати. И доиста, његов ескадрон и цела регимента могла се њиме дичити, тако је био на коњу на свом месту, нити би ко помислио да је тај дванаест година робије издржао.

Време би било да постане „вахтмајстор“, но требало би да се покаже мало и у канцеларији, али Решпект не воли канцеларију. Он је био од оне сорте војника који се од тинте[2] гнушавају, а ни перо није волео, нити му је пак лепо стајало кад је писао. Био је нестрпљив, али за битку као да је рођен. Но ако је баш и мрзео канцеларију, за то дух његов није био затупљен, нити је био без талента; шта више радо је читао, и то сасвим друге књиге него коморати.

Треба знати да и нижи војници имају своју књижевност и књижару. Прости војници и унтерофицири[3] носили су са собом, и у самом „сакумпаку“,[4] мале броширате књижице као *Сигфрида, Бруневика, Кадар Иштвана*, саме митичне хероје. На прилику, један од тих њихових хероја описује се да је био тако леп да су му на образима златне ружице цватиле. Решпект је такве ствари читао и заборавио, но читао је он сасвим нешто друго. Истина, у школи и у детињству није се добро учио, јер није се хтео да учи! Но ко је видео да га отац да код касапа „на кост“, где има сваки дан занимљивије ствари пред очима, као шегрте, калфе, хец керова, убијање волова! Но доцније и сам Решпект је признао да је јако фалио што се није учио, али да је отац томе крив. Рад је био он то накнадити,

[1] *Швенкунг*, нем. Schwenkung, промена фронта. — [2] *Тинта*, нем. Tinte, мастило. — [3] *Унтерофицир*, нем. Unteroffizier, подофицир. — [4] *Сакумпак*, нем. Sack und Pack, војнички ранац.

али је тешко ишло, особито кас војнику и робијашу. Последњих година робије радо је читао. Аница је ишла по кућама и молила за њега књиге, свакојаког садржаја, песме, романе и све што је српски написано било. Све је то прочитао, јер су у оно доба једна или две књиге српске на годину изашле. Радо би читао драму *Владимира и Косару*[1], и прочитао је више пута, јер и сам је био сужан.

Кад је све то прочитао, читао је ма шта. Кад је нахранио у тамници свог миша, јер таквог је увек имао увежбана, кад се са пауком насиграо, и када му све досади, а он чита у зраку код одушке. Споменуто је како му је последњи тамничар добар био. Тај му је додавао књиге, и то саме војене историје, описе битака и стручњачке војничке књиге. Тамничар тај у свом веку служио је многе више официре и ђенерале, па приликом смрти, или како тако, дошао је до тих књига, па као стари солдат до смрти је то радо читао. Тако Решпект прочитао је десет пута књигу „*Der kleine Krieg von Schoels*“, па и самог Клаузевица, па онда кампање различитих ратова. Знао је више него што би човек по његовој осорљивој нарави помислио, али кад је увек намрштен па слабо говорљив, комарата правог није имао, није ни хтео имати, није ником веровао. Но кад је био у бољем друштву који више што знаду, ту би целу ноћ провео, разговарао би се а не би задремао, па онда опет по месец дана, да може, не би говорио.

Чује то и обрштар, а да је иначе ваљан хусар, о томе се давно уверио, особито приликом региментског вежбања. Ађутант једнако га фали обрштару, јер га овај једаред баш изекзаминирао,[2] и рекао је да је Решпект од необичног калибра солдат, само да му је нарав таква која се са већ усвојеном друштвеном конвенијенцијом не слаже, манир му је опор, готово диваљ, али, вели ађутант, све се то да из

[1] *Владимир и Косара*, драмско дело српског писца Лазара Лазаревића (1805—1846). — [2] *Изекзаминирати*, лат. examinare, испитивати.

главе истерати. Обрштар хоће да га прави „вахмајстором“, но да га најпре узме у канцеларију.

Заповеди га једаред к себи, ту је и ађутант, па га почну егзаминирати. Решпекту није на ино, мора, јер не воли да га нагоне на што, ма да је та ствар њему у другој прилици угодна. Почне га питати о војеним чланцима: то су за њега „лапалије“[1]; то нек пита старе од две капитулације каплаpe.[2] Одговара добро, али од беде. Но кад га запита како би у назначеном положају разбио „каре“, како би се у сукобу са уланима тукао, онда је већ обрштар видео да је Решпект већ изван „капларске“ сфере, и признао је да би Решпект у ратно доба, где само срце, мозак и мишца решава, а не аристократија, далеко дотерати морао. Кад му Решпект приповеда како је једна хусарска регимента у битци код Турина на јуриш шанац освојила, како је текла велика коњичка битка код Вахове,[3] где се са обе стране по седам хиљада коњаника туку, и која је битка следећој липиској, или битци код Лајпцига, много припомогла, обрштар тек зарумени, спусти обрве, па му да знак да престане, и каже му да је од данас командират у канцеларију.

То се Решпекту није баш допало, али мора.

Сад Решпект у канцеларији пише. Мука за њега! За неколико дана живот му омрзао. И јест чудноват завод једна региментска канцеларија! Столови, столице, дивит и артија. На зиду обешени ликови „Три алијарта“,[4] „Битка код Лајпцига“, „Битка код Кулма“,[5] где се види како су Козаци ухватили ђенерала Вандама. Но најзнаменитија је слика на зиду стари „Шкултети“. Шкултети је био негда чувен барјактар хусарски, и служио је 73, словом

[1] *Лапалија*, нем. Lappalie, ситница, будалаштина. — [2] *Каплар од две капитулације*, каплар на трећем року. — [3] *Битка код Вахау*, битка близу Лајпцига, 16 октобра 1813, један од главних момената велике „Битке Народа“. — [4] *Алијарт*, нем. Alliierte, савезник. — [5] *Битка код Кулма*, у Чешкој, 20 августа 1813, где су војске удружених европских владара победиле Наполеона, и где се француски генерал Вандам предао.

седамдесет и три године, на коњу. Сабљу није носио као обично припасану, него преко рамена обешену, en bandoulière. У хусарској канцеларији Шкултети није смео фалити, а добар хусар и у „сакумпаку" га носио. Био је идеал хусарски, а тако намалан као горе обележен. — Онде пише један, онде други, „бефеле",[1] „ферпфлегслисте"[2], и богзна шта. Наравно, све се мора лепо писати, као моловано. Најпре се артија намести, па онда ленирисање. Прво писмо мора увек лепо испасти, зато гдекоји сасвим га лагано израђује, и ако добро не испадне, а он поцепа, узме други табак, па наново. Па онда напише десет реди, па стане; пуни лулу на тенане, запали, па опет започне: опет десет реди пише, па престане, изиђе напоље: у комшилуку је биртија, па онда на чашу „рајчера", па опет се врати и пише. Један табак на дан, то је доста, па онда, кад је крај пре подне, онда опет на „рајчер" или чашу ракије — порција се звала „вердуна", — па онда хајд' у „менажу" или ручак.

Па се то сваки дан тако тера; то за Решпекта баш није било. Он сиромах мучи се, кане му кап мастила на хартију, па не мисли се хоће ли полизати као што други чине, него љутито поцепа, па наново. У толико је брзо вешт на коњу и у вежбању, о колико је овде био сасвим неспособан; комарати су му се смејали, па што год пакетирати, да Бог сачува: поквариће десет табака, и опет неће удесити мора му други начинити. Већ сви су његову неспособност сазнали, а он онда још љући кад му ко шта пребаци, па сваки час тражи прилику да иде на „рајчер". Стари „вахтмајстор" пребацује му да нема стрпљења, или, као што би речма казали: „Er hat kein Sitzfleisch".[3] Бадава, у канцеларији неће далеко дотерати.

Но дође један афер[4] који га од канцеларије ослободи. Домаршира један ловачки батаљон. Тај

[1] *Бефел*, нем. Befehl, заповест. — [2] *Ферпфлегслисте*, нем. Verpflegsliste, требовање хране. — [3] Нем.: Нема стрпљења да седи. — [4] *Афер*, франц. affaire, догађај.

маршира из Пеште у Беч. Два дана се маршира, а трећи дан је одмор, то јест „рошток“.[1] Дакле батаљон ће у Ђ. роштоковати. У Ђ., у том штабском месту, добро вино роди. Јагери,[2] Чеси, „Пемаци“, навале о роштоку на вино. Баш је било после борбе. Тај дан пред вече, на пијаци кафана, у овој пуно господе, официра и кадета пар. Решпект носи неки „бефел“ и тражи оберлајтнанта, који је баш у кафани био. Уђе у кафану, и скоро изиђе. Био је у службеном послу, сабља му о бедрици. Кад изиђе, а он прође покрај једног лаћмана[3] ког су два јагера испод руке водили. Пасирало[4] му нешто човечно: напио се. У оно време коњаници нису баш јако пешаке решпектовали, па „унтерофицир“ или кадет радо је мимоишао регулу[5] да пешачког официра не салутира. Како ће Васа Решпект напитог официра салутирати! Погледа у официра, па, што је код њега реткост била, баш сад насмеши се. Официр, ма напит, научен на салутирање, примети да га Решпект није салутирао, и повикне му „халт“,[6] да салутира. Решпект га погледи, и одговори да он пијаном официру никад не салутира.

Истина, Решпект је фалио, јер је на сваки начин дужан био салутирати. Официр усијан, командира[7] једног јагера. Један још држи лаћмана, а други иде да заповест изврши. Но Решпект, како види да јагер к њему иде, а он метне руку на балчак и викне да се не усуди к њему. Јагер на то извуче бајонет и гледи на лаћмана шта ће казати. Лаћман једнако заповеда аретовање.[8] Јагер са бајонетом пође на Решпекта; али Решпект већ је сабљу извукао, метуо се у позитуру,[9] једном

[1] *Рошток*, нем. Rasttag: при великим маневрима војска је два дана ишла а трећи се одмарала, и тај трећи дан одмора српски граничари звали су „рошток“. — [2] *Јагер*, нем. Jäger, ловац. — [3] *Лаћман*, франц. lieutenant, потпоручник. — [4] *Пасирати*, нем. passieren, десити се. — [5] *Регула*, лат. regula, правило. — [6] *Халт*, нем. halt, стој. — [7] *Командирати*, франц. commander, заповедити, позвати. — [8] *Аретовање*, франц. arrêt, хапшење. — [9] *Позитура*, лат. positura, став.

парадом[1] изпарира насртљивог јагера бајонет, и рани га.

То су официри из каване видели, изиђу сви пред кавану, па не ствар да уталоже, но кад су видели да је Решпект онога ранио, чекају шта ће сад да буде.

На ларму дотрче више њих јагера у помоћ. Кад то Решпект види, брзо повуче се натраг близу зида једне куће да му не могу за леђа доћи, али не сасвим, да може сабљом слободно махати. Сад дођу два три хусара Решпекту у помоћ, али јагери све куљају са свију страна. Шта је то? У месту једна обрштарска дивизија, против читавог баталијона, а они су сви слободни били, а хусари на служби. Лаћман, ма напит, командира формално на „збор", виче: „Напред, јуриш!" Решпект се јуначки брани. Већ је тројицу ранио; бајонет, краћи, не може против сабље. Формална битка. Официри, кад су видели како се Решпект брани, и да напредује, на сваки његов јуриш и ударац пљескају му. Знали су да с њим јагери неће лако на крај изићи. Решпект, кад види и чује да му се пљеска, још бешње насрће. Њих толико јагера против толико хусара! Шкандал! Звона наопако бију, чује се звека. Лаћман и Решпект командирају: „Parade, rechts, eins",[2] „Doppelte Parade, eins, zwei".[3] Све команде измешане, испресецане. Баш се боде, сече.

Дође један капетан јагерски са компанијом у бојном реду, стане, па их све у полукругу опколи и на предају позове. Битка престане. Решпект парламентује, неће да капитулира јагерима. Каже: воли погинути него то учинити, јер „плацкоманда"[1] је у рукама његовог обрштара, а јагери су само уз пут. Но хусарској патроли предаће се, али тек онда када се предаду сви јагери који су се с њим тукли. И Решпект је ту пуно право имао. И док је он

[1] *Парада,* франц. parade, одбијање, „парирање". — [2] Нем.: Одби, десно, један. — [3] Нем.: Двоструко одби, један, два. — [4] *Плацкоманда*, нем. Platzkommando, команда места.

парламентовао, донде је већ ту била и хусарска патрола, па после договора са јагерским капетаном предаду се сви хусарској патроли, и хусари и јагери. Решпекта још оно вече дан преслушају и пусте. Чуће после шта ће бити.

Решпект је мислио богзна како ће страдати, и био је већ на свашта приправан. Дође на „рапорт“, и на његово удивљење добије само самцито 48 сата затвора зато што јагерског официра није салутирао. Сви официри, и сам обрштар, држали су да су били јагери криви, највише лаћман. Да је Решпект пешак, горе би прошао.

Кад су очевидци обрштару приповедали како се Решпект бранио, насмеши се и рече им да са таквим ескадроном као што је Решпект могао би се један батаљонски каре раздерати. Официрима је врло мило било што су јагери добили лекцију, јер се пешаци увек фалили да се један пешак три коњаника не боји, а ево шта учини шака хусара без коња против толиких јагера.

Скоро затим Решпект изгуби се из канцеларије, јер увидели су да није зато способан, а начине га за „квавахмајстера“.[1]

Идуће године већ није био јагерски лаћман у шематизму: сигурно је отпуштен.

XVI.

Решпект је волео што се канцеларије опростио. Много је комотније живео, јер остало чинило му се као игрaчка, тако му је све од руке ишло.

Но Решпект радо се картао, то му много шкодило, и приликом кад је при новцу, играо је и на веће новце. Ужасна страст, а несрећан карташ. Једаред прокартао је и новце, све најнужније ствари, и да га Аница од зла не ослободи, би зло прошао. Она му је анђео хранитељ који га од зла чува, и, кад треба.

[1] *Квавахмајстер*, нем. Kweichtmeister, наредник.

она га избави. Решпект је и на лутрију метао, но ту није био у штети, но шта више много пута је добијао већу-мању своту. Када је на карти изгубио, радо се напио од једа, па онда је тешко с њиме владати, нити ком попушта. Услед тога, због упорности и одговарања, био је већ пре тога и кажњен, но ипак много су му и кроз прсте гледали.

Сирота Аница, кад га види, најсрећнија је женска. Но она је и могла бити са Решпектом задовољна, јер он другу женску ни погледао не би, а иначе и женске су од њега бежале, тако је увек намрштен био. Али зато је и Аница покрај Решпекта доиста и имала свуд решпекта, јер у недељу, кад иду у шетњу, а Решпект пребаци сабљу и палицу од морске трске преко леве руке, сви за њима гледају. А ни Решпект није био постидан због Анице, јер она је била и лепа и добра, а имала је и новаца, што је ретко да какав вахтмајстор наиђе на такву која све те три врлине у себи има. Јер један има сасвим просту младу девојку за друга која нема ни паре, а други опет има матору куварицу, истина у шеширу, и плаћа му све у биртији, али бадава, могла би му мати бити. А кад Решпект с њом у биртију дође, онда имаду и шта видети, и многи прочашћени.

Једаред дође региментни „маршбефел“,[1] мора у Пешту у логор: ту ће бити велики „концентрирунг“[2] и маневар. Дође време, а регимента одмаршира у Пешту на маневар. Већ је у логору са својом региментом, у логорском одељењу за коњанике. Ту је и шест коњаничких регимената, а пешака сијасет. Кад је Васа поглед бацио на Будим-град, срце му се стегло, ма да је био челична срца. Ту му је дванаест година најлепше младости закопано.

У логору је све весело. По гдекоји добију дозволу да могу ићи у варош, да мало разгледају. Добије и Решпект дозволу. Шета се по Пешти, дође

[1] *Маршбефел*, нем. Marschbefehl, заповест за марш. —
[2] *Концентрирунг*, нем. Koncentrierung, концентрација трупа.

до Дунава, гледи на бедеме градске, на водено-варошку капију где се последњи пут с бедема доле пустио; тамо, преко од те капије на педесет коракљаја, тамо је столно-београдска капија, а онде опет жалосне казамате азачке тамнице, где је Решпект тамновао. Он неће у Будим-град, да му стари спомени ране не озледе. Само је у доњој српској вароши посетио породицу касапина где је ђаковао. И доиста, лепо га примише, лепше него икада његова присна родбина.

Фрајла, касапина кћи, већ давно удата, и велику породицу има; стари касапин здрав, а син му, негдашњи шегрт, мајстор је, и добро му се води. Откако је први пут постао солдатом, па чак од времена робије, па преко тога до оног дана, није имао једног дана да је могао рећи: е, данас сам весео и задовољан. Сад први пут налазио се као код куће. Но немало зачуди се, обрадује се, кад дође онамо негда жива фрајла са супругом, а то није нико други већ главом онај газдин калфа који је кажњен и у катане отишао. Он је ислужио капитулацију,[1] па је добио као вредан момак газдину кћер за жену, и практичног мајстора није то женирало[2] да уда кћер за оног који је тако кажњен био.

Радост неописана на све стране.

Тако лепо проведе, и растану се. При концу још их моли Решпект да ником не казују да је он ту као вахтмајстор био, јер би какав познат могао тај глас регименти донети да је био дванаест година на робији, а то би на целу регименту чудан утисак учинило. И доиста, што је реткост, тако су поштени били сви да није нико о томе никоме што говорио.

Решпект није ни чика Јосу походио; и нашто? да опет како год страда! Боље му је све што је било заборавити. Али ипак код касапа питао је за Матилду, која му је врат скрхала, и кад је запитао,

[1] *Капитулација*, лат. capitulatio, овде у смислу: рок војне службе. — [2] *Женирати*, франц. gêner. сметати.

тако се зацрвенео, очи му тако заблисташе, тако му се задављена јарост на лицу показала, да је сваки на њему читао да би по ту Матилду зло било да зна Решпект где је она. На срећу ни они сами не знаду где је.

Но како да није био Решпект код касапина одмах како се од робије опростио? Стид му је било због робовања показати им се, а тешко му је оправдати се. Но униформа срамоту му покрила. Већ кад је сад био код њих, све је испричао, а нико није веровао да је Решпект тако што учинити могао да дође на робију.

Врати се у Пешту, па онда опет у логор.

Прошао је у Пешти покрај куће где је Матилда седела. А где је седела? У тој кући где је била пријатељица Емилијине матере, а та пријатељица, која се световала са матером кад је Емилија имала ићи код грофа, није нико други него главом Матилда.

Како му драго, завршен је маневар, и сад ће се од разних трупа појединци један против другог продуцирати. Има се борити пешак против коњаника појединце. Изаћи ће један на бајонету врло увежбан фелдбабод[1] пешака. Обрштар заповеди Решпекту да се он с њиме бори. Решпекту то баш није било по вољи, али не сме отказати. Решпект је већ готов. Ђенералитет и силни виши и мањи официри гледају. Обе делије узму у прописаној даљини „штелунг“.[2] Решпект, кад је видео противника у свом „штелунгу“ већ, и оком добро измерио, одмах је знао с киме има посла. Стоји комотно као гладиатор од заната и чека. На прсима му златна колајна, и још друге ситне декорације. Досад је још сваког коњаника надмашио, и увек је награђен био. Но знао је и овај с ким посла има кад је видео ону гипкост, онај коњанички створ Решпекта: канда је с коњем у једном комаду створен, као центаур.

[1] *Фелдбабод*, мађ., наредник. — [2] *Штелунг*, нем. Stellung, став.

Да̂ се знак.

Решпект неће направо с лица да јуриши, да га скоком не изигра и коња му не заплаши, него ће баш да „караколира“,[1] то је много лепше. Решпект почне на коњу караколирати, најпре у већем кругу, па онда у мањем.

Но и пешак је вешт; Решпект оставио га на десно, да му првом приликом ударац зада, но онај такођер караколира вешто, пешке. Почне десном ногом, а левом краћим кораком десној следи, и тако окреће се у мањем кругу, све „триплује“[2] као танцмајстор, баца натраг поглед на Решпекта, који му је средсреде његовог круга; круг буде све мањи, гледи да се стражњем боку коња домакне и бод учини, и сву туру[3] ту вешто је израђивао. И већ ту је тренутак, већ држе: пао је Решпект, али у истом тренутку Решпект као муња једним темпом, скоком, тако збуни пешака, и тако удесно до ударца дође, и тако у теснац га доведе, да изгуби и темпо, и скок, и све, нити му је нужно било Решпекту бајонет испарирати, јер ударац је већ ту.

Пешак је побеђен.

Сви повикну: „Браво!“, особито коњанички официри, а обрштар тек бркове глади, па се смеши, обрве уздиже. Бадава, мило му је!

И доиста лепо је било све то гледати, лепше него ма какву комедију. Решпект је добио награду шест дуката, а од свог обрштара опет шест. Ту је сад радост и весеље. Решпект плаћа вино свима унтерофицирима своје регименте, и то од својих новаца, а ниједан дукат није променио. Позвао је и противника свог, тог старог „ба̀ку“,[4] и тај је дошао. Ижљубише се као измирени душмани, и Решпект му плаћао колико год хоће, и још му дао у поклон сребрн сахат, десет форината вредан, са сребрним ланцем заједно, а он ће себи други купити.

[1] *Караколирати*, франц. caracoler, терати коња полулево и полу-десно, — [2] *Трипловати*, франц. tripler, утростручити. — [3] *Тура*, франц. tour, обрт. — [4] *Бака*, мађ., редов војник.

Доиста, Решпектова победа није мала, јер у таквим продукцијама досад готово увек пешак се према коњанику одржао.

Сад је већ крај логору. Решпект још је добио на по дана допуст да може у варош ићи. Дође у Пешту, и накупује разне ситнарије за се и своју Аницу, као на пример лулу, дуванкесу, сахат и ланац; за Аницу хаљину, мараме и прстен. Врати се у логор. Све се преправља за сутрашњи марш. Сутра дан регимента одмаршира, и дође у свој стари стан.

Решпект је опет у Ђ. на свом месту. Кад је из логора измарширао, његови земљаци разгласили су да су видели Решпекта; један каже да га видео у Будиму, други у Пешти, трећи опет да су га видели у логору, али га нису смелиословити. Неки су се сумњали, неки опет веровали су, док им није сву сумњу из главе избио онај сенатор кога је Решпект у магистрату ножем вијао, рекавши да то није могао бити Васа Решпект робијаш, да тај није већ ни жив, но већ давно морали су га обесити. И онда су веровали да је тако.

*

Када је Решпект кући дошао, предао је Аници поклон и дванаест дуката да чува. Испричаовао јој све како је у логору био, како је бӓку победио. А чула је то Аница и од других, свуд се то приповедало, да сиротој Аници сузе очи од радости. Сад да је отац жив, мисли се, не би тако са Васом поступао. Но баш да је и жив, не верујем да би се радовао томе, особито кад је већ Васа све имање, праву дедовину, прокартао.

Обрштар начини Решпекта за правог вахтмајстора. И да је дуже остао обрштар командант регименте, још лако може бити да би Решпект постао био официр. И то ће и бити узрок што Решпекту „ритмајстор“[1] не да да се жени, да узме Аницу,

[1] *Ритмајстор*, нем. Rittmeister, коњички капетан.

јер је Аници још у ропству задао реч, шта више заклео се, да ће је узети, и већ је време ту да реч одржи. Али не даду му. И официри су га волели, и обично би га звали „Mordkerl“, што истина није баш лепо име, али многи му завиде. Тек у ратно доба показао би им Решпект свима да их је као коњаник надмашио. Но дође по Решпекта жалостан глас да је његов обрштар за ђенерала аванцирао,[1] и мора у Италију. То је за Решпекта велики ударац. Ко ће њега одсад у невољи да заштити?

Велика се промена учини. Обрштар оде као ђенерал у Италију, са целом породицом. Пре него што ће отпутовати, дозове к себи Решпекта, најпре га пофали да је добар војник, но да је жесток, да мало укроти своју нарав, јер може страдати, а он, обрштар, као отац водиће бригу за њега и у Италији, и ако чује да се годину дана добро владао, за то време гледаће да га у своју близину повуче. Тек што није казао да ће га официром начинити. И да му покаже да га воли, опет му дванаест дуката поклони.

Дође нов обрштар, и Решпект буде њему од ђенерала препоручен. Сад се у регименти све изменило. Нов обрштар, један је мајор умро, два ритмајстора су аванцирала; читава граја у регименти ко ће шта бити. Обрштар је као обично, строг и добар, али Решпекта не познаје као пређашњи, па ће се више ослањати на мњење виших официра. Решпектов ритмајстор постане у другој регименти мајор, ађутант опет у другој регименти ритмајстор, све сами Решпектови пријатељи, а на њихово место нови долазе. Решпект добија ритмајстора који је од улана дошао. Прави Пољак, жесток, нестрпљив.

Приповедају ритмајстору о Решпекту и добро и зло, како који; он себи зло боље забележи. Нов обрштар тог ритмајстора је јако у вољи имао, и на његову реч много је давао. Није ниједан био ожењен,

[1] *Аванцирати*, франц. avancer, напредовати.

и заједно су ручавали. Пређашњег обрштара млађи расејали се. Аница узела себи собу, и чека да се по њој што преокрене. Ритмајстор и Решпект имали су обоје неке опорине у себи, која се ни једном ни другом није допала. Ритмајстор је хтео да све око њега и пред њим трепће; Решпект опет неће над собом тирана да трпи, ма он ко био. Једаред при муштрању ритмајстору падне у очи Решпектова кравата, поправља је, дрма, каже: „Не стоји добро", да Решпекту укор. Није ништа кравати фалило, само хоће да Решпекта секира. Решпекту крв подиђе, још мало па ће имати посла ритмајстор, но срећом оде даље. Решпекта, дуплованог хусара, тако изобличи ритмајстор.

Но то је још мало.

Приликом једног великог вежбања падну два момка у ескадрону с коња; један је баш до њега био; узме улар тог коња па га даље вуче. У гужви други коњ му од доламе на рукаву зубма комад подера. Решпект није то приметио, а није одмах ни могао приметити, али примети око ритмајсторово, па заповеди: „Халт!", и Решпект мора сићи с коња одмах да сашије рукав, и добије још жешћи укор што није одмах подеран рукав приметио и из „сакумпака" иглу и конац извукао да шије. Тако се са регрутима поступа, а не са ветераном, „дуплим хусаром", као што су га његови прости момци звали.

Мисли се Решпект шта да ради: да га тужи обрштару, обрштар је његов, неће му ништа бити, још може сам страдати. Засад ће још прећутати, чека трећу прилику. Зове га ритмајстор неког налога ради. Решпект зна опет да нешто неће добро бити, види да га гони, а ту један који тај пасти мора, баш и сам приправи се да покаже да није кукавица. Накриви сам кравату да не стоји добро, изазиваће тим ритмајстора. Кад уђе, одмах примети ритмајстор како му стоји кравата; пада јако у очи, види сам да га Решпект изазива. Ту је и један каплар, па пише. Ритмајстор дође у јарост, па се приближи и запита га љутито како му стоји кра-

вата. Решпект му одговори да му у кравату руком не дирне: како тако стоји, он ће је сам поправити. Ритмајстор не само да му додирне, него провуче прст кроз кравату, и дрма га јако, вичући: „свиндур“, „рацка швиња!“, јер Пољак кад псује и хоће да увреди, најрадије том четвороножном животињом нагрди. Решпект га груну у прса, ритмајстор одфркне, али у тренутку прискочи и Решпекта по образу жестоко удари, да га одмах крв облила. Решпект ухвати одмах за гушу ритмајстора, и прикује га руком зиду, да се маћи не може. Каплар устаде, не зна шта да ради, хоће да виче аларм, али га Решпект опомене да то не чини, јер ће обоје с њим погинути, но да ће он сам ствар поштено уредити. Каплар на срећу добро је живео са Решпектом, а мрзи ритмајстора, и не мари да извуче фуру, само да га не удави. Решпект тако га стиснуо да му не да ни говорити, па онда ћуши га по образу, али га не окрвави, па му рече: „Ево враћам зајам“. Вели да га пушта, јер га се не боји: ако га опет нападне, он ће сабљу употребити; ако тужи, страдаће и он. „Знај, капетану, да се зовем Васа Решпект!“

И доиста пусти га, метне мараму да задржи крв и оде, а остави ритмајстора убезекнута, окамењена, не може да се разбере. Кад је к себи дошао, поче каплара укоравати да ће и он зло проћи зашто му није помогао, зашто није алармирао. Но каплар му одговори паметно да у регименти нема таква два који би Решпекта савладали, и да је алармирао, док би у помоћ дошли, од Решпекта не би од њих ни један жив остао; а сам ритмајстор је започео и окрвавио Решпекта, а овај га ћушио, а он би морао то по савести посведочити, па се не зна по ког би горе било. Но даје реч и заклиње се да неће ником о томе ни речце говорити, а држи да ће и Решпект у свом интересу то исто чинити, па најбоље да се ствар тако забашури.

Ритмајстор најпре прети, иде горе доле, мисли се да ли да затвори Решпекта, и опет проба, по-

кушава, тента каплара не би ли како уз њега био, но овај чврсто се држи, па ритмајстор каже му да се та ствар мало прећути док се не домисли шта ће чинити. И за чудо, ритмајстор је капитулирао.[1] Насртљиви људи обично кад добију лекцију, а они се повуку и забашуре. Каплар је одмах отишао Решпекту да му јави како ствар по њега рђаво не стоји, само нек ћути. Решпект му каже да се он није ништа ни бојао, јер се он бранио, а и за уво ритмајсторово нешто важи, не сме га тужити, но до душе неће ни он телалити. Па још и то дода да он предвиђа своју судбу, да ће или он са ритмајстором, или ритмајстор са њим једаред зло проћи.

Ону ноћ каплар и Решпект били су заједно, и добро су провели. Каплар из коже да изиђе од радости што је ритмајстор тако прошао; а Решпект опет као лав кад изиђе из борбе као победилац, ма и крвав, поносно растреса своју гриву, поносним погледом на каплара диже чашу, па се с њиме куца.

Ритмајстор ћути, али освета у његовом срцу тиња. Доћи ће прилика. Сам ритмајстор од сада не може му ништа, јер ако га буде и од сада дражио, биће горе. Но он ће то преко других чинити. Обрштар му је на руци; изради да се са ескадроном промени, да не буде у његовом ескадрону Решпект. Он преда свој ескадрон другом, а од овога прими његов. Оба ритмајстора присни су пријатељи. Наговори овог да гони Решпекта. Овај је на то готов. Свуд се налазе шпицлови и денунцијанти, па тако и овде. Један каплар из ескадрона пређашњег ритмајстора, ког је Решпект кушао, знао је добро да овај мрзи Решпекта, и некако посредно дозна да ритмајстор не би за зло примио кад би Решпекту у нечему наудио. Дође једно вече у биртију; онде Решпект седи озбиљно и пије. Пред њим пуна чаша. Каплар и не пита, но узме Решпектову чашу па непонуђен испије. Био је мало надеран. То је увреда:

[1] *Капитулирати*, лат, capitulare, предати се, овде у слислу попустити.

каплар вахтмајстору или испред вахтмајстора да узме непонуђен чашу и да испије, па још каплар из туђег ескадрона! То је много. Но Решпект још се умерава, само га мрким погледом пресече и рече му: „Ви, каплару, имате рђав обичај туђе вино пити“, па узе испијену чашу преда се. Каплар је био јак и уздао се у своју снагу; али шта је према Решпекту, кад је Решпект рис?

Но каплар смеши се, хоће да му пркоси, па како Решпект напуни чашу, а каплар руком за чашу. Но Решпект, ражљућен, дигне чашу и проспе каплару у лице. То каплар једва дочека, па ти на Решпекта, да га ухвати за гушу; но Решпект ђипи, спопадне га и сруши, и за тили час тако га истуче да су га морали кући носити и каплар осам дана одлежа, тако га насакатио. Решпект се сам пријавио. То је ритмајстор једва дочекао. Решпект је био кажњен, и деградиран, и премештен је из обрштарске дивизије у другу мајорску дивизију, други ескадрон, на штацију М. Осим тога у кондуити и то му је забележено да је „Quartalseufer“.

То је страшно, то је велики удар за Решпекта: кажњен, деградиран, премештен, и још „Quartalseufer“; онај Решпект ком су толики ђенерали и официри „браво“ викали, који је „дупли хусар“, то је страшно! „Quartalseufer“, та баш није истина, то није Решпект.

„Кварталсајфери“ звали се они солдати који су по два три месеца мирни, не иду у биртију, не пију вино, и новац куцкају; па кад накуцкају, онда изиште „урлауб“ на један дан, и ноћ овамо рачунајући, па иду од биртије до биртије, пију, па на послетку у каквој биртији се потуку, неке избоду, покрхају, поваљају све, па дођу и они с плаветним оком кући. Ту после на рапорт изфасују[1] каштигу, па су опет донекле мирни и куцкају, док им опет на памет не падне, па пик на ново.

[1] *Изфасовати*, нем. fassen, добити, навући.

Дакле Решпект оде на штацију М. као прост војник. То га је страшно огорчило.

На његово место постаде вахтмајстор онај каплар с ким је добро живео, то јест кога је трпео, и онај први ритмајстор дозва га к себи и рече му да га он препоручио на Решпектово место за вахтмајстора, као бајаги кад не би већ и онако на њему ред био. А то све зато да не приповеда како је са Решпектом прошао.

Инди[1], ритмајстор је цел своју докучио, осветио се.

Решпект као прост војник чеше коње, све сам пуцује,[2] тако као кад је регрут постао, и под позорљивим је оком.

Неће више никад постати у регименти вахтмајстор.

*

Аница је дошла за њим на штацију.

Сад му нико не смета, намеран је већ једаред њу за жену узети, ма га шта коштала. Само док се мало опет привикне новом стању, док својим владањем ритмајстора задобије да му иде на руку, и док се Аница стани.

Ритмајстор је чуо за њега, видео га је и у логору како је „бáку" победио. Био је племенита осећања, и у срцу јако је сажаљевао Решпекта; у поверљивом друштву рекао би да је прави хусар, али му се није хтео такав спољашно показивати, у толико мање што је већ унапред рђаво препоручен.

Ритмајстор га употребљавао да му јаше коње, и то му стање мало олакшало. Решпект је као солдат свуд на свом месту; нема замерке. Могао би му цео ескадрон поверити, особито у битци, и тај ескадрон ког би Решпект предводио не би се постидео.

[1] *Инди*, дакле. — [2] *Пуцовати*, нем. putzen, чистити, опремати.

Аница отвори биртију; новаца је имала. Добро иде, гостију доста, јер је Аница вредна, умешна и не сипа воду у вино, а и прилична је, да не кажем лепа, и чиста. Решпект је имао доста времена, да је могао к њој долазити.

Био је један каплар који Решпекта није трпео, а бацио је око на Аницу. Он није мислио да је Аница испуњена верношћу, да је та верност и љубав између ње и Решпекта страдањем дугим запечаћена. Држао је за обичну лепу лупачу која за региментама блуди као многе друге, и да и она мења срца као он ескадроне. Превариће се. Кад Решпект није онде, каплар је ту, па каплар занима Решпекта, само да он уграби времена сам с њом бити. Његова насртљивост несносна је Аници, и не једаред му је рекла да је се махне, јер ће зло проћи. Каплар се смеје, за то и не хаје, не боји се он Решпекта. И Решпект је приметио куд каплар смера, и својим понашањем у биртији да му знака. Но у колико Решпект Аницу већма чува, у толико већма љубав у каплару запламти. Он, вели, мора Аницу преотети. Али Решпект је челик биће гужве.

Решпект добије на двааст и четири сахата допуст, и оде Аници. Седи мирно, једе, пије Кад већ пред ноћ, али ето каплара, мало накресан, па и он седне; зна да има Решпект допуст, па му ништа не може. Каплар једнако пије, па неће да иде, а неће ни Решпект, само мери каплара. Овај се баш узјогунио, па све се са Аницом шали да Решпекту пркоси. У Решпекту све већ ври. Много му не треба. Аница каже да је време да се иде кући, каплар неће; каже: онда ће ићи кад се њему уздопада. И тако је трајало све до три сахата. То је каплар и чекао. Труби „ревељ".[1] Сад каплар устане па приђе к Решпекту, и пита га докле траје тај његов допуст, да се одмах искаже. Решпект каже: до десет сахати, кад је јуче наступио у исто доба. Каплар каже да није истина, већ само до „ревеља", и па-

[1] *Ревељ*, франц. réveil, устајање.

ложи му да се кући мота. Решпект неће. Каплар поче му пребацивати његову издржану казну и деградацију, и ухвати га за прса да вуче напоље, и виче: „рихтајг, марш!",[1] па му још опсује „рацког" бога.

Сад је већ прекипело, не може га више ни Аница уталожити; заборавио се на све, и на своју памет, крв му се на очи навукла. Одскочи, дохвати мало даље лежећи велики касапски нож, каплара једном руком шчепа за прса, а другом ножем пробурази га. Каплар рикне и сруши се. Још мало па је мртав. Аница вришти, јауче, косе чупа, падне на колена пред Решпектом, преклиње га шта је учинио, убио и себе и њу. Решпект мало стане, разгледи се; језа га спопадне кад види шта је учинио, узме чашу ракије, па по земљи ваљајућу се Аницу дигне, мете на кревет. Она је сирота обезнањена, лежи као мртва од несвести. Решпект је добро у лице погледи, загрли, стисне и пољуби, па узме кључ, изиђе напоље, и закључа врата, да не би патрола каква натрапала.

Решпект сав крвав оде у стан ритмајсторов и лупа му на прозор. Ритмајстор ђипи, гледи кроз прозор, пита ко је, шта ће. Решпект одговори да је он убио каплара, но пријављује се и предаје сам као убица: неће бежати, не треба му патрола, и показује крваве руке. Ритмајстор најпре, убезекнут, не верује му; био је Решпект рђаво описан, па је држао да је у пијанству што мање починио, па му то и пребаци да је пијан. Решпект заклиње се да је убио каплара. Ритмајстору није на ино, спреми се и одмах наредбу учини да се Решпект затвори. Још Решпект кључ преда.

Кад отворе врата Аничина, а оно каплар доиста мртав лежи, а Аница савија се у грчевима. Ту је већ и лекар, каплару се не може помоћи, изнесу га мртва на обдукцију,[2] а Аницу мало по мало поврате к себи, али онда и њу затворе, због сумње није ли и она при убиству саучествовала. Ствар се кон-

[1] Право, марш. — [2] *Обдукција*, лат. obductio, секција.

статује у истрази као што се Решпект исповедио; све се судара; знали су многи да је каплар за Аницом ишао, код каплара се нашли његови новци и све; дакле није „Raubmord“, лоповско убиство, већ убиство из прве фурије, и Решпекта осуде само на дванаест година тешке робије, а Аницу прогласе за невину.

Ритмајстор је Решпекта јако жалио; баш га хтео за каплара да начини да се то није догодило. Доцније, кад је чуо ђенерал, и тај га је жалио.

Но његов негдашњи ритмајстор, који је с њим насео, тај га није жалио, шта више тако се радовао да, кад је то чуо, други дан неколико је њих почастио, не казујући зашто: тако се његова ситна душа наслађавала том јадном победом, у којој је побеђени већи него победилац.

И шта је Решпекта до тога довело да баш убије каплара?

Опсовао му „рацког“ бога, Аницу је задиркивао. Је л' за то што му бога опсовао, или из љубоморства, или из оба узрока? До душе за Решпекта је могла бити и Аница сама томе узрок, јер је Аница била оквир у ком су била намалана његова страдања и нежна љубав. Ко у Аницу дирне, тај је напред могао знати да ће зло проћи, и да је каплар боље познавао Решпекта и Аницу, и сад би живео.

Решпекта одведу на робију у М. Аница оде у М. и онде стани се. Регимента је изгубила свог првог хусара.

XVII.

Стева Огњан живи код своје кћери Катарине и зета. Од како је ту, миран је човек. Фале га да не пије, нити иде код „Зрињија“, нити у мале каване, нити пева више „Hermine liegt in Zügen“. Сасвим је озбиљан човек.

Каква је то промена на њему?

Стева је био у детињству размажен, а рано

су му родитељи умрли. Имао је имања, али под небом није ништа учио. Нити је хтео заната, нити трговине; оно мало две три школе што је учио, то није ништа. Па тако је и био за ништа. Али опет, збиља, био је за нешто. У првој младости био је играч, „тенцер“, и да се на то сасвим дао, био би танцмајстор.[1] Дакле, у првој младости био је танцмајстор о свом трошку. Дође ли каква нова игра у моду, ту Стева мора научити, иде у Пешту само игре ради, па се врати и онда друге све он учи. Бал без њега не може бити. Такав човек мора се и у хаљинама на моду бацати; и то кошта новаца. Стева се лепо носио. Такви људи одмекну, траже лепа фина јела; и ту се сувише троши. Стева је био гурман, све само фина јела. Стева је изгубио рачун између стомака и времена. Дође време женидбе, Стева не може баш просту узети, него какву финију. Сваки пита шта је Стева Танцмајстор, клуподер, штуцер![2] Ту се размаже и веће имање. Дакле коју ће узети Стева другу него његову Катарину, таку исту као што је он, танцмајсторку, сулфиду,[3] помодарку, ма да нема ништа. Нашла врећа закрпу, нити су две куће покварили; воле се, волели се, али су се од љубави и појели. Кад је ко у добру рођен, а ништа не учи, а воли уживати, наслађивати, тај никад не броји године и имање пропадне. У таквој фантазији се Стева оженио. Кад је пропао, и жена га оставила без ичега, он је мислио да жена мора сваки залогај с њиме делити, јер је с њиме и његове залогаје појела; а кад она то није хтела, онда није ни чудо што се Стева побекрисао, пропио, и изгледао као луд.

Сад је сасвим друкчије. И да је Катарина тако удала Емилију као што је желела, то јест да је дошла до повише новаца, по Стеву би још горе било, јер не сме фалити, би га послала као луду у Деблинг, и тамо би као такав скончао, јер онда би

[1] *Танцмајстор*, нем. Tantzmeister, учитељ играња. — [2] *Штуцер*, нем. Stutzer, кицош. — [3] *Силфида*, франц. sylphide, галско божанство: вели се за витку и грациозну жену.

морао полудети, хоће ли неће ли. Сад је све то престало, па престало и Стевино страдање. Стева од младости по свом положају био је од те феле људи којима треба тутор у животу, који независно нису у стању живети. Али кад имаду добра тутора, онда су и они добри као јагањци. Таквом човеку мораш све у руке дати готово, јело, пиће, хаљину, па их можеш употребити да више заслуже него што потроше. Дај му што год да сам манипулира,[1] пропаде, умреће од глади.

Стева не само да је добар, већ предобар, и зет се фали с њиме, може му све поверити, у дућану и свуда, и више заслужи него што на њега троши. Познати његови, кад се с њим састану и кад му спомену што из његовог пређашњег живота, и не насмеши се, покаже се још озбиљнији. Неће ни чашу вина од другог примити. Сваки се чуди, и то већ тако траје две године, већ је издржао пробу.

Но сад се опет нова несрећа породи. Сирота Марија полуди. Кад јој је била дванаеста година, већ је Стева са својим имањем при крају био. Видела је кад се отац са матером први пут чупао. У Пешти, тек у пупољку, мора једнако мотати свилу са Петром. Мати је никуд не пушта да време не губи, јер мора се за фрајла Емилију заслуживати да учи гитар и виолину. Марија је увек ћутала и радила, нити се у шта пачала. Гледала је та чудеса, те шкандале што су отац и мати чинили, те русваје, рушења, чупања. Увек је била смутна. Лепа је била као Емилија, али лепоту њену просто ношиво је покривало, али на лицу си јој могао читати ону дивну, урођену, весталну[2] невиност. Кад је мати до ижице већ дошла, и кад је сестра примила, једнако је невесела била, а није се никад ником потужила. А и здрава је била као бор. Па вредна, радена. Да јој је таква била мати у младости, не би Стева пропао. Одједаред примете девојци да ником ништа

[1] *Манипулирати*, од лат. manipulus, руковати. — [2] *Весталка*, свештеница Весте у старом Риму, симбол девичанства.

не одговара, но само гризе нокте. Питају је шта јој фали, не зна ни шта је питају, ћути. Доцније почне косу једну по једну себи чупкати. Сви се поплаше, дозову доктора. Није му требало већ дуго штудирати. Марија не само да је већ изгризла нокте тако да јој крв иде већ гризе и месо. Сасвим је за лудницу. Јаве чика Јоси, доктори га увере да је тако, и о његовом трошку одведу је у Беч, па у Деблинг да онде остане, и остала је. Штета: да је остала здрава, без крајцаре могао би покрај ње ко срећан постати; овако памет јој вечити мрак покрива.

*

Маријина сестра Катарина тражи Емилију и матер да им јави ту несрећу. Већ нису код грофа, зато је Катарина знала, али не зна сад где су. Шиље, пише познатима на све стране не би ли ко знао што о њима. На послетку ослови их путем новина, но ни трага ни гласа.

Решпектова регимента премештена је у Беч; ту сам и ја.

За кратко време обишао сам и обиграо Шенбрун, Луксенбург, Белведер и Шперла. Лако је ту време провести. Већ кад сам сав Беч у прсте знао, хајде да видим и Деблинг. Упознам се са младим медецинарима, и добијем приступ у Деблинг.[1] Шта сам ту видео, доста ми је за цео живот, нити сам више од то доба зажелео видети Шарантон[2] и Бедлам[3]. Ту је пакао већ на овом свету. Водили су ме од једног до другог; ужасне сам ствари, то јест људе, видео. За по сата тако ми се смучило да сам казао: доста је. Да морам ту три дана провести, морао бих полудети. А полудети, луд бити, то је нешто најстрашније на свету. Рад бих већ натраг. Медецинар моли да још видимо неку женску. Доктор

[1] *Деблинг*, лудница у Бечу, — [2] *Шарантон*, мало место код Париза где су луднице. — [3] *Бедлам*, лудница у Лондону.

који нас води најпре није након показати је, мисли се, једва се реши. Медецинар ми каже: сад ћу видети једну врло лепу девојку.

Одведе нас тамо где је одељење од бесних луда. Најпре иде сам да види је ли удесан тренутак, да није у навали. Пусти нас. Једна лепа девојка, косе као у виле спуштене, никад је нећу заборавити. Очи дивље, разрогачене. Мал' се не окамених; познам је, то је Марија. И она ме позна, и ужасно врисне. Доктор нас брзо вуче напоље и каже нам да је близу навала, нас преда другоме, а он оде да је умирује, јер ће јој беснило доћи, па онда морају силу употребити. На срећу уталожио је, доказао јој да ја нисам ја.

И мене је то страшно тронуло, дрхтао сам, и доктор је то приметио, па, да ме мало разабере, каже да ће ми показати луде који нису опасни, но више хумористични, комични.

Има их у повеликим собама много, као у касарни, а има их опет у ћелијама. У једној ћелији видео сам једног трговца који је банкротирао, као што кажу, невино. Мали жут старац, преко шесет година, на њему стари капут, старе панталоне и напршњак, оклепан шешир, тако као што се обично трговац носи кад банкротира, па доктор каже да му ко ма какве хаљине да, не би примио, и једнако грди судије и адвокате. Каже да су му они криви. Опет у једној ћелији једна стара фрајла. Кад смо ушли, поклонио се доктор и ми, јер нам је казао то да чинимо. Она тако око педесет година, сува, мала, изглед интелигентан, на носу наочари. Штрикала је седећи. Одмах устаде, поклони се, и пита с киме има част. Доктор нас све редом представи. Пита је како се налази. Она сад удари у своју стару ноту, почне приповедати како је несрећна. Живела је на селу, имала је доста просилаца, а није се хтела удати. Остаде сама. Месни католички жупник заљуби се у њу, и годину дана је од њега у опсадном стању држана; молио је клечећи да му срце поклони, и она се смилује и капитулира. Но

после три године неверник узе другу за газдарицу, што је ову сиротицу јако коснуло, и мало по мало из дешперата дође у ово стање. Па онда напише одмах на једном листу грдње страховите против тога и његовог самог чина, и мени преда, и хоће опет друго да пише, али је већ тако у ватру дошла, тако је викала, да је већ време било уклонити се.

Сад опет у велике собе. Само ћу још два случаја споменути.

У великој соби кревет близу кревета; кажем, као у касарни. Једна бака лежи на кревету; код ње на столици у марами повезано земичака, меса, кобасица. Шта то значи? Боји се глади. Како јој одузму, плаче; како јој врате, весела и задовољна.

Мало даље код кревета свог стоји шнајдерски калфа, облачи се, и то са читавом церемонијом, као какав аристократ: уста напрћена, израз лица фумигирајући, и као да је цео свет његов. Шта њему фали? Доктор га пита: „Милостиви господине, шта вам раде беамтери?"[1] Он онда почне говорити како ће их већином растерати и друге довести, како је он гроф, има пет спахилука, и три куће у Бечу, и сад опет једну палату гради; како се жени и узима једну богату кнегињу. Ово је још најсрећнија луда.

Хајд' да оставимо Деблинг. Та три сата остаће ми док сам жив у памети.

И због чега сирота Марија тако пострада? Нека пресуђују доктори психијатри. Доста то да је она на жалост у Деблингу. Казаше ми да чика Јоса за њу плаћа.

XVIII.

У Пожуну је угарски Сабор.

Ту сад оци отаџбине кроје земљи хаљину. Ту сад можеш видети богата света у гомили, мањих,

[1] *Беамтер*, нем. Beamter, чиновник.

већих људи, митрополита, владика, грофова, посланика, лепих дама, Чивута и гризета.[1]

Коме је иоле могуће, дође да види онда Пожун. По себи пријатна варош, а још близу Беча.

Добијем допуст на осам дана и одем у Пожун. Два дана слушам на Сабору, па онда тражим друго шта да видим. Дивних је ту било лепотица; сокаци од њих кипте. Куд год ходим, свуд на лепше наилазим. Недалеко од мене, пред палатом грофа Вицаје, шећу се три женске елегантно обучене. На једној се и одавде већ познавало да је старија, но на оним двема да су младе; по форми лепе, али кокете, јер се једнако освр̂ћу. Дођем до њих, познам најпре матер, па — Емилију. Брзо се предомислим, нећу се дати одмах познати. Ко не би познао маркирано лице и личност и ход материн! Они мене нису познали. Младић у том добу за две три године јако се промени; кад од дечка постане момак, па још униформа, сасвим се преобрази. Нисам тако одушевљен био за њима да им се одмах јавим. Прођем покрај њих, и оштро их погледим. И оне мене добро погледе; оне две млађе баш кокетно.

Прођем, уђем даље у дућан да купим цигара, па их онда чекам, вребам. Пропустим их с друге стране нека иду, а ја с бока котојирам.[2] Оне једнако стрељају.

Мати се није променила, шта више рекао бих да још боље него пре изгледа. На образима Емилије приметио сам неку увелост. Иначе, фигура лепа. Она друга непозната лепа, но прилично старија од Емилије, бар десет година. Дођи ће до једне „ресторације“[3]; ту стану, договарају се, освр̂ћу се, и кад су већ улазиле, на мене су поглед бациле.

Лепо летње време, оду у башту, и седну на једном месту. И ја тражим места, па баш за истим столом до њих, у сујети или у уверењу да им неће бити противно; то се одмах по женскима, по зраку

[1] *Гризета*, франц. grisette, лако, женскиње. — [2] *Котојирати*, франц. cotoyer, ићи поред. [3] *Ресторација*, нем. Restauration, гостионица.

њиховог ока, позна кад нису противне, него вољне. Поклоним се, оне отпоздраве. Не могу ме по гласу познати, јер је окрупнио. Разговарам се с њима; једва су дочекале. Питам како, откуда. Кажу да су и оне дошле да виде Сабор, „Дијету". Све о самим грофовима, баронима и владикама говоре. Праве кокете. Емилија је лепа још и сад, особито за оног који је пре тога никад није видео; али велика разлика од пре и сада. Очи мало упале, онако као да нису три дана спавале, али ипак ђаволасте, слободне, изазивљиве; нема негдашње скромности. Говор слободан, па кад гледи, у зеницу ти гледи, — као да је удата. Она друга, види се да је лепа, али давно изгорео вулкан. И откуд све три саме ту, без мужа, без мушке родбине? Није то више она негдашња Емилија. Питају ме откуда сам, хоћу ли се дуже ту бавити. Но на послетку као да ме је Емилија познала, или је сумњала о мени: постала је мало резервирата;[1] у толико се већма она друга истакла. Кажу ми све, и где су одселе.

Сутра дан опет их нађем, али се с другима шетају, и то с мушкима. Пријђем и ја к њима, али мање пажљивости ми поклањају. Цео поход њихов није ми се допао. Распитивао сам о њима. Ко их је више пута виђао, слеже раменима, па се тек насмеши. Досади ми се, и одем к њима у походе. Јавим се, обе се убезекну, но брзо се поврате и почну ме о које чему запиткивати. Кажем им како опет прође сиромах Васа Решпект. Мати каже да није штета: „Вешала је давно заслужио". Приметио сам да се друга дама зарумени. Кажем јој да је Марија полудела; они не знаду за то ништа, и први мах не верују, но кад сам им показао и предао цедуљу, белешку из Деблинга, онда су веровале. Такву белешку баш сам већ са писмом и кући родбини послао. Сад обе у плач. Мати јауче, каже да је свему томе отац крив, сиромах Стева, а себе држи за невину. Дам им адресу, и они ће доћи у Беч да виде Марију.

[1] *Резервират*, франц. réservé, повучен.

Од њих се опростим, али, пре него што одем, морам о њима нешто од других распитати, јер ми је сумњива ствар била. Та друга дама имала је тако цифрасто име да га нисам држао за право. Ида Херцдијамант, тако ми је представише. „Херц“ и „дијамант“ уједно, — тога нема Наиђем на једног сензала који је све њих познавао. Херцдијамант, то је негдашња Матилда, она Решпектова Матилда, прави „херцомнибус“[1]; и живи лепо, и Бог знате откуд. Сад путује incognito. За Емилију каже да је била неко време код грофа Алмозина и грофице добро „пласирата“,[2] али мати је сваки час допаркивала и једнако новаца од грофа тражила, да отвара не знам какве „гшефтове“,[3] као дувански дућан, кафану, итд. И доиста добила је толико новаца од грофа да је све то могла имати, али је све проћердала, па кад гроф није хтео више дати, онда она дигне оданде Емилију, а гроф ништа се не противи. И тако курталише се матере, а и Емилију својој будућој срећи преда, где ће јој се боље водити.

Тако је Емилија прешла други степен преображаја у свом животу. Сад је већ одважнија и неодвиснија, као да је од двaест година старија, а још лепа; цео свет је њој отворен. Мати и сад каже: „Док је млада, нек види света; кад се уда, већ је теже: настане брига, породица“. Тешко је било матери са Емилијом први пут на живота лед стати; сад ће се већ лакше по њему отоцињати.

Најпре ће из Пожуна у Беч, да виде Марију, па онда ће у купке у Баден. Новаца за то имаду, види се по њима. И доиста дођу у Беч, у походе. Упутим их на доктора у Деблинг, па кад се добро исплакаше све три, — и Херцдијамантка је ту, — онда срећно отплејаше[4] у Баден на одмор.

Емилија и онако је прешла већ свој Рубикон, па, као год Јулија Цезара, куд год бродила буде, њен брод ће њезину срећу возити.

[1] *Херцомнибус*, нем. Herzomnibus, „омнибус срца“. — [2] *Пласират*, франц. placé, смештен, намештен. — [3] *Гшефт*, нем. Geschäft, трговина. — [4] *Отплејати*, брзо отићи.

XIX.

Кад је Аница дошла у М., прва јој брига била да Решпекта походи. Тамничар је знао већ целу историју Решпектову, и знао је како је овај стајао са Аницом. Иначе и човек је по себи добар и милостив био, а и Аница му коју мангуру гурнула, а тај кључ и тамнице отвара.

Добила је приступ. Како се сиромах Решпект обрадова када је види! Аница му пала око врата и сузе рони, оплакује судбу Решпектову. Па шта то тако веже Аницу Решпекту, кад хиљадама би се других у таквом случају мануле човека ког је понашање у животу изван реда, и тражиле би удадбом друго мирније пристаниште? И зашто Решпект због тога што Аници двори[1] каплар, баш да га убије? Аница зна да су је као дете купили; зна да је и она имала родитеље негде, па не зна ни где су, ни ко су, јесу ли живи, и како да их потражи, кад им ни трага нема. Када су је купили, дали су на оној лађи с које су Аницу узели Решпектовој матери цедуљу на којој је било забележено име девојчета: „Ханка Глучак, из оравске столице". У њеном детињству ругали јој се да су је купили за саћурицу мекиња, да се не зна откуд је пала на земљу, па Софија, газдарица Игње Решпекта, не једаред јој је то у љутини пребацила. То је морало болети. Решпект опет, мислила она, изгубио матер, а отац тиранин, и он је остављен као и она. Ту се већ у детињству због наличне судбе симпатија изродила. Нема он никог, нема она никог.

Решпект, опет, од свију на свету остављен, једина га Аница оставила није; то му нико из срца ишчупати не може, и ко Аницу дирне, тај мора пропасти, тога Решпект мора утаманити, ма он ко био, па ма и сам пропао.

Имао је тамничар више деце, али једна кћи од осамнаест година тако је наличила на Аницу,

[1] *Дворити*, удварати се.

премда је ова много старија била, да нико не би рекао да нису родови. Одмах су то приметили и тамничар и његова жена, и изродило се међу њима неко узајамно пријатељско нагнуће. Сам тамничар мало по мало, па је гледао као да му је кћи. У толико боље по Решпекта, јер му тамничар покрај ње на руку ишао, у колико је само могуће. Давао му испод руке књиге да чита, и у ординарним пословима штедео га, често га правио за „марода“.[1] Свештеник који га је исповедао био је добар Србин, и њему га тамничар препоручи. Каже му да није рђав као што му је досуђена казна велика: у фурији је, поштење бранећи, ниткова убио. И тамничар има женске чељади, мора тако говорити. Свештеник му шиље књиге какве је год само имао, и молитвене и „мирске“, а Решпект опет њему од коњског репа лепе ствари прави.

Аница би рада биртију отворити, да готов новац не троши, али боји се да опет не дође до какве несреће, а и Решпект не допушта, па се мане. Остане код тамничара, ту помаже, а иде и по јаким кућама прати и пеглати. Тамничар, што год даље, све већма Аницу бегенише, а тако и цела породица. Аница, кад год би му у очи погледала, увек би се насмешила, а кћер љубила. Кћи је сасвим откинуто очино лице, и то се јако познаје, ма да је тамничар већ оматорио. Како је Аница чула име тамничарево, одмах је мислила да је од њене родбине. Аница се није звала друкчије, па ни писала, већ Аница Огњанова, па зато није марио ни покојни Игња Решпект; па и тамничар држао је то њено име истинито: да је друго Решпект, како се Васа писао, а друго Огњан. На послетку, он се о том није много пекао. А тамничар се звао „Палко Глучак“. Аници пало њено име на памет, па најпре сама себи не верује; извади из недара цедуљу, где је као аманет носила, одвије па чита да ли је тако. Баш тамо стоји, да

[1] *Марод*, војнички израз у аустријској војсци: јављен за лекарску помоћ.

се чисто ипак прочитати може, ма да је артија већ искршена, „Ханка Глучак“. Гледи боље тамничара: бадава, има породичне црте; мучи се хоће ли с бојом једаред на среду, да се испитају ко је откуда.

Глучак једаред приповеда деци да, кад је још код регименте био, једне године таква је велика глад била да су људи од глади падали као муве, да су морали децу у Пешту шиљати и продавати, јер иначе би сви поскапали. Сад је већ Аници доста. Обузело је сродствено осећање, — крв није вода. Извади из недара артију и преда тамничару да прочита. Овај прими, чита: „Ханка Глучак из Ораве“, пита је откуд јој то, јер је то прави Словак писао, немачко-готским писменима, и ко је та „Ханка Глучак“. Аница покаже руком на прса да је она та. Сви се убезекну. Почне им приповедати како су и њу са многом другом децом због глади продали, управо поклонили, јер оно неколико форината био је само „трингелд“[1] за путни трошак, и да не зна је ли ко од њених родитеља жив. Тамничару кану сузе низ образ, устане, загрли је и пољуби. Не сумња се да је то његовог рођеног брата кћи. Сетио се и знао је да је његов брат Јано Глучак имао двоје дечице, једно мушко друго женско, и то опомиње се Ханке. Нема сумње, то је његовога брата кћи; сви се грле, љубе; сви су уверени, позна јој се по лицу да је род. Тамничар и то јој да на знање да јој је и брат умро, и сви, да никог више нема осим њих.

Но сад је други положај за све њих. Ако се дозна да је она њему род, биће промене: могу Решпекта у какву другу тамницу у другом граду преместити. Зато свима наложи да се нико не усуди што о томе говорити, а још и то дода Аници да Решпекту да на знање како ће он пред другим према њему увек оштар бити, и псоваће га каткад што је тако много „марод“, само да се не сећају.

Кад то чу Решпект, мило му је било. Сад је

[1] *Трингелд*, нем. Trinkgeld, напојница

Решпекта напала жеља да чита. Што није чинио у детињству, сад хоће да накнади из дуга времена. И доиста, чудноват је дух човечји и његова радња. Када се на што присиљује, даје се отпор и у самој науци, па у тамници се тако што уради и научи на што пре тога несрећник ни помислио не би. Решпект, који је у детињству бежао од књиге као ђаво од крста, сад гута а не чита. Све што добије прочита, и повише пута где запне, не разуме, а он иште такве књиге које опет то тумаче. Постао је, истина, надрикњига, али такав да му се чудити мораш. И тамничар израдио му да је он сам у једном казамату, јер је најволео сам бити; па тако усамљен, од других предмета незаузет, памћење му се на његовим предметима изоштрило, и што једаред два прочита, то му се из његовог мозга више не избриса.

Кад је у регименти служио, старији камарати приповедали су колико су вароши и земаља прошли, па се млађима подсмевали који нигде нису били, и многи своју капитулацију на једној штацији испунили, што код коњаника није реткост. Решпект мало је света видео: мало у школи, па солдат на два три места, па двапут на робији. А рад би знати како је по свету. Кад добије какву географску књигу са мапом, он и пет пута прочита. Из дуга времена, а и од воље, проба мапе правити. Аница му доноси све што треба, и мало по мало такве је мапе почео правити да се и сам тамничар дивио, а из потаје додавао му преко Анице оруђа нужна, баш и против тамничарског прописа, где би тамничар, да се сазна, надрљати могао.

Од свештеника добије књиге географске о Аустрији, о Турској, Старој Србији, и једну о новој младој Србији, о Црној Гори, мапе од Капараја и Мекинтоша; свештеник је био познат, па му по вољи све карте истраживао и шиљао. Кад му је у руке дошла српска карта, он стане па се мисли. Пробудио се у њему први инстинкт његова детињства. Пало му на памет да је његова рођена варош насељена „из Србије“, да је у средини Мађарске,

и да је ту закопана српска радост и жалост, јер негда су били славни, а сад изглодани. Паде му на памет: *Ми же Сент-андрејци, цјелог свјета славни.* Мисли се, Бог зна није ли несрећан што је Сентандрејац. Јер не може бити друго него Србин, а не да му се бити Србином. Али опет га узбуди кад види српски грб, кад види мапу, било старе, било младе Србије. И кад му падну на памет јуначке песме о Краљевићу, Обилићу и Страхињ-бану, слепице и слепци гуслари, дух му се сасвим преобрази, желео би онамо откуд су његови стари дошли.

Мапу Србије, Турске, Аустрије и Италије ваљда је десет пута копирао, па је знао у њима свако место и положај. Ако је и неук, а самоук, али његово памћење, фантазија и срце све је то накнадило. Каткад, замишљен, гледи на мапу Турске. Онде је Метохија, откуд су његови дошли, па онда Приштина, Призрен. Уздахне, па шкрипне зубма; ту би се волео са Мујама тући. Али знао је и о другим земљама доста у земљопису и историји. Српски робијашки свештеник — Бог да му душу прости! — био је честит човек, који је свој положај љубио. Умро је доцније од јехтике. Под видом исповести, а каткад и због тога, и онако световања ради, састајао се попа са Решпектом, и онда би га преслушао и храбрио да не очајава, и таквом приликом додао би му какву књигу.

*

У Решпекту је остала страст на лутрију метати. И ту је срећан био као свагда. Добије једаред шест стотина фор́ината. Поклони тамничаревој кћери на удадбу двеста фор́ината. И заслужио је то тамничар.

Замоли тамничара да каже да је болестан и да жели чешће са својим свештеником разговарати се. Пошље се лекар да види је ли истина да је болестан. Добар човек, каже да јесте. А који је робијаш здрав? Зар душа није болесна? Дође све-

штеник, и то пред вече, тек што није мрак. Тамничар приправи вина, нико их неће знати.

Свештеник, млад удовац, срдачан, дође Решпекту, мисли доиста да је болестан. Решпект му каже да је на лутрији добио, њему новац не треба, хоће да подели. Моли га да прими у спомен од њега сто форината. Људи смо, вели: ако је робијаш, није престао бити човек. Попу зато опет моли да му жељу не квари, но да прими за толике њему учињене услуге. Попа се најпре устеже, па онда прими. Сад му Решпект пружи бокал вина да пије из њега, па за њим ће он пити. Исус је на крсту лопову опростио, нека прими и он од њега у знак пријатељства; и попа, осигуран да неће нико доћи, јер је тамничар све то тако наредио, а иначе свештеник, као исповедник, може се код њега и дуже забавити.

И доиста Решпект исповеда му се, ма да и пије из бокала; та после исповести и онако се вином причешћујемо, па била већа или мања порција, само кад је по души исказано. Решпект исповеди да он није украо оне драгоцености због којих је био први пут дванаест година на робији. Он је волео Матилду, па је узео на се сав њен грех. Но она га изневери кад га заточише; писао јој да на њега не заборави, а он доби парче писма, од њене руке писана, да она са робијашима нема посла. Па сад и то исповеда, ако се икада ослободи и нађе је, да ће је убити, ма никад раја не видео, него управо у пакао одјездио. Попа га теши да то не чини ни онда, јер с тим још горе; али Решпект не одустаје.

Попа, да га утиша, окрене други разговор. Он је био српски шовениста који је држао да се за десет година мора обновити Душаново Царство, зато је и шиљао Решпекту сваку нову српску књигу, да и њему лагано своју веру накапље, распростањавајући тиме српски дух. Започне како је Решпект срећан на лутрији, па кад му Решпект каже колико је већ у животу на лутрији добио, чуди се, пита га да ли би престао метати да добије сто хиљада.

Решпект каже да не би. А милион? И онда не би; ни сто ни двеста милиона да добије, ни онда не би престао. „Но то је већ страст“, вели попа. „Па шта би радио с толиким новцима?“ пита попа. „Би л' држао сто коња, вазда каруца, и како би живео?“

Решпект каже да ни онда не би Бог зна како живео, али знао би све те новце употребити. На што? Сад ће му Решпект одговорити.

На сточићу жижак чкиљи, зрак баца на бокал, попа седи на ниској столици, а Решпект на дасци, па најпре понуди попу, па онда се сам напије, и почне овако приповедати:

— Ја да имам двеста милиона форината, истерао бих Турке из Европе. Истерао бих их још много јефтиније, али само хоћу да одговорим на питање шта бих с толиким новцима чинио. Прво, отишао бих у Црну Гору, па бих казао владици да нисам дошао за друго но да правимо Велику Србију, Душаново Царство. „Ево новаца, не тражим да будем владика, ни кнез ни цар, но само да ослободимо, па ма ја ништа не био.“ Начинио бих у Црној Гори један велики арсенал, доста тополивница, и фабрику свег оружја. Па онда начинио бих једну војску од педесет хиљада људи, и само две хиљаде коњаника, осим тобџија. Врбовао бих од свију страна, ма откуд ко дошао. Даље, док би се ту оружје правило и све организовало, наручио бих у Америци једну флоту, од самих „флибустијера“[1], па бих је још добровољцима, већ увежбаним, напунио, и ма где прам Црне Горе искрцао се, а шат би од Јадранског Мора штогод помоћи дошло. Осим тих организованих по свом војеном реду, скупио бих и организовао још и нередовну војску. Од ове један комад, са припомоћу нешто регуларне бацио бих на Арнаутлук, а други на Херцеговину, продро бих у Босну и све подигао; онда би се и Србија морала умешати, или, ако не би хтела, онда бих послао њима кроз Босну преко Дрине нешто војске као

[1] *Флибустијер*, франц. filbustier, пустолов.

госте или фифоње,[1] да их у сватове јуначке позову или доведу. Наравно, најпре бих преметнуо до Дрине све низаме редове, башибозуке, аге и спахије, који би још и сад били изметници, издајице свог рода, па бих гледао да што пре, ма шта коштало, освојим Сеницу и Нови Пазар, а Србија с половином да притекне у помоћ овде, а половином код Ниша да задржи Турке док ми овде посао свршимо. Двадесет хиљада задржао бих у резерви.

— Али шта ће на то Аустрија казати? рећи ће попа.

— Онда се треба тући и против ма какве велесиле. Против аустријског фланкирања[2] наместио бих ту резерву косо до Уне, и јаким шанчевима бих се поткрепио где треба, да противустанем и одржим се, а шат не би ни Румуни ни Бугари мировали, или бар им мировати не бих дао. Негда шака Нормана освојили су Апулију, Америка Шпањолска ослободила се у битци код Ајасиско са пет хиљада против много веће силе, па Швајцари су то исто показали код Семпаха и других места; па и код нас, кад се већ од толико времена пева: „Три смо на једнога“, пробајмо са „једним на тројицу“. Тако се граде и одржавају отаџбине! Ако то није, онда треба жице на гуслама покидати, и све песме у море бацити. Дође ли Русија, нека је, неће она сама бити ту; доћи ће и друге велесиле, па ће се помешати, па и то је за време. Па кад се једаред све пореметн, оно старо турско опстати не може. Даље нећу да говорим, премда бих могао још којешта додати. Ја знам да ће ко казати: то су сањарије, фантазије. Па нека! Само сам хтео то рећи да бих знао и милионе трошити а да на себе не потрошим.

— Но то је баш фантазија, рече крстећи се попа, па се диви, тек што не каже: „Буди Бог с нама“. Па се крсти, главом маше, откуд у робијашу такве мисли. До душе мисли су криминалне, али и Решпект је у криминалу.

[1] *Фифоња*, сватовски чауш. — [2] *Фланкирање*, франц. flanquement, ударање с бока.

Попа би још мало дуже остао, али га Решпект мало збунио не оним што би против Турске, но због тога што је и Аустрију умешао. Како би фланкираном положају Аустрије на пут стао, и какву би он чекао помоћ са Јадранског Мора? Није ли он на Бокеље мислио? Страшно! Он је војени патер,[1] могли би му пребацити да је слушао велеиздајничке речи, те би могао и под одговор доћи. Може ко чути, прислушкивати. Зато, као форме и коректности ради, малко као пребаци Решпекту што тако слободно говори, и да се чува пред другим тако што говорити. То му као савет да.

Опрости се и оде. Ма да му је казао да је фантазија, кад је попа кући дошао, легне, па сам у себи мисли. Вражји човек! Нешто може имати и право, само не сме се тако што ни говорити, јер Метерних не само за такав говор, већ и за такве мисли затвара. А онда је Метерних владао, и ужасна бечка полиција, „црни кабинет", а шпицлова свуд доста.

Тако Решпект проводи време, а доброта Аничина и човечанство тамничара стање му олакшава.

XX.

Настала је година 1848. Фебруарски банкети срушише у Паризу орлеанску династију. Потресе се цела Француска, за њом Италија; дође ред на Аустрију. Само у Турској, у том европском „Цинзибару"[2], за чудо и приповест, мир и тишина влада. Цела Немачка сплетена, збуњена. Русија као укочена гледа на Француску шта ће онде бити, и мисли се: ратос и Турске и Цариграда! Само је Блистателна Порта своју Јанусову капију затворила, канда је вечити мир настао. Нико се не миче за тужну рају, нити Србија, нити посестрима Банија, а Мује комотно тутунишу: „Алах ил алах! Ђаури нек се међу собом кољу!"

[1] *Патер*, свештеник. — [2] *Занзибар*, острво у Индијском Океану.

У Бечу истерају Метерниха, у Пожуну Кошут жари, у Загребу и Карловцима саборишу; граја, жагор свуд, док не дође Револуција, или, мало мекше да рекнемо, покрет. Срби траже војводину. Већ се зато и покољу. Дођу у помоћ из Србије. Мађари од којекуд своје регименте кући довлаче, приправљају се за одбрану и нападај. Свуд је пламен букнуо.

У тој великој промени, настане и код Решпекта промена. Глучак тамничар буде премештен у О. за тамничара, на много већу и бољу штацију. Нов тамничар дође, а Глучак са породицом оде. Било је ту плача од Анице и породице. И Решпекта канда је гром у прса ударио; зна да никада више таквог тамничара неће имати. Али шта ће? Мора се судбини покорити.

Сама Аница и Решпект остану. И попу преместе у Италију.

Нов тамничар је строг; држи се строго прописа, и већ Решпект нема оно што је имао. Како је чуо да нов долази, предао је Глучку све излишне ствари, и сад је у казамату само Решпект, даске, слама, ћебе, јашкреби[1] и пацови. Шта више добио је и коморате, чему се Решпект ни најмање не радује.

Покрет је потресао и самога тамничара.

Већ се којегде туку. У Галицији лежи регимента „Виљем"-хусари. Узбуни се регимента, хоће кући у Угарску. Обрштар и остали штабни официри држе је у запти, али ништа не помаже. У тешким околностима ритмајстор Сонтаг изведе регименту из Галиције и доведе кући у Угарску. То је свуд страшно бројало, и глас је допро и у Решпектов казамат, јер недалеко одовуд промаршировали су. Тај глас узбуди чуство слободе у Решпекту. Неће више да буде роб, хоће да се ослободи. Неколико дана премишља како би то произвео. Коморату ком налако поверити се, зло, али сам по себи и са собом не може ништа. Решпект је имао скривених новаца. Једном се, коме том, мора поверити. Један му се

[1] *Јашкреб*, јакреп.

наклоним показао одмах у почетку. Има човек код куће породицу, за њом тужи како се она рани, и проклиње живот свој. Решпект види да искрено говори, а није имао никаква узрока лисичити. Тај је имао у месту земљака, с ким се каткад уз пут сусрео и по реч две прословио. Каже му Решпект: кад би му на руку ишао, он би га помогао, па и његову породицу, па му већ пре тога неколико пута понешто новаца дао.

Коморат на то пристане. Решпект није имао никад присна, интимна комората, па је могао лако накаљати. Сад већ што му драго: ако овако не иде, он ће пре или после ма како ослободити се. Решпект и његов колега испод руке купе прње од старих хаљина. То после Решпект склапа, крпи, да изиђу какве просјачке хаљине. Стече и стару капу, и подеране ципеле. Осим тога, тај колега, по упутству Решпектовом, добије из потаје преко поменутог свог земљака, а овај опет од Анице, мало боље хаљине: један капут, панталоне, напршњак, ципеле и капу. То је трајало месец дана док је Решпект све то парче по парче добио. И то је много муке стало. То је ишло по теснацима, по телеграфу мига, испод гуњца, и свакако, све у највећој опасности, јер у сваком тренутку могла се ствар приметити. Добио је Решпект и један нож, и парчета од гвожђа. Решпект, кад има времена дању, крпи, склапа старе хаљине, а ноћу тестерише окове у саставку, где је најтање, и што се може сакрити.

Један дан изићи ће сви робови на велики посао. Сад је време ту за Решпекта. Договори се са моратом: Решпект ће се обући кад се казамати отворе најпре у просјачке хаљине, а под гуњцем робијашким, у једној марами, завезаној гужви, понети боље хаљине.

Отварају се казамати, излазе робови. Тамничар иде од врата до врата па отвара, и зове их напоље, па онда опет даље. Робова доста, а само два солдата стража. Скупе се да их тамничар преброји. Сад се миголе као чикови. Решпект разгледа на три корака од њега један теснац кланац, али ту је баш

стража. Решпект гледи на комората, а комормат на њега: ту је одсудан тренутак. Тамничар виче где како треба да се ради, и она стража од теснаца приближи се клупчету. Један тренутак нико не пази. Решпект опет приближава се кланцу. Сад комормат громким гласом још запита тамничара одакле ће почети посао. Сви сад гледају на уста тамничару. Решпект завије у кланац, у тренутку разломи у саставку већ до најтање претестерисане окове, скине и баци са себе гуњац и робијашке чакшире, под руком гужва хаљина, па јури даље, на поље, преко јаруга и потока, баш онуда куда се обично слабо иде. Комормат двапут затракује тамничара питањем, да се овај ражљути и на све заборави.

Кад су се раштркали, баци око тамничар на све стране не види Решпекта. Повиче, скупи их опет: нема Решпекта. Пита куд се део: нико не зна. Сад тражи га на све стране, даду из топа пуцати у знак да је роб побегао. Нашли су у кланцу и окове и робијашке хаљине. Потера иде на све стране, али Решпект не иде обичним путем, него онуда где је најтеже, и куд и сама потера допрети неће. Решпект иде сасвим противним путем. Дође у једну шуму, ту се преобуче у боље хаљине, новце је имао пре тога на телу привезане, па иде даље. Још није било онде телеграфа, па то бегство није се могло на све стране означити, и тако Решпект сад лево, сад десно, пут Пешти узима, нити га ко узнемирава. Комотно дође у Пешту. Одене се, па прва му је брига била да дочека Аницу. Аница је за онај мах држала кола у приправности, па како чује топ, одмах избегне скупа са главним пртљагом, а ситније ствари остави. И добро је чинила што се за времена уклонила, јер и њу тражише да је на одговор ставе. Кочијаш био је са својом породицом њен пријатељ, и кад се вратио, ма да се знало и видело да је он возио, тим опет нису ништа докучили, јер се њега роб не тиче: по њему може бегати куд хоће. У првом селу, сасвим у противном правцу, оставио је, и тако се и ту изгуби траг.

Дође и Аница. Кад је опет види као слободан човек, сузе рони од радости. Није шала толико у ропству провести, најпре дванаест па онда три године у ропству провести, петнаест година најлепше младости! И још га то није срушило!

Решпект је дао још у тамници коморату за услугу у напред педесет форината, и толико је његовој породици послао.

XXI.

Решпект сад већ слободан човек, тражи себи стан где ће седети док не окрене на лево или десно· Али дуго и не може чекати, јер без занимања не може бити: новац ће размазати што га Аница има‘ а и онако, може ко на њега натрапати. Иде сам па тражи. У мађарском сокаку куд пролази, има таблица на капијама где се стан издаје. Но у овом сокаку јако је заступљен demi-monde,[1] женске беспослене, а сироте. Хајде да види: неће ни онако дуго ту седети. Уђе у једну кућу где види таблу, и пита ко издаје квартир. Дочека га једна старија госпођа и уведе га у собу; каже му да има још једну собу за издавање, и то за нежењеног или за удовца, па отвори врата. Онда на прозору гледа једна бледа женска, устане, поклони се и мери Решпекта од пете до главе.

То је Емилија и њена мати.

Решпекту паде у очи мати: чини му се канда је познаје. Каже да му се соба допада и уједно пита коме се има пријавити. Госпођа не таји своје име, каже му да је Катарина Огњанова, а фрајла њена кћи. Решпект није се преварио, у детињству још ужљебио му се лик Катарине, јер њено лице доиста је маркирано било: ко га једанпут видео, није га више заборавио. Решпект пријави се под трећим именом: није ни Решпект, ни Огњан, неће

[1] *Demi-monde*, франц., „полу свет“, проблематично женскиње.

да се дâ познати. Има за то довољна разлога. Катарина не таји своје име. Она је опет пропала, па у том паду држи да јој то штогод помоћи може ако прстом показати може на своју бољу родбину. Са своје кривице пропалице увек тако раде.

Решпект неће да јој се јави, јер рад је дознати како су оне до тога дошле, и дознаће шта је са целом породицом. Она га неће познати, јер од детињства га није видела, па какво је од тог доба преображење код Решпекта! Решпект се одмах досети и реши шта ће чинити. Каже им да ће он узети једну собу сам за себе, и платиће што год ишту у напред месечно, само да му даду кључ од капије и особен улазак у његову собу, а он ће бити миран кирајџија. Слабо је и ноћу код куће, а дању још мање. Погоди се, и први месец исплати. Нађе у петом сокаку још једну собу, и ту се настани; Аници пак приповедао је на кога је наишао. Аници се најпре то није допало, али је Решпект умирио.

Када је Решпект у будимским казаматима чамио, Аница у свом дешперату дође и код Катарине, онда кад је почела свилу мотати и кад јој се прилично водило, не би ли се и она смиловала на Решпекта и штогод му послала, да му у нечем олакша. Катарина је нагрдила Решпекта, казала је Аници да је Решпект за вешала рођен, и камо срећа да му није рода познала, и њој рекне да јој никад не долази. Шта ће њима којекакви робијашки прапорци и кноте[1] о које она не би ни ципелу обрисала, а не да се с њом дружи! То је Аници тешко пало, и остало јој у живом спомену.

Тако се Решпект с нешто пртљага онамо досели.

Решпект је долазио сваки трећи дан. Чуде се што га сваки дан нема, но он им да на знање да и у Будиму има посла, и каткад онде остати мора. Решпект их по мало искушава. Све се боље и боље упознају, и постану поверљиви једно другом. Он дâ каткад и ужину о свом трошку правити, на што је

[1] *Кнота*, нем. Knote, чвор, фигуративно: простак.

Катарина готова, и одмах прави питу са сиром, од које је она велика љубитељка, а и знаде је направити баш као што ваља. Решпект је тако у средини између тридесет и четрдесет година, истина намрштен, али ипак још угледан, чист човек; а војничко га држање узвишује. Емилија служи, и кад питу метне на сто, баци умиљато поглед на Решпекта, уста упија: и онако су мала, прави их још мања. Бог зна, мисли се, каква срећа још може испасти са тим пасажером! Па каква је Емилија сад, а каква је негда била! Бледа. упаднута лица, још је нешто очи диче. Није ружна, али тако изгледа као кад цвет мраз уштине; свежина отишла је. Није ни чудо, ово је већ њен трећи преображај, и све на ниже; негда она лепа, дична Емилија, сликарски узор, сад јој ни кокетовање већ добро не стоји. Кад улицом пролази, слабо ко на њих и гледи, више она на њих гледи, која негда пролазећи као у хајки наметљивих удворача није смела око к небу дигнути.

Решпект једнако заваћа да му о њиховој прошлости и о родбеним одношајима приповедају. И оне му радо приповедају. Несрећни људи радо приповедају из свог живота, само кад их ко радо слуша. И тако сад мати, сад кћи, приповедају му, али мати понајвише. Језгро њихове приповетке о прошлости ово је:

Најпре мати опише њену удадбу; како је ту почетак њене несреће; да је могла за много бољег поћи него што је њен муж; да је исти био лењ, расипач, пијанац, тако да га је морала једанпут у лудницу дати, и да је сад код кћери, и од њене милости живи. Каже даље како му сва родбина не ваља: један између њих велики господин, обогатио се, и узео „машамоду“, која није ни слушкиња према њој; како је опет имала другог девера, неког Игњу Решпекта, неку луду, који се на послетку пропио и умро, и после себе оставио сина правог обешењака, који је због велике крађе дванаест година робовао, и сад му нема ни трага ни гласа. Без сумње, мора да су га већ гдегод обесили, јер тако што неваљало

није нико родио; па онда девер, чика Јоса, није хтео помагати, и морала је сама својом муком четворо деце ранити. Даље, кад се већ није имало куда, дâ Емилију код грофице Алмозинке за demoiselle[1], и једну кћер уда, а друга је у лудници, и ту мора својом муком издржавати, а син сиромах умро. Емилији је добро било у кући грофице, шта више и она је, мати, оданде велику помоћ добивала. Али ту је била опет та несрећа што је Емилија врло лепа, па грофица постаде љубоморљива, и морала је Емилија грофице кућу оставити. После тога нека фрајла Матилда — која је због Решпектовог сина накаљала да је морала и своје име због тога променити, и од тог доба прозвала се Ида Херцдијамант, и која је Емилију грофу препоручила — узела је Емилију покрај себе, па покрај ње и мајку, и с њом неко време путовале, и добро им је било. Али после тога уда се за једног богатог старог господина који јој је све писао[2], а оне сироте остадоше саме без мушке главе. Па бар сирота Емилија да добије добру партију. Сад пак остале су саме, без помоћи. Чика Јоса, њен девер, умро је, па им засад није ништа оставио, но морају чекати док стрина умре. Онда ће добити леп новац. И ко би сад Емилију узео, не би се кајао.

Решпект је све то пажљиво слушао, и у себи забележио, па онда пита где је та фрајла Матилда удата, и како да их сад не помаже. На то мати одговори да седи у варошици Е., па јој је писала више пута, но одговора да није добила. „Е бадава, вели, она је срећна, па јој није до туђе бриге.“ На све је заборавила, но док мало новаца добије, одмах ће онамо ићи, и нада се да јој неће бити за бадава, јер и Матилда је њима у нечему обвезана.

Решпекту је то доста. Каже да ће им дати за пут новаца да иду код Матилде, ако мисле да ће се што онде помоћи. Тај предлог прими се с радошћу. Пита их Решпект колико им треба. Они прорачу-

[1] *Demoiselle*, франц., госпоћица, дружбеница. — [2] *Писати*, у смислу: завештати.

нају, и он им изда, са опоменом да одмах сутра иду и да сав стан затворе и кључеве понесу, а он ће до њиховог повратка у Будиму бити. Тако и би; оне се спреме и сутра дан оду. Решпект је све то Аници испричао, и сад чека њихов повратак.

Четврти дан врате се, но безуспешно: мати бесни као фурија, Емилија снуждена. Кад су дошли до Матилде, а Матилда се у лепом двору са старцем шета, а покрај ње још један млади двори. На њој сама свила: ту је богаштина. Мати трчи Матилди, дигне руке да је загрли и пољуби, но милостива г-ђа Матилда отисне је од себе и викне: „Какав је то безобразлук, мора да је луда!" Бадава се Катарина јавља, показује на Емилију. Аја! Матилда никог не познаје. Каже да их никад није видела, и да се одмах чисте. Емилија плаче, клекне, и руке дигне горе. Нема пардона, Матилда их не познаје. Сад ђипи старац и млади, вичу на слуге да те безобразнице избаце, а оне несрећнице дигну се и формално избегну. Тако поступа негдашња „Ида Херцдијамант".

Тако се жалосно врате.

Јадна та Катарина, још се није опаметила!

Матилда је тако исто и с њима као и с Решпектом поступила. Од добре куће произишла, но лепа, размажена, родитељи јој наскоро умру, васпитање јој било истопрчено[1] господско понашање, кокетовање. Није још знала да је ко љуби, већ је била заљубљена; није знала да ли је заљубљена, и већ јој се који допада. Ту после Амор, Бахус и Марс имали су своју жетву, добру бербу. Побегла је од тутора за једним официром. Ту је већ и она у сталежу регименте, а регименте се мењају, па и она мења гарнизон. Она је деградирата; буде проста собарица; кокетује с Решпектом; похара газду; буде затворена и прође кроз моралне шибе; унесрећи Решпекта; буде ослобођена; постаде „омнибус", светски сензал, светска подлога; баца халов

[1] *Истопрчен*, смешан, усиљен.

на невине. Продаје као рибу на вашару, а риба од главе смрди, па и њена роба буде стрвинска рана за животиње које од тога живе. У греху огрезнула а незајажена, својој демонској страсти нове жртве доноси, и у гасећој се стидљивости похотљиво јој око сласти налази.

Емилију је с матером на душу узела. Награда јој од грофа није изостала. И то још није било доста, већ је Емилију и даље вукла, и гурнула је у вртлог највиших зала по женску. Све њено стање стечено је сузама жртава; њена корист, њено уживање, другима пропаст. И та Матилда неће да позна Емилију и њену матер! Матилда, тај комад од негдашње лепоте, усрећила је једног старца, који у својој фриволности да се зове још да је жив, да му је већ све племенито осећање изглодано, спао је на ђаконије праве Месалине, а свој род, своју крв је изневерио. Искључио је свог јединог сина из наследства; сирочад његовог брата пиште, а он је све својој разбибризи уписао.

Кад то чу Решпект, све пламти му срце; обузме га страст за осветом; једва се држи а да им се не изда.

Емилија и мати немају куд, нов дешперат их спопадне. Баш немају откуд да живе. За два гри дана заборавe и на нанесену неправду од стране Матилде; та оне су већ таквом чему привикнуте. Таква женска опет као Матилда научена је на такво поступање, и код ње није шта ново такво што. Не једну жртву је тако оправила.

Решпект пре времена плати и други месец напред, само да имају трошка, а Емилија узме гитар, па заборави сву невољу, и Решпекту свира, пева. Кад пева, лице јој се смеши, а срце тужно, и на оку јој можеш читати. Формално кокетује, а Решпект онда гледи на страну, па глади бркове. Зове Емилија Решпекта у шетњу, у позориште; он неће. Чуди се Емилија; нити зна да је воли, нити зна да је не воли. Види Решпект како је код ње и матере. Долазе девојке и уче код Емилије гитар и играти; дођу и младићи, па онде пију и певају. Емилија не

зна још како са Решпектом стоји; мора га једаред из флегме извући. Моли га да се с њом по променади шеће; ако јој то учини, поклониће му и душу и срце. Решпект одбије, каже да је више сажаљује него да би љубави тражио. Емилија поражена, већ види да је одсвуд сасвим поражена.

Но и Решпекту већ није до чекања, и његова судба мора се решити.

XXII.

Већ се рат започео. Срби се у велико туку. Свуд на све стране гужва. Бан Јелачић, Виндишгрец, већ су упали. Врбује се на све стране, особито у Пешти. Кошут својом речи успаљује сву Мађарску, свуд се траже борци. Решпект не може оклевати. Не зна на коју ће страну. Он би највoлео против Турака, али у Турској је мир; Србија у миру оргије слави. Под оним барјаком где је у две регименте служио неће да војује. На против, готов је против Метерниховиx питомаца крв пролити. Ко ће замерити то патнику, петнаестогодишњем робу? Имао ли право или неправо, патња његова заслужује да му опростимо.

Једне ноћи здраво промишља шта ће да ради. Дође код „Беле Лађе" у кафану; то је српска кафана. Ту се шушка, један другом пришаптава како се тамо доле туку. На сваком лицу види се радост кад чује да се Србин држи. Само један Србин из Србије на једном месту сам озбиљно седи, пуши и пије кафу. Фес му је на глави, на њему антерија и шалваре. Решпект није волео те људе који шушкају, већ који су озбиљни. Види Србијанца, приђе његовом столу и седне до њега. Овај га погледи и измери. Решпект поздрави га, и после обичног увода: „Како сте и откуда сте?", одмах се познаше ко је какве боје. Србијанац је био Вучићевац који се није слагао с тиме што Книћанин против Мађара са својим Србима војује, а не против „Шваба";

али ипак био је резервират, јер не зна шта Решпект мисли, и не да се сасвим за реч ухватити. Тако Решпект, да дозна како у Турској ствари стоје, запита га:

— А како је у Турској? Зар онде се нико не миче да ослободи рају?

— Онде је мир, — у Турској је све красно.

— А зар неће Србија што започети? Шта је тамо код вас?

— Све мирно: нама, фала Богу, ништа не фали; ми имамо устав.

— А кад ће се код вас започети? Зар се ваљда бојите Русије? Та Николај има са собом доста посла, вреба Француску, а ви бисте лепо могли почети. Видите, Аустрија не може вам шкодити, има са собом посла. Па шта већ чекате?

— Знаш, бре, ја не знам политике, ја сам овде трговац. Ја овде имам посла са „Молошем“ и „Гудом“, а кад дођем кући, ја идем код капетан Мише[1] у Влашку, па ако ми треба новаца, ја тргујем, а не знам за буне. Код нас буне нема, него код вас. Ено Книћанина, па иди помози овде себи, а за Турску се не брини.

— А шта се чује тамо, ко предводи војску?

— Книћанин и патријарх. Книћанин је други, а патријарх први.

— Дакле ко је први командирендер тамо?

— Патријарх.

— Азебата[2], ја сам хусар био, ја нећу да ми калуђер командира. И мог прадеду и све моје земљаке довео је калуђер, па ћемо се овде појести, него ако хоће патријарх да нас води у Турску да наше старе земље опет задобијемо, онда ћу ићи за њим, овако не. Зар још и ово мало овде да утаманимо? Него, ако хоћеш, преко да идемо.

— Јок! Не да Стамбол, ни Решид-паша!

[1] Капетан Миша Анастасијевић, који је водио трговину са сољу у Влашкој. — [2] *Азебата*, мађарска вулгарна псовка.

Решпект је сад начисто дошао. Још три дана, па ће се врбовати за простог хусара — баш је сад једна нова регимента у формацији — но најпре мора своје ствари уредити. Договори се са Аницом, и она је на све приправна. Новаца има да може и две године живети. И оних дванаест дуката су у ње што је Решпект у логору добио. Аница зна да ће се врбовати; где буде регимента, ту ће и она бити. Све је већ приправно. Један дан Решпект јави Катарини да ће одлазити, и већ пакује, па пртљаг однесу. Већ да се опрости. И мати и Емилија жале. Кад дође тренутак опроштаја, он их замоли да седну, што оне и учине, и сад стане овако говорити:

— Кога овде пред собом видите, то је Васа Решпект. Јест, ја сам Васа Решпект. Чуо сам све грдње, али све вам праштам; него ви сте, мати, криви свој несрећи целе породице. Није вама нико крив него сами ви; ви окаљасте вашу душу. Место да вам се осветим за грдње, дајем вам ево мало новаца да можете мало животарити, и радите и патите се као што се ја патим. А исповедам пред Богом и пред вама да сам невин, но та Матилда, што је вама скрхала врат, скрхала је и мени. Ја идем сад у рат, и ако се вратим, и ма где вас видим овако беспослене и јадне несрећнице, онда се држ'те од Васе Решпекта. И ти, Емилијо, опери љагу твоју, као што ћу ја туђу љагу са мене крвљу прати. А ако те још једаред тако нађем, онда боље скачи у Дунав. Збогом!

Баци им на сто новац и удали се, а оне убезекнуте једна у другу гледе, једва могу к себи да дођу.

Решпект се пријави за хусара. Још онај дан је оправљен у свој депо. Аница му следи.

XXIII.

После четири недеље Решпект је већ у ватри, и после тога одмах каплар. Виндишгрец и Јелачић

напредују. Мађари се повлаче натраг, и траже где ће се опет скупити. Нема дана без борбе. У опасном каквом патролирању, ту је Решпект; ако у претходници, или заступници, Решпект не сме фалити. Свак се диви његовој храбрости. Већ је стражмештер. Допустише му, где је могуће, и Аница ту да може бити, и заиста није им била на штету, јер је болне и рањенике послуживала. Код Каполне спасе мајору живот, посече једног уланског лаћмана, и то грофа. На то постане лаћман. Но Виндишгрец освоји Пешту, и Решпект са својом регlaunched дође до Великог Варада.

Ту се неко време забави, док се војска опорави и боље устроји. Сад га хтедоше преместити да војује против Срба. Он се јави и замоли да га оставе, да је готов пре главу изгубити него да у друштву Роже Шандора[1] сродну крв пролива. Код другог узели би за непослушност, но он тако је био већ признат делија да му нису за зло примили, но држали су да ће бити добар и против другог. Но због тог што није хтео да иде против Срба, многи се мргодили, и у самој његовој регименти почеше гдекоји о његовој лојалности сумњичити. Решпект је све то стрпљиво сносио, знао је да то извире из зависти, а Српство им је само вент.[2] Но толико им је ипак казао да се због тога неће засад упуштати у личне сукобе, но да неће то ни заборавити, и кад дође до боја, пазиће на бојном пољу на своје противнике шта ће они починити, а они нек пазе на њега, па да видимо ко ће се посрамити.

Дође пролеће и започне се нов војни поход. У тој првој кампањи дође Решпект у кор ђенерала Дамјанића; баш командант за њега. Дамјанић дође код Цибакхазе, код Зађве и Тисе, јуришем продре преко моста са црвенокапским батаљоном, који командује делија Фелдвари, опет српске горе лист, и преметну после Каргерову бригаду, која ту пострада.

[1] *Роже Шандор*, чувени мађарски разбојник. — [2] *Вент*, лат. ventus, ћуд, навика.

Дођу у помоћ банови хусари и драгони. Сад ће Решпектов ескадрон јуришати на драгоне. Тај ескадрон као бујица навали на драгоне. Ескадронско крило где је Решпект био, упадне у гужву баш са оним одељењем драгона где је био драгонски дивизионски командант, мајор. И у тој гужви, mêlée,[1] позна Решпект свога човека. То је био онај ритмајстор због кога је био кажњен и премештен, и услед тога што је тако страдао, онај исти с ким је у канцеларији онај афер имао. Тај негдашњи ритмајстор одмах у почетку буне премештен је у драгоне, јер је његова хусарска регимента Мађарима прешла, а он није хтео с њима, те тако премештен авансира. Ни драгонски шлем није га могао скрити пред Решпектовим оком, па и мајор је на први поглед спазио Решпекта. Та како не би познао гују Решпекта, онај прототип хусарски!

Решпект, како га смотри, одмах запламти. Помисли: Боже помози па најпре јурне сабљу у бок трубару који му сметао, и у тренутку извади; овај падне, коњ му одскочи, а Решпект једним скоком је на левом боку мајора, а себи на десно. У исти мах испарира мајоров одбранбени махај, и одсебним ударцем у маху посече му врат до половине, на што мајор сруши се и сабља му звекне. Решпект дочепа коња за улар, а већ око њега су драгони на буљуке растучени, преметнути, па већ трубе retraite[2]; коме уво, коме нос је ту остао, и то све за тили час. Решпект дода коња момку, а он са осталима јури драгоне да сви не измакну, и више пропадне него што се спасе.

После свега Решпект није хтео да иде да гледа свог душмана, а да му се очи освете науживају, задовољио се коњем као трофејем, а други који су тражили и нашли су шићара у мајора.

Решпект авансује за обрлаћмана и буде похваљен.

[1] *Mêlée*, франц., гужва, окршај у боју. [2] *Retraite*, франц. повлачење.

Сад се опет показа код Тапије Бичке, где је Дамјанић Клапку из блата извукао. То јест, да не поправи Дамјанић, изгубљена битка, а морала се поправити новим јунаштвом.

Па опет Решпект туче се као змај код Ижасега, где су потучени Виндишгрец, Шлик и Јелачић, и Пешта дође у руку Мађара. У исти мах Дамјанић окрене се на Вац, баци се на Гецову бригаду да јој пресече повратак. Погине Гец, бригада распрштена и похватана, и у том нападају опет ту је Решпект. Сад опет побеже Виндишгрец. Јелачић Бан спусти се доле низ Дунав. Један део мађарске војске остане да освоји Будим-град, а остала крене се горе на бечки друм, и да горњу Угарску од Аустријанаца очисте. У овој војсци је и Решпект, опет под Дамјанићем.

Опседну Будим-град.

А шта ради сирота стрина, чика Јосина удовица? Још за живота чика Јосина, он и она тако су удесили да, кад које кога преживи, заоставше све имање ужива, управо стрина да ужива, а после њене смрти да све остане његовој родбини. Он умре, и њој, то јест стрини, све остане на ужитак. Но у његовој тој тестаменти било је још чудноватих неких располагања. Чика Јоса умро је, но ипак одржао је реч: никад није више своје рођено место, Сент-Андреју, походио, и опет је оставио једној цркви где се родио хиљаду форината. Начинио, даље, легат да се после њене смрти положе више хиљада форината, па од камате тог капитала има се удати каква ваљана сиромашна девојка за ваљаног занатлију. Па онда оставио је чивутској синагози неколико стотина, и Чивути су у своје време, кад су новце добили, у новинама захвалили, и уздигли као неку реткост толеранције. Па још оставио понешто и неким официрским фрајлама, сиротама, којима од родитеља није ништа остало, и морале су поштено живети од свог рукодела. Тако чика Јоса умро је као што је живео, као елегантан,

милостив особењак, и ту елеганцију и после смрти сада можеш видети у Будиму у српском гробљу, на његовом споменику.

После његове смрти сасвим се код стрине преиначило. Она није волела његов род, као што то обично код стрина бива, и окружена је била туђим људма и женскима, понајвише улизицама. Стрина је била већ јако преко седамдесет година. У првој младости, још као неудата, могла је имати буран живот, и морала га је имати, а толико сигурније што је и сама као „модистка“ у кућу примила неизвесног владања младића који је у првој младости своје имање потрошио, и то млађег од себе. Али у течају времена постала је тако строг морални судија да у њеном кругу когод тек онда се за доброг држао ако је кроз њено решето добро прошао. А да је много решетала. особито његову родбину, сумње нема. И зато родбина кроз њено решето није ни прошла најбоље. Обично, који су у младости прошли кроз буран разноврстан живот, кад им после посао врло добро иде, забораве своју прошлост, и строго критикују и осуђују оне који то исто раде што су и они у младости чинили.

Тако код стрине био је у милости један господин калефактор,[1] иначе прави господин, и што је он рекао, то је држала за свето. Тај калефактор такођер није трпео родбину, која је бајаги због Решпекта и Стевана постиђена, него је скупио око стрине те улизице, који ће пред њом увек родбину решетати, и пазити да се ко од ње не увуче.

Споменуто је каквих је лепих ствари било у чика Јоце. Скупоцене сибирске бунде и изврсне слике, све сами ремеци сликарске уметности, и друге драгоцености у драгом камењу, у сребру и злату. Кад су Мађари Будим опсели, стрина се није за времена из града иселила, но није ни могла. Јер таква женска која је педесет година живела у највећим угодностима, без престанка, што 'но кажу, „као бубрег у лоју“, готово

[1] *Калефактор,* лат., ложач.

размажена, морала се од страха разболети како је само чула да ће Мађари град опсести. И доиста, на први глас да су Мађари ту, добије стрина срдобољу и леже у кревет. Стринина кућа је на педесет корака од стоно београдске капије, а једно двеста корака од палате „командирендера“. Ту ће јуриш најжешћи бити. Топови ричу, праве „брешу“[1], и већ су тамо где је споменуто и начинили. Већ има више бреша. Јуриши се; буду најпре одбијени. Сад се започе наново јуриш. Граничари и Талијани бране се јуначки. Ту се јуначки држи шеснаестогодишњи младић Џавер-Николић Сентомашанин, па делија Стојковић, лаћман од талијанске регименте Чекопијери. Ђенерал Хенци, ословљен на предају пре тога, не предаје се. Сад са свих страна јуриш. Хенци са својима туче се очајно, особито граничари; но мноштво и одушевљење мађарске војске преодоле. Хенци баш тамо до палате „командирендерове“ код бедема при јуришу јуначки паде, а Мађари са свију страна руљом рупну, и сав град заплаве. Ту је сад покољ. Кога ухвате — убију, прободу. Гарнизон се од чести предаје, од чести повлачи се у борби једнако у оружничко здање и у друго здање, у башти, од стране источне прама Дунаву и Пеште. Овде затворени граничари не предају се, но у очајној борби изгину. Победиоци нису уважили дужност и узвишену храброст граничара, оцева толике деце и браће толиких сестара, и нужду мајки и љуба, и у борби слобода је закаљана крвљу невиних. Тамо где је Хенци погинуо, на неколико корака, насред пијаце видећеш леп споменик, а на њему написана имена свију тих јунака, и кад онуд прођете, станите и прочитајте сва та имена. То је јуначка читуља, и ваше читање за њих је молитва.

Сирота стрина, како је чула јуриш, баш од страха умре. После освојења, кад се опет све стишало, у кући код стрине све празно. Нема стрине, нема сибирских бунда, ни ликова, нити драгоцености остале. По собама све поваљано, поломљено. Једни

[1] *Бреша*, франц. brèche, пролом.

кажу да су хонвиди[1] разнели све те лепе ствари, други опет кажу да су улизице са господином калефактором посакривали. Доста то да их хала и магла однела, и доцније, када је дошло до деобе, коме је дошло какво драгоцено парче или комад у наследство, морао се задовољити само голим писмом у тестаменти.

Тако слава чика Јосине куће трајала је само по столећа, и прође са „шумом“.

У ово доба је и сирота Марија у Деблингу умрла.

*

Друга, већа војска под Дамјанићем, Клапком и Нађ-Шандором гони Аустријанце. Виндишгрец остави команду, а прими је ђенерал Велден. Но ни овај није успео. Мађарска војска бујно напредује и бори се са највећим одушевљењем. Пошљу из Италије ђенерала Волдемута, који се у Италији одликовао. Али код Нађ-Шарлова пала му с чела ловорика. Ту је био од те тројице потучен. Последња војска која се Мађарима опрети могла.

Ту је и Решпект. Већ је пре битке постао капетаном. Доби заповест да удара на аустријско једно „каре“. У косом правцу као бујица спусти се на кут од „кареа“ и продере. Ломе се бајонети, пешаци под коњским копитама премећу се; већ су распрштени и погажени. Но улани дођу у помоћ, баце се на Решпектов ескадрон, и у први мах од копаља многи се преметну, и Решпект да „retraite“ трубити. У исти мах удари други хусарски ескадрон Решпекту у помоћ, и дегажира[2] га. Док ови улане туку, донде има Решпект времена да ескадрон на ново формира, и већ кад је готов, види да је један киразирски[3] ескадрон наперен на овај хусарски ескадрон који већ улане премеће. Решпект баци тамо око као соко, измери згодну даљину у тренутку, заповеди „атак“[4], па

[1] *Хонвид*, хонвед, мађарски домобранац. — [2] *Дегажирати*, франц. dégager ослободити. — [3] *Киразир*, франц. cuirassier, коњаник са шлемом и оклопом. — [4] *Атак*, франц. attaque, напад.

пљесне са већом коњском хитрином на киразире. Решпекту од брзине на калпаку челенка се савија, сав је прелегао на коњу, сабља му над главом коњском међу ушима пружена, зна и куд ће грунути, са својим коњем измеђ две киразирске коњске главе, па, подупрев се на узенгији, дигне се, па удара десно, лево. Велики киразирски коњи, мањи хусарски, у жестоком судару гдекоји поклецну, но Решпект с неколицином начини сокак; ту се сад сече, боде; с коња чупа један другог, и где је Решпект, па кад удари киразира по крести, шлем му се накриви, глава му се нија, или испод пазуха му у тренутку сабљу сјурне и извади, па опет трећег по образу мазне. Киразири беже; тако се све труби час атак, час retraite. Аустријанци су разбијени; што може, повлачи се натраг. И Решпект добије две ране, на руци и на челу, што је најлепша рана. Та дичи јунака.

Ово је била најлепша победа у целом рату. Ту је био врхунац славе за мађарску војску. Да нису у то доба посели Будим, изгубили људе и време, и да је и та војска ту била, нико не би пут к Бечу препречио. Но то на страну.

Распореди се којекуд војска. Решпект ће доћи са својим ескадроном на штацију у месту Е., и ту ће се и дуже забавити. Ту ће му се за кратко време и ране излечити, које нису опасне. Добио је и декорацију за храброст. Како се опоравио, он своје послове лепо оправља, и ту чека на даљу заповест.

У месту Е. један леп мали дворац; кућа сваком отворена. Официри одлазе тамо, па фале домаћицу како је гостољубива, па покрај тога умиљата, па и ако није баш сасвим млада, опет је у најбољим годинама и „љубведостојна“. Она је удовица, и ту су већ окукали. Решпект зна у каквом је месту, и то зна да је ту Матилда. То је оно место откуд су Емилија и њена мати испред Матилде избегле, па и то врло добро зна да ће се она и њему добра показати као год што се показала и према „царским“ киразирима и уланима, јер њој је то све једно,

она је у томе „космополиткиња", и све врсте трупа пријатељица је, прима их.

Решпект сасвим се опорави, и обуче се парадно као коњанички капетан, на прсима декорације, да походи милостиву госпођу Матилду, коју су већ сви официри походили по упуству Решпекта, и по којима дао се извинити што је још досад због рана походити није могао. Решпект је командант штације, па то је већ давнашњи обичај да командант и официри таквим кућама прву визиту учине.

Особито Матилда је била чувена са своје гостољубивости још док је и покојни господин живео, па и сад, ма да је удовица, јер јој је господин стари пре по године умро. Поплашио се и он као стрина, разболи се и умре. Сад је Матилда удовица, и у црнини је, а таква црнина кокетним удовицама добро стоји. Решпект учини визиту. Решпект изгледа као делија. Не позна га, допада јој се. Мисли Матилда: таман би за њу ђувегија био. Пријем од стране Матилдине изредан. Она њега не позна, али позна он њу, и не једаред додирне балчак, па да сабљу извуче; срце му пламти, али опет уздржи се. После кратке визите препоручи се и оде. Матилди допада се капетан, није га познала, али ипак покрај свег тога на њу прави необичан утисак: у једном магновењу јој је симпатичан, у другом не; такво лице је у животу већ видела, па у спомену многобројних љубавника не зна је ли кадгод таквог волела или не. Није на чисто. Даће ручак, па ће га онда боље уочити, да се сети на кога наличи.

Сутра дан пошље билету њему, па онда осталим официрима, да их позива за прексутра на пријатељски ручак. Сви се обећају. Кад прексутра, сви су на ручку. Милостива председава, а до ње на десно Решпект. Сад се већ једе, по обичном типару; мало се разговарају. Матилда једе густиозно[1]; кад држи петокракату виљушку, а мали прст увек надигнут као у пркос, руке наливене, па испод трепавица потајно

[1] *Густиозно,* од лат. gustus, са укусом.

поглед баца на Решпекта. Решпект опет на њу мрки поглед баца, што опет Матилда за кокетерију држи, јер код јуначког изгледа људи и кокетан поглед је намрштен, и то им добро стоји. Решпект премеће као од шале ножеве, кашике, па примети на кашици грб ужљебљен и име, прва два писмена; ту је и аристократска круна ужљебљена.

Дође време да се чаше куцају. Ту је шампањско, али особито фино токајско вино. Успале се гости, али богме и домаћица. Од Матилдиног калибра женске добро пију, особито фина вина, јер у бурном животу све то научиле су. Куцање, наздрављање и наздрављање редом иде. Решпекту прва наздрави домаћица, сад ће он опет домаћици.

Дигне чашу да се захвали, и доиста захвали се на гостопримству, и то овако:

— Милостива госпођо! Испијам ову чашицу у ваше здравље, а у име нас свију. Да дуго поживите! Будући смо ми војници, и дуго овде остати нећемо, зато ради смо имати какав спомен да се на вас сећати можемо. У рату је обичај и пљачкати, и сами Наполеонови ђенерали су гдекоји, до душе не пљачкали, но у спомен вечити са астала сервисе однели. Ја узимам слободу те ћу ову кашику за спомен задржати и однети, а још данас пред вече доћи ћу да се још једаред извиним.

Бурно „живио“ заори. Официри су мислили да је то нека залога будуће љубави, као нека капара за капетана; сви му гратулирају[1] и по двапут се са госпођом куцају.

Кад је Решпект ту наздравицу изрекао, ваљда први пут је у животу слагао, јер тако доиста није мислио, и можда ће му, као што је срећан, и због тога, или иначе пресести. Но и Матилда, како је видела да капетан кашику у џеп меће, збунила се и снуждила. Све наопако на питања одговара. Изгубила је негдашњу своју продрљивост, што су

[1] *Гратулирати*, нем. gratulieren, честитати.

опет официри приметили, али држали су да је искрена љубав капетанова буни.

Капетан да знак, дигну се, захвале и оду. Капетан је велики комплименат начинио, али из очију јарост му сева, особито кад последњи поглед на њу баци.

Кад су отишли, Матилда промишља, држи: неће добро бити. Та сребрна кашика, та је још остатак од крађе коју она још код свог господара учини, и због чега Решпект страда. И ко је видео да један капетан прегледа кашике, па једну да однесе; зар није могао, кад је хтео залогу имати, што друго однети — она би му сама дала — него кашику са тим грбом који није као ни име њеног покојника? Све се већма сећа црта негдашњег Васе Огњана. Већ сумња није ли он. У греху задављеној души и стари спомени дођу лакше до представке него ли у обичном стању, и то до ужасне, очајне представке. У неописаном ужасу чека до пред вече, ишчекује хоће л' капетан собом донети гранчицу мира, или крваву сабљу.

*

Решпект код куће промишља шта да ради. Да је убије? Доћи ће који дан и Аница, па још то чудо да види. Друкчије ће он то уредити. Даће и себе задовољити, и Аници ће угодно бити.

Дâ на знање официрима да би се он рад пред вече са госпођом Матилдом сам самцито разговарати. То ће толико рећи да у то доба нико онамо не иде. Они драговољно на то пристану, јер су волели и поштовали свог храброг капетана. Мислили су: ту ће бити скоро сватова. Решпект опет у паради да Матилди визиту прави. Код Матилде све господски изгледа. Лепа сала, красно гарнирате[1] собе. Матилда обуче најфиније своје хаљине, набаца на себе драгоцености: мали сатић дијамантима посут,

[1] *Гарнират*, франц. garni, намештен.

са венецијанским ланцем, на руци скупоцене браз-летне, белензуке. Не зна иде ли к њој љубазник, строг исповедник, или најстрашнији судија. Сујетна женска хоће тим и у нужди да импонира.

Ето и Решпекта. Куцне и уђе.

Матилда га лепо дочека, узме га испод руке, па га води у салу и понуди да седне. Он седне, а Матилда до њега. Он се опет дигне.

— Ја сам Васа Огњан, Решпект! рекне громким гласом.

Матилду канда гром порази. Затрепће, па у несвест падне. Тако лежи на дивану као мртва. Решпект неће да је буди, па баш ма умрла. Није убио, није удавио. Узме столицу, па седне до ње, код дивана. Решпект је гледи, мери. Сва прошлост му се у мисли прометла. Ту пред њиме лежи несрећ-ница, кукавица која је њему толико зла нанела. Шта да с њом чини? Да је убије? Да се тако свети на таквој кукавици Васа Решпект, делија који је на бојном пољу јунацима у очи гледао, да сад своје руке окаља! Чекаће док се освести, али неће за помоћ викати.

Матилда мало по мало к себи долази. Онда Реш-пект опет поче. Матилда га укоченим очима гледи.

— Ја сам Васа Огњан Решпект. Мораш ме саслушати. Ја сам због твојих греха страдао. На мени за цео живот остала љага да сам злочинац, и који су ми по крви најближи, прстом на ме по-казују: „Гле лопова, робијаша“. Ја сам сабљом и крвљу ту љагу спрао и рана добио, али још не смем пред светом са мојим правим именом на среду. Ти си сироту Емилију стрмоглавила, и ногом погазила. Доћи ћу до један сахат са два сведока; пред њима ћеш написати просто пар реди: да си ти све оне ствари покрала због којих сам ја робовао, а по-крала јеси, као што и ова кашика сведочи. А донде, док сведоци дођу, напиши то писмено, а они ће потпи-сати да си ти то писала и потписала. Сад закључавам с поља врата, да не побегнеш, грешнице! Ако узви-чеш, мртва ћеш пасти, а ја ћу донде напољу бити.

Решпект изиђе и закључа споља врата, потражи слугу и пошље по два официра, а осталим млађим каже да за главу не улазе код госпође.

Тако Решпект сам се шеће, стражари, док сведоци дођу. Матилда као полу-луда, хода овамо онамо, не зна шта да започне. Да пише? Може је Решпект пријавити и затворити. Бежала би, али не зна куд и како, Решпект не да. Дође јој на памет да клекне пред Решпекта да моли за опроштење, да му понуди руку и њено благо. Али у другом тренутку сама себи не верује, много је већма увређен Решпект него да то може учинити. Свакако зло; најбоље би било ипак бежати. Али све затворено!

Но већ ту су сведоци, чује Матилда ход. Сад дође изван себе, не може да преодоли, већ као у неком лудилу отвори прозор да бежи. У истом тренутку кад се врата отворила, и она скочи доле.

Под прозором баш био је сасвим шиљаст гитер (grille[1]), онде је баштица, те у очајном скоку падне тамо и убоде се страховито у трбух, па је после тако натакнуту и мучећу се нађу и извуку. Тако је била позлеђена да за живот није било изгледа. Дође доктор, сам то увиђа, а она зове попа и капетана; исповеди се да је велико зло учинила, и капетана за навек увредила, и опроштење од њега моли.

Капетан јој прашта. Матилда умре.

Дође комисија, попише ствари, и попечати. Нашли су много љубавних, и иначе компромитирајућих писама. Сиромах стари њен покојни супруг, да је знао, не би је ни по сахата у кући трпео. И од поменуте крађе нашло се по гдешто, али то је на том остало, нити је ко пријаву чинио. Но нашли су и фаличну тестаменту, и родбина покојникова путем парнице повратила је своју дедовину.

Решпект није хтео пред светом, особито пред официрима, казати у чему је њега она тако јако увредила да је после толико година дошло до тога да је принуђен био закључавати је, а она да у смрт скаче.

[1] *Grille*, франц., гвоздена ограда.

Друго, опет не би ни добро било да је све то пред официрима испричао, јер ма како да је своју невиност у тој крађи доказао, нашао би се ко, да би ма из зависти ствар истопрчио, разгласио. Јер бадава, сваки човек има непријатеља, па би могли још рећи да неће служити под командом негдашњег робијаша.

Него Решпект ипак је задржао кашику за спомен. Кад је узео, није се ни сама Матилда противила. Ако му Бог помогне, временом ће он ту тајну открити, особито породици која је покрадена.

Решпекту је задовољство учињено. Бадава, људи смо, и сваком слатко падне ма и мала порција освете. Особито, ко ће Решпекту замерити после тако опране мљаге? Цента му је са срца отпала. После смрти Матилдине први дан био му је најзадовољнији целог живота. И тај дан почастио је официре, без да ови знаду ршта. Дошла је и Аница, и кад је Решпект о Матилди исприповедао, и њој је срцу одлануло. И како не би: та није ли се и она због Матилде доста напатила!

Решпекту у свом задовољству паде лепа мисао на памет. Хоће да одужи дуг племенитој Аници. Сад је време и прилика да се с њом венча. Договори се са Аницом, и ствар је закључена. Зове војеног патера, и изјави да ће се са Аницом да венча. У рату нема много церемоније. Не треба патеру сведоџбе да је Решпект момак, Аница девојка. Патер поштеној речи Решпекта верује. А тако и јест, Решпект није слагао. Патер је био православни, јер било је и у мађарској војсци Србаља, ако и не много, па је било и неколико војених патера, и где је нужда, били су позвати. Јави официрима, и позове сутра и сватове. Нађе себи и кума и старог свата. Кум ће бити војни доктор, стари сват један лаћман, а девер један стражмештер.[1] Нису били постидни са Аницом, јер је Аница добро изгледала, била је, што'но кажу, „персона“, а у толиком светском обртају стекла и довољно рутине:[2]

[1] *Стражмештер*, наредник. — [2] *Рутина*, франц. routine, навика, извежбаност.

нико не би рекао да би она могла бити негдашња Ханка. Венчају се, и патер састави записник, и сви га потпишу.

Венчање је било под ведрим небом, под жарким сунцем, и тај брак ипак тако је био у свом реду да га никаква конзисторија, шта! никакав екуменички сабор[1] срушио не би. Патеру је награде дао дванаест дуката, баш оне дукате што је у логору добио. И сад ће да се веселе. Часте се. Ту су и Цигани, и свирају. А где је хусара без Цигана? Ту се пило, певало и играло. Патер седи до Решпекта. Најпре певају млађи свакаке песме. Обрлаћман, један Буњевац, почео је певати Верешмартијев „Szozat"[2] химну. Химна красна, све усхићава, и помажу му певати. Кад је отпевао, онда му Решпект рече:

— Видим, брате Буњевче, ти си то красно отпевао, али ипак ти добро не стоји. Боље би стајало да си дао другом, правом Мађару, да он то отпева, па бих онда и ја помагао. Теби би боље стајало да си отпевао песму јуначку о „Сењанин Иви", јер и ти си од те горе лист. Моји претци дошли су пре у Мађарску него ли твоји, па сам рођен усред Мађарске, и зато од наших старих обичаја нећу никад одступити. Сад ћу ти ја једну отпевати.

Па на то Решпект запева о Страхињ-бану, па кад дође до стиха: „Твоме коњу и твоме јунаштву — Свуд су броди гдегод дођеш води", и кад га отпева, суза му кане. Мађари, ма да не разумеју песму, дају опет за право, махају главом онако као кад ко шта коме одобрава. И доиста, у срце дирајући мол-тон тих песама сваког узбуђује. Решпект пак са својим баритоном добро је то извео, и још није заборавио што је у детињству од слепаца научио.

Сад већ занима се ко како хоће. Кад је видео патер да се Решпект никога не женира, раширепури

[1] *Екуменички*, грч., васељенски. — [2] Позната песма мађарског песника Михаила Верешмартија. Српски превод, под насловом „Поклич", у збирци Благоја Бранчића „Из мађарског перивоја" (Нови Сад, 1907).

се, па и он српски пева. Решпект га једнако подбада, па се ту помешају и црквене песме са „мирскима“.[1] Сад се тек Решпекту отвори воља. Сиромах, од времена детињства никако као слободан човек није певао, сад тек први пут; ал' у свом веку није никад ни био тако весео, а неће ни бити. У том свом весељу падну му на памет и друге песме које су му миле биле, а најмилије су му биле од дружбених, не јуначких песама: *Ми же Сент-Андрејци, цјелог свјета славни* (и ту отпева онако облигатно), па онда: *Лепо пева славујак на зеленој гранчици.* Права хусарска вербунгошка[2] мелодија.

Тако се све лепо сврши. Решпект је ожењен, Аница удата.

XXIV.

На штацији В. било је много рањеника, и ту их видали, лечили. Не један је сиромах рањеник овде умро, далеко од својих, и неоплакан. Тако је умро један млад војник, Србин. Ту се баш патер десио, и лепо ће га сахранити. Решпект и Аница су на окупу, Патер је био добар певац. Лепо отпева јектенија, а Решпект му помаже. Од детињства му је то за навек удубљено. А кад започне патер оне дивне стихире Дамаскинове певати, Решпект сузе лије, и тронуло је све околостојеће. Па кад је свему крај, Решпект и Аница кад су га већ у раку спустили, узму грудву земље, баце унутра: „Вјечнаја памјат!“, а за њима сви остали бацају. Кад је Решпект грудву бацао, тако му се учинило канда себи баца. Бог зна хоће ли њему ко бацати! Тако јунак је лепо сахрањен, а Решпект и Аница изгледали су као неки родитељски заступници.

Решпект је сваки дан рањенике надгледао, а његова Аница неговала их као и досад свуд. Дође међу рањенике. Ту леже два младића рањена,

[1] *Мирски*, цркв.-слов., световни. — [2] *Вербунг*, нем. Werbung, врбовање, регрутовање војника.

један близу другог. Ране су грдне, неће ни један преболети. Један је тако око двааест и четири године, каплар, грдна дугачка људина, у образу леп, али онако леп као што паори[1] држе: чисто округло лице, без икакве племенитије црте; кад је здрав, мора да му је лице пуно и румено. Идеал капларске лепоте. Други опет, један вахтмајстор, нема још двааест година, сув прљав младић, и, кад је здрав, мора да је блед у лицу. Али црте фине, очи интелигентне, ма и јако упаднуте. Да су обоје здрави, рекао би да би каплар вахтмајстора за фруштук[2] појео; каплар је управо за гарду. Овог су киразири исакатили са пет рана, онога улани.[3] Доктор каже да неће ни један остати.

Решпект пређе вахтмајстору. Младић, ђак, из богате куће, јединац у мајке, без оца, оставио је све и дошао да се за отаџбину бори. Од по године је тек војник. Пита га како му је. Младић одговори: „Видим да морам умрети, и није ми жао: ако ми је крв проливена за спас отаџбине, онда лако умирем. Али та мисао ме мори: ако покрај свег тога отаџбина падне?“ Тај младић је те ране добио од киразира бранећи барјактара да му барјак не отму. Запита каплара како му је. Засузе му очи, и каже: ништа му није жао, само његове лепоте. Каква два различна карактера у обрани отаџбине!

Од вахтмајсторове крви се калами домобранац. Решпект пољуби чело тог младића; таку би и он смрт себи желео.

Опет походи оне који су мање рањени, који ће остати.

У једној соби лежи један ритмајстор, рањен у прса копљем. Он је гроф, јер било је у мађарској војсци и грофова. Гдекоји гроф имао је два три сина у аустријској војсци. Једнога је од тих напустио да служи отаџбину, то јест код Мађара, дру-

[1] *Паор*, нем. Bauer, сељак. — [2] *Фруштук*, нем. Frühstück, доручак. — [3] *Улан* франц. uhlan (од татарског: оглан, коњаник копљаник у аустријској, руској и немачкој војсци.

гога је оставио у царској војсци. Ти ће после у нужди један другом помагати; не само себи него и породици, по околностима. Таквог једног грофа син је био и тај рањен ритмајстор. Ту је рану у прса гроф добио у последњој битци код Нађ-Шарлова.

Кад је Решпект „каре“ разбио, онда су дошли овом улани у помоћ. То видев улани, повлаче се, а хусари опет „фронт“, па јуриш. Но један одважан улан, из далека окрене се, па натера коња баш на грофа. Ништа лакше него у већој диштанцији,[1] не у маси но појединце, копље испарирати. За чудо, гроф је видео како улан из далека баш на њега јуриша, и није био кадар одбити. По свој прилици изгубио присуство [духа], и улан га управо копљем у прса удари, и једва га оданде, већ срушеног од киразира који беху опет навалили, извуче. Да је то био Решпект на место грофа, он, „један — два“, па би копље као трице испарирао, а улан не би с вашара кожу кући однео.

Тај ритмајстор-гроф добио је декорацију. Сад нека га, опет је прса копљу изложио; али случи се да гдекоји и добије декорацију, а сам не зна како. Тако био један о коме се знало да баш није храбар. Где је могао, избегавао је, само да не дође до битке. Не једаред се направио „марод“. Но једаред преко своје воље дође у гужву, mêlée, ужасну се, коса му се од страха подигла, а трепавице му се подигну; чело и сва кожа му се најежи, а он из дешперата удара око себе сабљом као слеп, као луд; поваља неколико. Виде га како се бори; свима оживи дух. Секу, и победе. Кад су га питали како је текло, не зна. Само каже: да је био тако збуњен да је на све заборавио. Тукао се коже своје ради, а добио декорацију за отаџбину. А колико их има који су у првој ватри покрај велика јунаштва пали, другима пут отворили, а људи заборавише њихова имена. Доцније тај гроф, после

[1] *Диштанција*, лат. distantio, растојање.

скончане буне, биће за „простог“ од царских ментиран,[1] а до две године ритмајстор.

Решпекту је мило што ће оздравити кога је он спасао.

Решпект добије заповест да дође у К. Он оде и пријави се. Дамјанић је пао, и ногу сломио, лежи, а Решпект добије другог кор-команданта, графа Лајнингена. L' ordre de bataille[2] је нов. Долазе Руси, и треба их дочекати.

Повео је и Аницу са собом. Дође у једну гостионицу. Све лепо, чисто. Бирташ окретан, а бирташица млада, лепа, чиста. Са длана би јој вино сркутао. Решпект одмах позна ко је. То је Емилија. Она гледи Решпекта, познат јој је, не може да се разабере, док јој сам Решпект јави. Каква је то промена са Емилијом? Лепо се поздраве, и Аница се с њом поздрави и пољуби. Емилија каже бирташу да је то њен брат и снаха. Он се „зјело“ зарадова, и замоли да му буду најмилији гости. Решпект пристане. Ту ручају и испричају шта је ко преживео. Остави Емилију с њима, па им сад она приповеда како је мати, кад се буна започела, умрла, а она није знала куда ће, па се уда за сиромаха, и вредног момка, и добро им се води, — то се већ види. Решпекту је то мило било. Сад је то сасвим друга Емилија. Није до душе она прва Емилија која је у првим младим годинама свет залуђивала, беспослена, неокретна; па није ни она као у мађарском сокаку кад је Решпект на њу наишао, задављена у сиротињи, беспослена, из нужде кокета: сад је то преображена Емилија у послу, поштеној заслузи и благостању. Сад се први пут научила радити. Прија јој посао, и здравија је и лепша, и задовољнија.

Па откуд опет тај преображај? Нема матере да јој једнако сујету потпирује и да живи од сујете као од капитала. Посао њу сад храни. Сад је и она спасена као и њен отац, и да мати није била така су-

[1] *Ментиран*, франц. mentionné, забележен, одликован. — [2] *Ordre de bataille*, франц., распоред битке.

јетна, не би ни сирота Марија у Деблингу тако јадно скончала. Решпект опет њој своје житије приповеда, каже јој за Матилду, и сирота, покрај свег тога што јој Матилда доста зла нанела, није показала на лицу радосну освету, али само јој мило да се Решпект тако лепо опрао. Аница гледа у Емилију, Емилија у Аницу, повуку се у другу собу, приповедају своја страдања, плачу и смеше се уједно, грле се и љубе: не могу да се одвоје две страдалнице.

Сутра дан опросте се, и тако Решпект са Аницом на своју штацију дође, и донесе са собом нову заповест и упутство.

*

После битке код Нађ-Шарлова дође Аустрија до велике опасности. Будим-град освојен. Сад Мађарима треба само да скупе горње војске, па преко Пожуна на Беч да марширају. Радецки у Италији потребује своју војску, а и он је у опасности, јер ако Мађари освоје Беч, пресећи ће се сва животна сила од које он помоћи добија, и Мађари га опет могу преко Крањске и Штајерске у самој Италији у бок ударити, све изворе му пресећи, и са опет побуњеном Италијом их потући. У једанаестом часу нужде, Аустрија позове Русију у помоћ.

И Русија свом старом савезнику одзове се. Русија силну војску против Мађара пошље, већу него што је имала против Бунапарте код Москве и Бородина, већу него код Липиске, већу него ону с којом је Паскевић Пољску оборио. И та велика војска преда се опет Паскевићу, који је вичан буне угушити. Кад му је цар Никола предао команду, у заповести коју је на војску управио, ободравао је на победу против „мјатежнија Венгрији“,[1] закључио је речма: „Вперед ребјата,[2] за херојем варшавским!“

Аустрија се истина застиди, али Мађарска за-

[1] Рус: *Мятежныя Венгрія*, бунтовна Угарска. — [2] Рус: *Вперёдъ, ребята*, напред, момци, јунаци.

стрепи, и бујност мађарске војске разби се као морски вали о стену. Није чудо, сад се морају тући један против четворице: то је сразмера мађарске војске према руско-аустриској. Али већ има примера да се један против четворице тукао и није се предао. Али у грађанском рату нема Термопила, нита је сваки хонвид Решпект. Мађарска војска баци се на одбранбен метод. Ту је већ шепртљанија, ту је „нашествије иноплеменников“[1] и „междусобнаја бран“.[2] Војводе се константинополитански[3] инате: један хоће горе да дочека, други доле; један на лево, други на десно. Војска и војводе изгубе сами поверење у себе, а ту је онда „погибел твоја од тебе, Израиљу“. Руси навале сасвим спремни, и свачим снабдевени.

Већ се туку. Забуна највећа. Онај командант узме оном коњицу, оном опет тобџије. Сваки по свом плану ради: свако Туре себи дере.

Већ се Решпект и са руским коњаником мерио; вели: „Решпект руском коњу и јунаку!“ али и не један баћушка је по Решпектовом ударцу осетио да и међу „мјатежним“ има на коњу делија, а не само у киргиским степама и код петербуршке гарде. Пањутин је ту командирао, и није био Решпект крив што су Мађари изгубили код Переда и Жигарда, јер бар он једини је донео једног живог Козака из битке. Он се лепо прама баћушке понашао, почастио га лепо, и разговарао се с њим лепо, ма и тешко; и Решпект је у разговору мешао речи славенске из „апостола“ што је некада научио, и тако натуцајући разумели се.

Но сад настане све горе и горе, затворе их у опсег коморанског града, па им не даду мицати се. После две велике битке опет нема победе, но само толико успеју да мало јаче од половине војске под Гергејем пређе преко реке Вала и спушта се доле

[1] Рус.: *Нашествіе иноплеменниковъ*, најезда туђинаца.— [2] Рус.: *Междусобная брань*, међусобни бој. — [3] *Константинополитански*, цариградски, као Грци међу собом при одбрани Цариграда 1453, када су га Турци, под Мухамедом II, узели.

да се са доњом војском гдегод код Арада и Темишвара сједини. Ту је опет Решпект.

Дођу до Ваца више Пеште, на левој обали Дунава, и избаце кнеза Бебутова. Али не могу напред, наскоро је ту Паскевић са главном војском, трипут јачом него мађарска. Гергеј заварава као да тражи одсудну битку, а овамо нову као једну подужу фронталну линију до Дунава против Паскевића, пешадија, коњица и топџије, наслањајући леђа на јаке планине, путовима и кланцима испресецане, да маскира[1] осталој војсци повратак. Кад ова ретерира,[2] у тај мах отвори Гергеј канонаду,[3] па онда опет коњицом на Русе јурне. Коњанички јуриши све се мењају. Решпект двапут јуриши са својим ескадроном на руске хусаре, но буде одбијен. Русима нова помоћ стиже. Већ му је ескадрон сав проређен, његов командант дâ му нов ескадрон ком је командант тешко рањен, па опет са овим јуриши. Трипут јуриши, одбија, и одбијен буде. Он је прави enfant perdu.[4] Али такви су били спас оног дана. Од тих јуриша, од дима пушчаног праха заклоњени, једнако се повлаче натраг у планине. Већ је пртљаг давно отишао с муницијама, фронт Гергејев све је ужи, док их после последњег коњаничког јуриша у кланцима и узаним путовима нестане, а Паскевићу остаде крваво бојно поље, не могући за њима у планину.

Решпект је био дика овог дана, но две лаке ране је са собом однео, али се опет може тући.

После неколико дана опет натрапају на непријатеља, одбију га, одморе се, па опет даље. Ако је где напред опасније, ту је Решпект са својим ескадроном у претходници; ако су Руси с леђа навалили, Решпект је у заступници. И само да му коњ

[1] *Маскирати*, франц. masquer, овде у смислу: заклонити. — [2] *Ретерирати*, франц. retirer, одступити. — [3] *Канонада*, франц. canonnade, топовска паљба. — [4] *Enfant perdu*, франц., у војсци војник који иде пред главном трупом, који има да врши опасне задатке, и који је унапред одређен да пропадне.

издура од силног марша и борбе! Ако и мења коње, и то су већ слаби, а мајоровог коња већ је изгубио. Право мора се казати. Решпект је имао нешто страсти туђи се, и не једанпут би казао да са таквим коњаницима као што су Руси, пасија је туђи се, и не би бранио да је сваки дан као код Ваца, само да му коњ не мањка. И покрај свег тога Решпект заробљене Русе нити је злостављао, нити је злостављати допуштао, и што би имао залогаја, поделио би са заробљеним. Шта више, ни пређе тога са царским заробљеницима није зло поступао, ма да је како против њих огорчен био. Обезоружан непријатељ није опасан, па мисли: не треба га дирати, и који би то чинили, одмах би против њих ђипио, и кукавицама би их називао, јер, вели, обично они су на обезоружаном непријатељу најсвирепији који су у битци мекани. Прави јунак неће заробљеном увреде нанети, као ни деци ни женској; и који у походу у женску дирнуо, тај нек му не иде на очи. И јест, прави делија неће то нигда чинити!

И Аница је свуд с њима, и зато што је капетаница, није се погордила, но једнако је око бôних и рањених, и благосиљају је. Она завезује ране, испира, помаже докторима, а и њих је мало било, па свуд нестали. Треба ли што на брзу руку скувати, и ту је одмах готова.

Сад већ готово сваки дан се боре. Руси који су са Решпектом сваки час у сукобу, сад напред сад остраг, већ га познаду из далека, и да им шака допадне, држали би га као што јунак заслужује. Кад га измене,[1] а он од сна срушен, на коњу у полусну седи, и чим је већ што, он је опет на месту.

Баш један ескадрон уплете се с Русима и у битку. Руси их већ јако у теснац утерали, хоће да их пресеку, кад Решпект јурне и избави тај ескадрон. Командант тог ескадрона био је капетан који је онда у Великом Вараду Решпекту пребацио што није хтео против Срба да војује. Сад му пружа

[1] *Изменити*, у смислу: заменити.

руку као свом избавиоцу, па признаје да прави делија тек такав може бити као Решпект, и готов би увек био под њим служити. До душе, лепо је видети Решпекта у већој гужви где се гиба тамо амо: сабље укрштене, а он као муња одфрне и противника посече, или кад и сабљом око главе маше, а сабље клепећу, али главе не додирну.

То је све тако трајало до Вилагоша. Дође кобни дан, Гергеј преда Русима војску. Један псује у фронту постављеном, други шкрипи зубима и сабљом прети на Гергеја. Ништа не помаже, морају се предати. Онде већ пешаци предају пушке, мећу их у пирамиде. Топови и коњи осташе пусти, а хусари силазе с коња и сабље о седла вешају. Онде се чује праска: онај је себи у главу пиштољем ђуле сјурио, онај је свог коња убио. И Решпект сиђе с коња, али не веша о седло сабљу, већ најпре грли коња, љуби га, опрашта се од њега, сузе му иду, па онда уздане, и сабљу коњу у срце сјури; коњ ђипи, па сруши се, и врло жалосним уздануђем скончa.

Крај је ратној драми. Сад долазе вешања, стрељања, и тама покрива земљу, а крв је орошава.

Сад је Решпект заробљеник код Руса. Баћушке га лепо примише. Частише га разним ђаконијама, особито чајем китајским. Коњанички официри све што год жели даду му. Што год је имао код себе новца, нису му ни паре одузели; шта више питали су га треба ли што. И у друге ствари нису дирали. Бадава, јунак јунака по погледу позна и поштује га. Допусте да може и Аница к њему доћи. Преда Аници све ствари од вредности, па јој каже да гледа што пре у Пешту да дође, да се онде нађе за сваки случај, и да је може бар писмом потражити, јер Решпект већ види да с њим неће бити добро. Аница је имала добре сведоцбе од заробљених и рањених непријатељских официра, и то јој је пут отворило да може слободно без замерке у Пешту.

Решпект није хтео сведоџбе од непријатеља, ма им добра чинио.

Баћушке теше Решпекта да ће све добро бити, да ће цар све помиловати. Шта то њему помаже? Он је био од оних који не би капитулирали, и то је Русима у очи казао. И кад би га као од шале запитали шта би онда радио да је он био Гергеј, одговори им да би се преко Радне са војском у Сибињ пребацио, а туд је још отворен био пут, и онде, и још са других страна, скупио би војску, па би се бацио на Лидерса, а са бока Гротенхаим ђенерал не би му много наудио. Па онда би се пребацио преко Румуније у Србију, па у Босну, и онде би подигао сав вилајет, па са Црном Гором поткрепљен ударио би на Турке, на све који би му на пут стали. Руси, ма да су све то држали за страховиту фантазију, ипак га за то нису исмејали, шта више, тај његов душеван „подвиг“ решпектовали су. Јер, богме, и вођа без фантазије не вреди много, ма како да је учен, и остаће само обичан методиста који већа дела не ствара — и у рату и у плановима, и у ваљаним вођама, као и свуд где се што ново веће родити може.

Но настаје све горе. Сви буду предани Аустријанцима на милост и немилост. Решпект буде са једним транспортом одведен у Праг, и, као коњаник, буде утурен као прост у возаре. Леп изглед, после толиких бораба где би официр у свим светским армадама[1] за сваки Решпектов „атак“ добио нову декорацију, Решпект постаде од капетана возар, солдачки кочијаш. Красан авансман![2]

Но има такве среће људи који се целог века крајњим силама боре, па опет никад даље; код гдекојих, опет, срећа их као луда пригрљује. Бадава, права је то истина да више околност прави човека, а не човек околност. И за Решпекта увек рђава околност. Тешке је службе допао Решпект: не само

[1] *Армада*, шпан. armado, велика флота, овде у општијем смислу велике војске. — [2] *Авансман*, франц. avancement, унапређење.

што је кочијаш, већ и онако га гоне. Његове ране, што би га имале дичити, она лепа рана на челу, којом би се дичио ма какав ђенерал, сад постаје подсмех и повод гоњења. Жесток и неправедан претпостављени, кад га погледи, рекне му: „Кошутов кер!" То гдекоје улизице чују, па би и они ради да му пркосе, но Решпект им зубе покаже, па умукну. Каже им да он већ одавно главу у торби носи, да ће њих најпре пробуразити, па себе. Тако се малко утишало. Чудновато је то у људској нарави да, кад јачи какав падне, ситни мекушци онда као вране на њега нападну, па га кидају. Дође једаред већ и Аница, и то преко Беча. Ту је опет наишла на Емилију, ту се населила и продају брашно. Емилија је брашнарка, и тако јој добро иде да, ако овако неколико година устраје, обогатиће се. Бадава, покрај честита мужа научила се радити, па сад иде. Сад каже да воли тако но за каквог грофа да је пошла. Видела је она како и грофови живе. Нити је све злато што се светли, нити је увек богатство задовољство. Аница му све иприповеда како су је тамо у Пешти повлачили којекуд пред војени суд, и срећа њена што је имала добре сведоџбе од аустријских официра. Каже му и то како онде сваки дан вешају или стрељају. Ту се Аница стани. Новаца је имала прилично, али ће она себи наћи посла, бадава да не седи и новац да заслужи.

Овамо буде доведен и онај гроф-ритмајстор што је у С. рањен лежао, копљем у прса ударен, и кога је Решпект у болести посетио. И њега нису хтели у другу војску дати, него у возаре, и то бајаги за каштигу што је као гроф од Кошута добио орден за храброст, а овамо знамо како у забуни није умео ни пику[1] од прсију да испарира. То је само бајаги да се поправи, јер срамота је грофу бити бунтовник; па после прва три месеца покајања преместиће га код коњаника, и ту ће скоро постати лаћманом. Када је гроф дошао, одмах се

[1] *Пика*, франц. pique, убод.

са Решпектом опријатељи, и покрај њега Решпект лакше је живео. Гроф је имао деду, материног оца, који је био ђенерал, па ту је онда лако ишло. Па шта је ту гроф којекакве комедије за кратко време починио! Да је то други, да је Решпект, не једаред би батине извукао. Но каткад је правио шале које баш нису опасне. Наравно већ побринули се за њега да коње не мора чешати. Само да га заплаше, првих осам дана је морао чешати. Кад је носио сено за коње, а он узме фијакер, натрпа га сеном, па седне на сено, и тако га довезе. Смејали се; њему је то добро стајало. Други пут опет узме са собом просте возаре, седне с њима у фијакер, па их вози у театар, узме ложу и смести се с њима у њу. Он лорњетира,[1] а они, сиромаси, нашли се у чуду, зверају, врло им је светло, виде ђенерале и друге официре, не смеју да их погледају добро, не осећају се као што треба, и једва чекају да буде крај! Па после представе, не да их одведе у какву мању биртију, на пример „код Златног Топа“, код „Канонира“,[2] него опет их кукавне утрпа у фијакер, њих шесторицу, па их води у прву ресторацију, па у сали један сто за њих заузме, части их, шампањизира с њима, док у другом куту тамо далеко официри јевтиније пију, а кукавни возари гледају као медведи, или боље, њих гледају као медведе.

Мекше поступају већ и са Решпектом покрај грофа, а иначе Решпект врши своју дужност што ни један. Хоће да га праве за каплара. Ту бригу неће да узме на себе; захвали им, остаје прост. Шта ће он, мисли се, да авансује код оних с којима се тукао и које је тукао? Новаца је имао на ситне трошкове довољно. У празном времену ишао је којекуд да види стародревности Прага, и читао је радо историју те чешке земље, толико у повесници прослављене. Решпект није више онај негдашњи ђак, Решпект који није хтео да учи кад је био у Будиму код касапина. Решпекта су нужде и време

[1] *Лорњетирати*, франц. lorgner, гледати догледом. — [2] *Канонир*, франц. çanonnier, артиљерац.

преиначили, и сада Решпект богме чита и оно што није никад мислио да ће читати. Особито хуситски ратови су га занимали, Хус, Жишка, Прокопије, па онда Ијскра, Подјебрад, и остали великани оног доба, али тек најбоље му се допао сам чешки народ, вредан, јуначан, у одбрани својих права до пожртвовања јогунаст. Решпект се упознао са чешким солдатима. Тако покупи њих неколико, одведе их у биртију, плаћа им вино, па им приповеда о некадашњој чешкој слави, спомене им Отокара, каже како је у оно доба дошло до тога да се реши ко је господар у царству, Чеси или Немци, и да је о длаку фалило што нису Чеси превагу одржали, и да је Отокар победио, они би били први, ма да кажу да је Отокар Немцима повлађивао. Чијом би народном силом Отокар победио, код тог народа и сила би остала. Па онда, како су пред Жишком и Хуситима све немачке војске трептале. Па онда опет, битку код Бела Брда. Солдатима сузе капљу, све одобравају, а све се обзиру да ко не чује. Али ипак један каплар Чивутин нањушио је шта то њима Решпект приповеда, и денунцирао га. Сад тек почеше мотрити на Решпекта, што је он већ и приметио, и постаде му стање опет досадно.

Зато се мора побринути да томе крај учини.

XXV.

У Прагу је Решпект могао дуже време у гарнизону остати а да не наиђе баш тако лако на какву опасност. А сасвим без опасности није ни ту било. На пример, да га ко позна да је он тај који је из М. као роб побегао, сасвим би пропао. А то није било немогуће. Већ одавна kује план како би се од возара ослободио. А још и за Аницу мора се побринути, јер њу нипошто оставити не може. Па на коју би страну? У Пруску или Русију да побегне, опет ће га издати. Тешко је у Италију, а преко границе у Турску опет тешко. Дуго је већ тако смишљао, и

више пута је већ ту било решење, али опет се неким неудесом запело. Једаред чује се глас да ће Аустрија на Пруску ударити због Шлезвиг-Холштајна. И доиста, дигне се војска под командом ђенерала Легедића, и мал' не дође у сукоб са Прусима. У тој војсци је и Решпект. Аница као сателит за њима иде. Но Аустријанци и Пруси нагоде се, па се договоре да заједно иду на Шлезвиг-Холштајн да онде мир утврде. Пруска би хтела Шлезвиг-Холштајн, али не да Аустрија, па лепо Данци добију натраг Шлезвиг-Холштајн, а револуцијонску војску распусте. Тако и буде. Аустрија је из шлезвиг-холштајнске војске попримала у своју војску многе официре који су године 1848-49 као одушевљени ђаци за ослобођење сродне браће од Данаца под заставу слободе стали. Сад су прешли Аустријанцима и служили су под заставом Баховог апсолутизма. Времена се мењају, па тако и људи. А такви кад заплаве туђу земљу, туђу војску, најбоље су слуге апсолутизма, јер они се не осећају ту као у својој правој отаџбини, за оруђе су што може бити изврсни. Домаћи синови су забачени.

Тако Решпект, у тој војној шетњи где се, хвала Богу, ни полић крви није пролило, ма да је поход милионе стао, прошао је Фленсбург, Рендебург, Екернферде, Кил и Хамбург. Аница је већ у Хамбургу. У Хамбургу нешто мало би боље провео да му није бриге како ће се већ једаред од возара ослободити. Био је и при оном великом изгледу кад су се тамо код „Петерпаоли“ солдати са матрозима потукли, кад се изродила страховита гунгула, туча, готова буна, и коју је Србин Дука, мајор од Нужан-инфантерије, утишао и зло отклонио.

У ово време многи су солдати који су у мађарској војсци пре тога служили, дезертирали из Хамбурга. Сад држи Решпект да је час ударио. Било је ту и агената који су све то потпомагали. Уплете се и Решпект са тим агентима у договор. Готов је

и он да дезертира, и то у Америку. Тај каплар Чивутин, који је био потајни денунцијант, био је и он у мађарској буни хонвидски официр. У општој нужди хонвидски официри, где су се после у различитим регlaunching регlaunching региментама састајали, добро су живели, али и у чистом житу нађе се кукоља. Каплар је провидео Решпекта кроз, знао је за његово незадовољство, и да би и он накан био бегати. Лисичиним начином улагује се Решпекту, саопшти му како би он рад био бегати, и, ако хоће, а он може с њиме заједно. Само нек буде приправан. Решпект му се повери. И како му се не би поверио кад је и каплар у буни служио, јер је држао да ко год једаред у буни под оружјем служи, тај више не може бити потајни „шпица." Тако сад Решпект с њиме скупа начини план како ће бегати, када, на каквој лађи, и ко ће све из потајног друштва ићи. Све је већ у реду, само да се бега. Аница је све спремила, упаковала, и једне ноћи Решпект се преобуче у цивилне хаљине, и већ је готов „сокумпок", с Аницом заједно, и већ возе се броду где их капетан бродарски Шрадер чека, па за два сата већ да на мору плове. И билете већ пре тога су добили, да не оклевају, и све је већ готово, тренутак је ту, и тек хоће да улазе. Али таман пред улазак, ту је аустријска патрола, задржи Решпекта и Аницу, и обоје натраг ескортирају.[1]

Тако је то тај каплар лепо удесио.

Сад је Решпект пропао. И он и Аница буду затворени. Решпекта одведу у „штокхауз".[2] Сад наступа велика истрага. Све имаду доказе у рукама, нити Решпект таји, па нити може тајити. На чисто призна да је хтео дезертирати. Сад само осуду ишчекује. Но сад настане најгоре. Кад су га испитивали, па при визитацији једној тамничару јако падне у очи Решпект. Гледи га, мери га, и на послетку позна га. Тамничар одмах пријави да је тај дезертер Решпект, и да је био у М. на робији због убиства, и да је баш

[1] *Ескортирати*, франц. escorter, пратити, спроводити. — [2] *Штокхауз*, нем. Stockhaus, затвор.

оданде побегао кад је он онде био тамничар, и због тога он, тамничар, био је мало кажњен и премештен. Сад опет Решпекта на испит. Уоче га са тамничаром: истина има рану на челу што пре није имао, али опет није тешко Решпекта познати. Најпре се почне извлачити, али кад се тамничар узјогуни да ће се он на више њих из Мађарске позвати који ће га познати, Решпект нема куда, — капитулира.

За кратко време реше и досуде даРешпект мора издржати још пре свега оно време робије које још далеко није испунио када је из М. побегао, па онда добије још „екстра“[1] због дезерције. Тако Решпекта одведу у Ј. град да испуни те године, и да искија све грехе.

Аницу су такође испитивали свакако да ли зна за какве завере, и да изда још, ако зна да је који хтео побећи. Аница није никог издала. И ту су јој много помогле њене сведоџбе. Но то се мора признати да Аница није хтела донде исповедити да је Решпект из М. побегао док се није о том уверила да је Решпект капитулирао, а то је онда било већ кад се над Решпектом осуда изрекла, и већ кад су га одвели. Аница је пуштена, и вратили су јој новце и ствари њене, а после тога није времена губила него одмах и она другим путем оде у Ј., да му буде анђео хранитељ.

Решпект, што је на брзо капитулирао, ваљда му већ и самом сав живот омрзао, већ кад није знао је ли му је горе кад је затворен, или онако, а већ се научио на тамницу. То је већ њему као код куће, нити више од ње стрепи.

XXVI.

У Ј. Решпект у тамници чами.

Строг тамничар, не да му шта он жели. Особито роб који је једанпут побегао, јако се пази, и тамни-

[1] *Екстра*, лат. extra, засебно.

чари крвавим очима на њих гледају. Но Аница зна себи наћи кључа да се отвори тамница и да му може при руци бити.

И овај тамничар има породице, има женске деце, велике кћери, живу жену. Женске су у таквим стварима најприступније. Тамничар никад није богат, и породица је увек у нужди, баш ако би се њему самом и добро водило. Аница даје поклоне његовој жени и кћери. Ове се мало по мало сажале, плачу пред оцем да се смилује на сироту Аницу и да мекше са Решпектом поступа. Само треба тамничар са Аницом у његовој кући два-трипут да се разговара, па ће већ и он попустити.

И доиста, тако и би: тамничар је попустио, са Решпектом уљудно се влада. И он је стари солдат, има ране као и Решпект, а и војничка срећа није сваком једнака. Решпект мало чита, па опет штогод деље; као старијем робу каткад му се и у „комисном“[1], „ординарном“[2] послу кроз прсте гледало. Опет је његову стару ноту започео: меће на лутрију. И доиста, нечувено је ту срећан био: не прође месец, па што то добије. И тамничару је казао једну нумеру коју је снивао; то је било 48; доиста лепа нумера, опомиње на буну, и добије на „соло“ педесет форинти. Ту је већ тамничар био сасвим умекшан. Па и Решпект, кад би добио, увек би тамничарова породица преко Анице што добила. Па онда, тамничар је радо пио, као сви тамничари. Па код његове куће дâ донети вина, а он онда седне, па приповеда где је као солдат био, како се тукао против „карбонарија“[3], како је прошао „болоњезижен“[4], „модињезижен“,[5] и чак у Манфредонији, и каква се добра вина онде добије за неколико „бајаки“.[6]

Решпекту није стало до новаца; и на што му, на што би потрошио? Но ипак чува новац кад до-

[1] *Комисан*, обичан. — [2] *Ординаран*, франц. ordinaire обичан. — [3] *Карбонарија*, тал carbonari, тајна патриотска друштва у Италији у првој половини XIX века. — [4] Болоњски крај. — [5] Моденски крај. — [6] *Бајако*, тал. baiocco, ситан талијански новац.

бије на лутрији, нешто да Аници, каткад и половину, а друго за себе држи и с њима спава. Он би дао све Аници, али он познаје добро Аницу. Њему да олакша, издаће много, па може бити да, кад он умре, неће јој ништа остати. Зато мора да се за њу брине. Засад Аници много не треба. Сад Решпект, да није роб, сасвим би му се стање олакшало, јер је умро чика Јоса и стрина, а тако гласи тестамента да главни наследници Решпекту на годину приличну своту издавати морају, откуда би помало живети могао. Чика Јоса је зато такву наредбу начинио, јер је Решпекта држао за расипача, па, ако би му одједаред све издали, да би потрошио. И ту се чика Јоса хтео за Решпекта да побрине да сасвим не пропадне. Тако Решпекту дани пролазе без икаква изгледа. Баш и да изиђе, шта би радио? Баш и што би могао живети, за рад никакав није у мирно, обично доба, а њему за љубав, богме, неће се буне правити. Нити је ратар, нити је трговац, нити занатлија, нити за чиновника. Страшан положај за човека који ипак већим духом дише, а за њега радње нема! Да се могао како год ослободити, па тамо, у Америци, нашао би себи посла, али овако, за сваки случај, у рођеној отаџбини је у заточењу. Па онда га још једна велика брига једе: шта ће бити од Анице? Зар она једнако да буде роба робиња? Какав је то за њу живот? Он се више пече за Аницу него она сама за себе. Она се опет више пече за њега него за себе. Сад тек осећа бољу Решпект. Сад се тек гризе зашто се још у детињству није њојзи зарекао да се никад од ње откинути неће, као што је она већ у првом детињству своје срце с његовом судбом завезала. И он је све то у детињству виђао, оно прво, детињско, најнежније пожртвовање, кад га већ и отац презрео. И да се првој лучи љубави одазвао, да се Аници приљубио онда кад га први пут Аница са Матилдом у шетњи видела, да је од себе отискао тог злог демона, да се није сплео с Матилдом — какви срећни и он и Аница! Јер Аница није обично створење, јер је у њу накаламљен онај добар чове-

чански демон који блуди, појави се у једном човеку, изгуби се, да после опет у каквом нараштају ускрсне.

Аница пак, у толикој патњи научена, срећна је само кад Решпекта види, кад његову реч чује, јер, нека говори ко шта хоће, пред њом је Решпект од главе до пете поштен човек и племенит карактер. Тако и сиротој Аници пролазе дани.

Стекао сам једног пријатеља у Ј., који ми кад и кад пише шта Решпект ради, јер ми га је жао, па да је најгори човек, после толике патње заслужио је да му се све опрости. Тај пријатељ од неког времена пише ми да је Решпект све слабији: ваљда му влага шкоди, или му је под дугим јармом иначе тело клонуло; али пише да му је дух стари остао. И сад би желео још једаред на коња сести, па за какву поштену ствар јуначки да падне, само да не умре у казамату. Тај пријатељ је доктор војни, који га у нужди походи.

И на то се увек тужио да је у детињству оцу гледао по вољи што учинити: каткад сâм је узео чизме очине, вели, да очисти, а отац му тргне из руке, па каже да то није његов посао, и ма шта да је добро урадио, отац не би показао, вели, задовољство, већ би матери рекао: „Дете је као кер: одмах се обезобрази како му добру реч даш. Увек му треба намргођено лице показати“. И тако мати му зарана умре, а отац жесток, напрасит, намргођен. Изгубио је веру да он има кога свога на свету ко њега љуби. А ко ту веру изгуби, тај је целог века незадовољан жалосник. То је, вели, узрок што се у детињству није учио, јер ма да је учио, опет није добре речи добио. Дакле, топло отачаско срце није га никад грејало. А на Решпекта је добра реч добар уплив имала, и као солдат, где је год био у квартиру, покрај свега тога што је био намрштен, уважавали су га, и кад би одилазио, жалили би га, деца би за њим плакала. А то је сведоџба доброг срца, за ким деца плачу.

И то му тешко пало што се чика Јоса, кад се код њега први пут као хусар представио, према њему није као отац показао: и онако није имао деце. Да му је рекао: „Синко, ја немам ближег до тебе, ти си слеме моје“, онда би он за њега у ватру скочио; али овако, правио му хладне понуде, празну заштиту, што и туђин чини, или из сујете, или из достојанства. па тако је и чика Јоса као туђин говорио. Његове господствене речи нису га огревале, јер он није дошао код њега да проси: могао је сам, што 'но кажу, и на леду живети. Мора да се чика стидео што је синовац као прост каплар к њему дошао, и канда је то какав грех што није из академије, но као прост војник у војску стао, на што је вољу имао.

Сав живот Решпектов већ је од детињства огорчен, па мора у том огорчењу и скончати. Шта му хасни сад чикино наслеђе?

Аница је све и сва чинила само да му здравље поврати. Она се нада и царској милости, јер у првој ствари био је невин, а у другој је у фурији убио. Већ се приправља да иде самом цару, да поднесе молбу ради помиловања, само да мало оздрави.

Кад би напољу опет буна била, па да може на коња сести, оздравио би и скинуо би и сам окове, али овако не.

Решпект не оздравља.

Ево баш оно писмо што сам га добио од пријатеља, и овако гласи:

„Поштовани пријатељи!

Ваш рођак, Васа Огњан Решпект, умро је, и то од туберкулозе. Пред смрт на неколико дана, сваки дан сам га походио и бавио сам се код њега по могућству. Исповедио ми цео његов живот. Доиста, изванредан живот, и сажаљења достојан! Имао је у депозитуму[1]

[1] *Депозитум*, лат. depositum, остава.

три хиљаде форината, и то је оставио његовој супрузи, Аници. тестаментално; но каже ми аудитор да тај тестаменат неће ништа вредети по супругу, јер не може да докаже да је венчан с њоме, и тако ће се то нарушити. И тај новац родбина ће добити, јер на такву робију осуђен, изгубио је по закону право тестаменат правити. Он је за живота преко аудитора истраживао, као и супруга му, да докаже да је венчан у С., али том патеру нема више ни трага — умро је — па нема нигде ни у записнику каквог трага. Ваљда се у рату све изгубило. Доста то да Аница не може то да докаже, па се тако узима канда нису ни били венчани. Но то би била велика срамота по целу родбину кад би се ко тог наслеђа примио, а лишио Аницу, која је њега тако љубила и са беспримерном оданошћу и пожртвовањем њега у свим невољама до последњег часа верно служила.

Умро је као јунак у нашим рукама, десна рука у Аничиној, лева у мојој руци, а очи управљене на Аницу; и последња му реч била: „Анице!“ Не могу вам описати у свему тај жалостан призор — Аницу и Решпекта; никад тог изванредног човека заборавити нећу. Збогом!“

Ето, то је Васа Решпект.

Нећу га ни ја заборавити, и то ће моја брига бити да од родбине нико ни паре не узме од наслеђа Решпектова, но све мора доћи у руке дивне, племените Анице.

Решпект је био човек од калибра једног Крастина, који у битци код Фарсале са сто двадесет својих ветерана решио се да битку против Помпеја започне, и, окренув се Јузију Цезару, рекао: „Данас, војводо, или ћеш ми живом или мртвом захвалити“, и — јуриш! И заплете Помпејеву војску, да је Цезару прилике дао душмана смождити, и нашли га мртва, са сабљом у устима. Или од калибра једног Манс-

дорфа, који у Тридесетолетном Рату, у Задру, наместити се дао, самртно већ болестан, међу два топа, и тако, држећи се руком за топове, издане

Да је отац био мало мекши, а мати мало строжа, боље би било.

И опет вам кажем: то је Васа Решпект!

Једни повичу: „Mordkerl!“

Јанаћ Сарајлија: „Бе аферим, то је делија!“

САДРЖАЈ.

1882